TARİH Konuşuyor

CİLT : 5
SAYI : 29
HAZİRAN 1966
250 KURUŞ

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

TÜRKİYE KREDİ BANKASI

Sermayesi 20.000.000 T.L. Merkezi : İstanbul

Şubeleri:

İstanbul	İzmir	Edirne
Beyoğlu	Ankara	Samsun
Galata	Yenişehir Ankara	Konya
Kadıköy	Anafartalar Ankara	İskenderun
Osmanbey	Adana	Mersin
Hasköy	Çapa	Bursa
Beyazıt		Bakırköy

HERNEVİ BANKACILIK MUAMELÂTI - BÜTÜN YABANCI MEMLEKETLERDE MUHABİRLER

Telgraf adresleri: Umum Müdürlük: Bankorkgen - İstanbul Şubeler: Bankor

TASARRUFLARINIZIN

En iyi şartlarla

DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN:

TÜRKİYE
EMLÂK & KREDİ
BANKASI

(Basım: 850 — A — 483)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 5 SAYI : 29 HAZİRAN : 1966 FİATI : 250 KRŞ.

Kurucusu :
CEMAL KUTAY

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Muhabere ve para gönderme adresi : Posta Kutusu 67 — İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI :
Yıllık 24 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

OL ŞERİRLER VE BUGÜNKÜLER

OSMANLI padişahlarının yirmi birincisi olarak, 1691 de Edirne'de tahta geçtiği günlerde Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa'nın Salankamen'de şehadet haberini alan İkinci Sultan Ahmet, gözleri yaşlı ellerini kaldırıp :

"— Yarabbi!.. Bu eleme beni neden lâyık gördün?" diye yakınmıştı. Fakat, İstanbul'dan sadaret kaymakamlığından gelen bir başka haber, eski fetihleri tekrarlamak azmiyle hudud boylarına akan orduların başında canını veren sadrıâzamın ölüm kederini unutturdu: İstanbul'da ihtilâl hazırlığı vardı.

Kötü günlerin kaygılarını ileten Kaymakam Paşaya Padişah sordu :

"— Ol şerîrler ne isterler? Maksudları ve muradları nedür?"

Kaymakam Paşa anlattı ki, memlekette nizam ve servet düşmanlığı almış yürümüştür: İlimleriyle değer bulamıyan yarı cahil ülemâ,

Mesleklerinde ilerliyemiyen değersizler,

Medreselerindeki tahsillerini süresi içinde tamamlıyamıyan haylazlar,

Vatanda kurulu bir düzeni şahsî çıkarlarına aykırı bulan imtiyazlılar ve macerâcılar,

Çoğunun kökü dışarda olan ihanet telkinlerinin yurt içindeki gizli açık kişileri, yeni bir kargaşalığın peşindedirler...

İkinci Ahmed, bu nizam düşmanı tahrik kadrosunu dehşetle dinliyor ve elem içinde :

"— Baka Paşa diyor, ol şerîrler mülkü istilâ etmişler iken hariçte cenkleşecek âda (düşman) aramamız ne ibrettir..."

★ ★ ★

1691 le, 1966 arasında dört yüz yıla yakın zaman var...

Bunca acı tecrübeler, bunca kayıblar, bunca gerilemeler, bunca yarıda kalmış ümidler sonunda, elde avuçta kalmış Anadolu'nun bağrındaki son Türk devletinin önüne dikilmiş şer kuvvetlerinin iç dokusuna dikkatle eğilin: Ne farkı var 1691 den? Sadece isimleri, unvanları, kılıkları değişmiştir: Nesicleri ve safları aynı!..

Ol şerîrler'i, tarihin derinliğine eğilmeden hükümlendirmek ne mümkündür? Bugün onlar çeşidli İZM'lerin, ardına sinebilirler, tercüme kitabların fetvasına yaslanabilirler, fakat elinizde tarihin maşası, hepsini kendi kadîm suçlu köşelerine dağıtıverin, göreceksiniz ki, Kaymakam Paşanın İkinci Ahmed'e anlattığı "Ol şerîr"ler, şer ve ihanetin verâseti içinde imparatorluğumuzdan sonra şimdi de cumhuriyetimizi yiyip bitirmek çabasındalar...

Kutay

Kırkbeş yıl öncesi ve Bugünün anlayışı

Mehmet Salih Efendinin

MECBURÎ EVLENME

kanunu ile "Doğumu durdurma,, görüşünün tarih önünde kavgası

YAZAN : CEMAL KUTAY

Birinci Büyük Millet Meclisi, dördüncü toplantısında, vazifesinin devamlılık müddetini tâyin için muhtelif fikirleri temsil eden takrirleri bir tarafa bırakmış, Erzurum mebusu Yeşilî Zade Mehmet Salih Efendinin fikrini, ittifakla ve heyecanla kabul etmişti. Ki, Birinci Büyük Millet Meclisinin bir mevzuu ittifakla kabul etmesi sık görülen hadiselerden de değildi.

Salih Efendi şöyle demişti :

"— Biz buraya, memleketi düşman istilâsından kurtarmıya ve istiklâlimizi temin etmiye geldik. Mukaddes gayemize kavuşuncaya kadar, gece gündüz, içtima halinde kalacağız. Türkiye Büyük Millet Meclisi ya gayesine vasıl olacak, bu millet haysiyet ve namusuyla yaşıyacak veya, cümlemiz bu yolda canımızı seve seve fedâ edeceğiz. Bu sebeple, Meclisimizin içtimaı bilâ fasıla devam eder, lâyenkatiğdir, müddetsizdir, gayesine vasıl olabilmekle mukayyettir. Fakat ancak celselerine fasıla verilebilir. Yoksa içtimaına değil!.."

Yeşil İmam Zade Mustafa Niyazi Efendinin oğludur. Erzurum Nümune Mektebi Müdürü ve Maarif Memuru idi. 45 yaşında iken Birinci Büyük Millet Meclisine Erzurum mebusu olarak iltihak etmişti. Heyecanlı, sözünü sakınmaz, imanlı bir vatanperverdi. 4 haziran 1922 tarihinde, bir suiistimal mevzuu üzerinde tahkikat açılıp açılmaması sert münakaşası sonunda, kendisine Meclisten on beş gün ihraç cezası verilmişti. Bu münasebetle salondan ayrılırken söylediği cümleyi kaydetmek gerekir :

"— Sizler kovunuz... Ziyan yok. Hakikatin sine-i faziletine iltica ediyorum..."

Ve, hemen hemen bütün mebusların müşterek emelini ifade eden bu terkip ile, Birinci Büyük Millet Meclisi fasılasız toplanma kararını, kendi kendini feshettiği 18 nisan 1922 tarihine kadar devam ettirdi.

Salih Efendi, Meclisin en heyecanlı, fakat zamanında çok kimsenin söylemiye cesaret edemediği fikir ve düşünceleri pervasızca ifade eden, hatta zaman zaman aşırı heyecanı dolayısiyle Riyaset makamından ikaz ve ihtar alan, bir kaç defa da içtimada bulunmak hakkı kendisinden alınmış bir zattı. Fakat teklifleri arasında öyle birisi vardı ki, o buhran günlerinde bile dudaklarda tebessümler uyandırdı!

MECBURÎ EVLENME

Medenî Kanunumuzun kabul ve tatbikine kadar, Türkiye'de, birden fazla kadın almak mümkündü ve bu hususta,

şer'î hükümler yürürlükte idi: Müslümanlık, dörde kadar evlenmeye, muayyen şartlar içinde imkân tanıyordu. Fakat, dinin koyduğu bu şartların tamamen tatbiki halinde ise, birden fazla kadınla evlenebilmek, yâni poligami, hemen hemen imkânsızdı. Fakat, İslâm dininin aslî hükümlerinin birçok hayatî sahalarda terkedilmesi ve onun yerine şahsî çıkarların ve düşüncelerin hâkim olmasıyla bozulan ölçüler, bu sahada da kendisini göstermiş, evlilik müessesesi suistimal edilmiye başlanılmıştı. Cariye usulü, odalık sistemi ve sair yollarla, resmî ve şer'î nikâh yerine poligami'ye imkân veren an'ane ve sistemlerle, zaten, birden fazla evlenme ihtiyacı duyulmuyordu. Üstelik, memleketin devamlı harp ler içinde iktisadî gücünü kaybetmesi de, şer'î imkânlara rağmen birden fazla kadın alacak erkekler meydanlarda pek görülmüyordu!

Fakat Erzurum mebusu Yeşilî Zade Salih Efendinin teklifi, bu umumî ve alışılmış hava içinde bambaşka tesir yaptı: Çünkü Salih Efendi, erkekler için evlenmeyi bir arzu, istek, karar olmaktan çıkarıyor, *mecburîleştiriyor* du... Evet, sıhhî durumu evlenmiye elverişli, geliri bir kadın geçindirmiye müsaid olan bütün erkekler, belirli yaştan sonra evleneceklerdi. Bu kadar da değil: Yine, sıhhî durumu müsaid ve geliri de birden çok kadına bakmıya imkân veren zengin erkekler de, birden fazla kadın almıya *mecbur* olacaklardı. Böylelikle Salih Efendinin teklifi, o güne kadar, yâni DÖRT KADIN almıya imkân veren şer'î hükümlerin ferdin iradesine bırakılmış olan arzuyu tahdid ediyor, kanunî mecburiyet koyuyordu. Böylelikle Türkiye'de, Salih Efendinin büyük bir titizlikle tahdid ettiği şartların dışında hiç bir erkek *bekâr* kalmıyacaktı: Millî Mücadele Türkiyesi, bir *evli erkekler cenneti* oluyordu!

SADECE İKİ KİŞİ

Salih Efendi kanun teklifini yaptığı zaman, ilkönce, sadece iki mebus kendisine iştirâk edebildi: Lâzistan *(Rize)* mebusu Osman Bey ve İzmit mebusu Abdullah Efendi.

O zamanın kabullenilmiş Meclis kararına göre, verilmiş olan kanun teklifleri, lâyiha Encümenine gider, teklifin Teşkilât-ı Esasiye ile diğer kanunlar muvacehesinde görüşülmiye mâni cephesi olmadığı ve kabulünün faydalı olacağı kararına mazhar olursa, encümen mazbatası ile beraber umumî heyete sevkedilir, aleyhde konuşanlar olmazsa mazbata reye konulur, encümen kararına karşı olanlar çıkarsa onlar da fikirlerini savunurlar ve neticeyi umumî heyet tesbit ederdi. Malûmdur ki, Birinci Büyük Millet Meclisi, teşrîî ve icraî selâhiyetleri nefsinde cem'etmiş ve bütün kuvvetler varlığında tecelli eden *yetkileri sonsuz meclis*'ti. Bu bakımdan kanun lâyihaları Hükûmetten de gelse, böyle bir süzgeçten geçirilir, Meclis Umumî Heyetinin prensip kararını almadan ihtisas encümenlerine sevkedilemezdi.

1920 senesi temmuz ayında, yâni Mec lisin çalışmıya başlamasının üçüncü ayında verilmiş olan Salih Efendinin kanun teklifi, encümende kendisine ancak İKİ TARAFTAR bulabilmişti: Osman Bey ve Abdullah Efendi... İkisi de, lâyiha encümeninde olan iki mebus, Salih Efendinin teklifi ruznameye alındığı gün fikirlerini esprili, cinâslı, hatta neş'eli bir hava içinde izah etmişlerdi.

Osman Bey, Salih Efendinin teklifinin esas mucip sebebi olan *bol nüfus*'a kavuşmamızı olduğu kadar, evde kalmış kızlarla genç dul kadınların kendilerine birer yuva bulmak suretiyle umumî ahlâkın korunması bahsindeki görüşüne tamamen iştirâk ettiğini ifade ediyor ve eğer bu tedbir daha evvelinden alınmış olsa idi, zaferi temin edecek millî ordunun kurulması için temel ihtiyaç olan insan unsurunun temininin bu kadar dertli ve güç hale gelmiyeceğine işaret ediyordu. Garabete bakmalıdır ki, Osman Bey, kendisi bekârdı. Tunalı Hilmi Bey, Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisinin o unutulmaz tip-meb'usu, Osman Beyin bu durumunu bildiği için olduğu yerden sesleniyordu :

"— Seni evlendirmek için kanun çıkarmak mı lâzım?..."

"Yaşa Tunalı" sesleri arasında gülüşmeler, mevzua hareket getiriyordu amma, Ankara'da olup bitenleri sütunları-

na alabilmek için hatıra gelecek her türlü çâreye baş vuran İstanbul gazeteleri, bilhassa mizah dergileri, Salih Efendinin teklifine sadece mizahî cepheden bakan benimseme ile, Erzurum mebusunu, teklifinin esasının anlaşılamamış olmasının üzüntüsü içinde dertlendiriyorlardı.

ÜÇ YIL, ARDI ARDINA...

Yine, mebusların şöyle bir hakları vardı: Bir kanun teklifleri reddedilirse, aynı içtima yılı içinde metin itibariyle tam benzer bir teklif yapamazlar, fakat içtima yılının bitimi ve yenisinin başlaması ile tekliflerini tazelerlerdi: Salih Efendi, Birinci Büyük Millet Meclisinin faaliyetine devam ettiği Üç Yıl içinde, tekliflerini tazeledi ve her seferinde yeni maddeler ilâve etti!.. Fakat bu maddeler, ana hükümleri kısıltıcı ve daraltıcı değildi, bilâkis, iki esas prensibe kuvvet verecek mahiyette idi: Türk vatandaşı olan bütün Erkekler arasında dini İslâm olanlar, sıhhî mazeretle, malî takatları bir kadına bakmıya elvermiyecek durum da olanlar hariç, mutlaka ve muhakkak evleneceklerdi!.. Maddelerin bazılarının değişmesi karşısında değişmeyen ana hüküm buydu.

Ve, malî ve bedenî vaziyetleri birden fazla kadınla evlilik hayatı yaşamıya elverişli olanlar ikinci, bu imkân devam ettiği takdirde üçüncü, ve evet, imkânlar cömertliklerinden usanmazlarsa dördüncü kadını alacaklardı. Böylelikle Salih Efendinin azamî hududu, şeriatın sınırlarını bulmuş oluyordu.

Teklif ikinci sene, yirmiye yakın taraftar kazandı, üçüncü sene ise elliyi buldu. Eğer, Birinci Büyük Millet Meclisi kendi kendisini feshederek seçimleri yenileme kararı vermemiş olsaydı, Salih Efendinin ümidlerine göre, o yıl umumî heyet kanun teklifini kabul edecek ve Salih Efendinin büyük rüyası gerçek olacaktı. Teklifini tazelediği her seferde bilhassa mizah mecmualarında karikatür, hikâye, fıkra, şiir olarak mükemmel mevzu olan Salih Efendi, Birinci Büyük Millet Meclisinin şeriat ve fıkıh mevzularında selâhiyetli Hoca Efendi Mebuslarının da tenkidlerine maruz kaldı: Onlar, bu mevzuda *Şeriat Kapısı*'nın kapandığını, bu konu üzerinde yeni bir hüküm getirilemiyeceğini iddia ediyorlardı.

SALİH EFENDİ DÜŞÜNCELERİNİ AÇIKLIYOR

Çeşitli fikirler ve kendisine yapılan târizler, Salih Efendiyi iyice üzmüş olmalıdır ki, gazetesine zaman zaman yazılar gönderdiği Tevhid-i Efkâr sahibi Ebüzziya Zade Velid Beye uzun bir mektup göndererek gayesini toptan izah etti ve yöneltilen hücumları cevaplandırdı.

Salih Efendi izahatına, kendi şahsının müdafaa ettiği fikirlerle hiç bir alâkası olmadığını temin ederek başlıyordu :

"— Bir erkeğin evlenmesi ve birden fazla kadın alması hakkındaki fikrim, gençliğin ağarmış saçlarıma mirâs bıraktığı bir hasretin ifadesi sayılmasın. Ben çok genç yaşımda aile büyüklerimin kararı ve tensibi ile evlenmiş, umumî harp içinde zevcesini kaybederek ikinci ve bu defa da refikasının sıhhî vaziyeti dolayısiyle, sırf onu sıhhata ve hayata raptedebilmek için ibram ve ısrarıyla üçüncü izdivacını yapmış bir kimseyim. Ben bu mevzuu, şahsî düşünceler ve telekkiler itibariyle değil, bir çokların masa başında karara bağladıkları acı hakikatin icabı olarak ele aldım. Bu hadise o kadar elem vericidir ki, benim âciz kalemim bunu anlatamaz.

Bu fikir bende, Millî Mücadelenin nasıl mümkün olabileceğini ciddî olarak düşündüğüm günlerde başladı, daha sonraki hadiselerde de kökleşti. Bizim evvelâ memleketi müdafaa edecek insana ihtiyacımız vardı. Yâni eli silâh tutacak erkeğe... İşte bu yoktu. Memlekette elem veren bir tenhâlık vardı. Köyleri dolaşıyor, erkek çocuk bulamıyorduk. Görebildiklerimizin büyük kısmı da sakat ve alîl idi. Buna mukabil kadın bolluğu bizi hayrete duçâr etti.

Ben Anadoluyu bir baştan bir başa gezmiş bir insanım. Her yerde, tek bir gölgeliği olmıyan nâmütenâhî bir çöl ıssızlığı duydum. Asırlardan beri irtikâp edilen hatalarla insansız bir memlekete dönen bu büyük vatanın doldurulması

Salih Efendinin teklifi kabul edilseydi, HAREM'lerimizde bu manzaraları mı görecektik? Mevzu, mizâh mecmualarında uzun süren iğneli konu olmuş, Nezihe Muhittin Hanımın reisi bulunduğu "Kadınlar Cemiyeti" teklifi protesto etmişti!..

meselesi, beni tâ o zamandan beri en mukaddes ve esaslı vazife olarak meşgul etmiye başladı."

BURSA'DA GÜÇ İNANILIR BİR HADİSE

Salih Efendi izahlarında bir de, Bursa'da şahid olduğu ve güç inanılacak bir hadiseden bahsediyordu. Şöyle diyordu :

"— Bursa Müdafaa-ı Hukuk riyasetinde iken tesadüf ettiğim bir vak'a, henüz bir rüşeym halinde olan bu fikri bende kat'î kanaat haline soktu. Bursa Valisi o zaman Hazım Beydi. Bu zat, bir müşkilini hallettirmek üzere birgün bana bir köylünün müracaat edeceğini telefonla bildirdi, bir müddet sonra da içeriye Bursa köylülerine hâs kırmızı geniş kuşağıyla iri yarı bir adam girdi.

Elindeki mendili ile mütemadiyen gözlerinden akan yaşları silen bu köylü, odada yalnız kalmayınca derdini açmak istemedi. Başbaşa kalınca maruz kaldığı felâketi hıçkırıklarla şöyle anlattı :

"— Üzüm satmak için köyümden gelirken Kestel civarında dört kadın müşteri alış, veriş bahanesiyle beni bağların arasına çektiler ve orada bana tasallut ettiler."

Ben ilk defa, köylünün dert diye anlattığı bu aslında gülünç gençlik sergüzeştini adamın fazla saflığına vermek istedim. O, hemşehrilerinden birisinin vak'aya şahid olduğunu ve bir daha köyüne ayak basamıyacağını söyliyerek devamlı şekilde ağlıyordu. Bir ân içinde meselenin fecaati zihnimde geçit resmi yaptı. Bu bîçare insanların bütün husran ve yoksulluklarını, beşerî ihtiyaçlarını o ân kavradım. Bütün benliğimle, iffetine dört kadın tarafından sürülen lekenin gitmek bilmez karartısı ile ağlıyan köy delikanlısı ile beraber, bu içtimaî sukuta gözyaşı döktüm ve o gün, evlenme ve boşanma meselelerini zamanın ihtiyaçlarına göre ele almıya kendi nefsime karşı ahdettim. Üç sene evvel yaptığım teklife iki mebus arkadaşım taraftar idi. Hepsi hepsi bu kadardı. Ertesi sene otuzu buldu. Çünkü hadiseler bana hak veriyordu. Bugün mecburî izdivaç kanununu mer'iyete koumak, kabul etmek istiyen özü sözü doğru, lâkırdısının eri iki yüz mebus var."

BİRGÜN GELECEK Kİ...

Salih Efendi, izahlarını şöyle bitiriyordu :

"— Birgün gelecek benim bu teklifim, hakikatlerin tazyiki ile kabul edilecektir. Ben, teklifimle iki boşluğu doldurmak ve ihtiyacı karşılamak istiyorum : Birisi, evlenmenin mecburiyeti, ikincisi birden fazla kadın almanın şartları meselesidir. Birden fazla kadın alma, yâni taaddüd-ü zevcât umumî manasıyla hiç kimse için mecburiyet şeklinde telekki edilmemelidir. Bu teklifin maksadı, memleketin müdafaası için kanlarını döken şehid evlâtlarının sefil olmamasını temindir. Yaşı elliden aşağı, hâli vakti yerinde, zinde vücütlü bir adamı ikinci bir evlenmeye mecbur tutmak, belki ailevî saadetini baltalamak olur. Fakat bir veya bir kaç şehid çocuğunun sefil olmamasını tahsil ve terbiyesini ona tevdi suretiyle bu mecburiyetten muaf tutulması şıklarından birisini kabulde muhtar addedilmesi adaletsizlik olmaz kanaatindeyim.

Ben, bu teklifimle aynı zamanda, âlemşümûl bir tehlike halini alan fuhşun da önüne geçmek istiyorum. Benim teklifim, galîz ve hayvanî bir şekil alma yolunda olan bu münasebetleri insanî bir hale koymaktır. Böylelikle İslâm muhaddaratını muhafaza etmek, bize birer vedia olan şehid yavrularını düşünmek insanî düşüncelerin esasını teşkil eder. Hakikatlerden korkmamak ve hazer etmemek lâzımdır.

Bugün Anadoluda nüfus o kadar kifayetsizdir ki, emin olunuz, saatlerce gidersiniz, insan yüzü görmezsiniz. Kilometre murabbaı başına bir buçuk kişi düşüyor. İki bile değil... Bütün feyizli ovalar, vâdiler, bâkir menbalar hep işletici kol istiyor. Zenginler böyle tedbirleri istemezler. Onların keyfi yerindedir. Fakat halkı düşünmek lâzımdır.

Teklifim on yedi maddedir. Dört sahife esbab-ı mucibesi içinde gaye-i aslîsi izah edilmektedir. 18 ile 25 yaş arasında evlenenlere büyük kolaylıklar gösterilecektir. Evlenmekten kaçınanlardan ağır vergiler alınacak, hatta Türkiye hududları dahilinde emlâk ve akar sahibi olmasına imkân verilmiyecektir. Sıhhî vaziyeti evlenmiye müsait kadın erkek bütün Türk vatandaşları evlenmiye mecbur durlar. Evlenme için maddî vaziyeti müsaid olmıyanlara içtimaî muavenet tertibinden yardım yapılacak ve bu, evlenmemekte ısrar edenlerden alınacak ağır vergilerle temin edilecektir. Her aileye evlilik hediyesi olarak devlet arazisinden 1000 - 300 dönüm toprak dağıtılacaktır. Kimsesiz kızlarla evlenenlere hakk-ı tercih tanınacak, askerlik müddeti kısaltılacak, evkafdan muavenette bulunulacak tır.

Şunu da arzedeyim: Bu mevzu üzerinde bilmeden dedikodu yapanlar hadd-i zatında cahil kimselerdir. Bab-ı içtihadın kapalı ve açık olup olmadığı noktasından tutturarak, "Müçtehid-ül-fîl-mezheb" *sıfatını kimsenin alamıyacağını söylüyorlar. Halbuki ben, herkesin müçtehid-ül-fîl-mezheb olabileceğini ve hatta buna mecbur bulunduğunu iddia edeceğim."*

SONRA NE OLDU ?

Şimdi merak etmişsinizdir: Neden aradan kırkbeş sene geçmesinden ve Yeşilî Zade Salih Efendi merhum'un bu teklifi ile tam karşı karşıya hükümler yürürlükte iken, bu mazi olmuş düşünceyi hatırlatıyorum?

Cevap vereyim: Binlerce sene önce, bugünkünden daha çok insanın yaşadığı, bir tarih gerçeği olan 770.000 kilometrekarelik vatanımızda, otuz milyon Türk'ü doyuramamak endişesiyle *doğumları kontrol* çabasında olanlarla, bir *"Millî Mücadele kişisi"* nin düşüncelerini karşılaştırmak istedim: Çünkü bizim, üçte iki sınırımız, 260 milyon Slavla, üçte bir sınırımız 90 milyon Arap'la çevrili... Allah o günleri bir daha göstermesin amma, Türkiye Halkı, bir *Kuvay-ı Milliye* devri *haysiyet ve namus şartı* önünde bir daha kalırsa, *insan sayısı*, nasıl Yeşilî Zade Salih Efendinin önüne *zaferin temel şartı* olarak çıkmışsa, ikincilerin de karşısında yer alacak...

Bu hükümle, Salih Efendi merhum'un *mecburî izdivaç* müessesesini tümüyle müdafaa ediyor değilim: Aradan yarım yüzyıl geçmeden, kurtuluş fikirlerinin ne ölçüde değiştiğine işaret etmek istedim, o kadar!..

BİR BAŞKA BOĞAZİÇİ **Haliç ve Kâğıthane, bilhassa Lâle Devrinde "bir başka Boğaziçi" hususiyetlerine sahipti. Bugünkü Haliç ve Kâğıthane ile zerrece münasebeti kalmamış olan o eski devrin sanat ve hayat taşan varlığı ancak tarihin hazin hatırası oldu. Çok uzak değil, elli yıl önce Çağlıyan kasrı yanında hakikî bir çağlıyan vardı ki, bugün yaşlı İstanbul'lular hasretle anarlar...**

Bir sanat, zevk ve ihtişam devrinin mazi olmuş varlığı:

HALİÇ ve KÂĞITHANEYE DAİR

YAZAN : SERVER R. İSKİT

Eski İstanbul'un güzellik ve âlemlerinin dillere destan hususiyetlerinden çoğu bugün kaybolmuştur. Şimdi büyük şehir, yeni anlayışın ve yeni zevklerin icabına uyarak eğlencelerini plâjlarda ve gazinolarda arıyor. Osmanlılar sahralarda ve dağlarda harbederek ömürlerinin büyük kısmını açık havada, çadırlarda geçirirler, eğlencelerini de güzel manzaralı kırlarda ararlardı. Onlar, temiz havalı cenneti andırır yerlere ve geniş ufuklara ancak çıkabilirlerdi.

Vakıa Türkler İstanbul'u aldıkları vakit Bizanslıların gitmeyi adet edindikleri bazı seyir yerleri vardı. Fakat bizimkiler o yerleri daha imar edip şenlendirdiler ve mevcutlara yenilerini kattılar: Oralarda ağaçlar dikip

bahçeler yaptılar, kasırlar, saraylar inşa ettirip, pek zarif isimlerle de andılar.

Bir moda defilesi gibi levent endamlı zarif erkeklerin, tül yaşmaklı, ipek feraceli kumruların seyrana çıktıkları yerlerden bugün eser kalmamıştır. Hele Halic'in iki yakasını istilâ eden fabrikaların makina sesleri, sanki o günleri hatırlayışın hıçkırıkları ve fabrika artıkları ile dolan derenin akışı da göz yaşlarıdır.

Kıvrımları dolayısile geyik boynuzuna benzediğinden garblilerin Altın Boynuz dedikleri Halic'in o berrak suları, mezbaha pislikleri ile berbat oldu. Tabiatın bize verdiği ve ecdadımızın da süsleyip faydalandığı bu yerlerin kıymetini ne yazık ki, son nesiller anlayamadı, sanayi sitesi yaptı ve zevki tırmalayan, kaba saba binalarla o güzelim yeri sildi süpürdü.

Kâğıthane, fethin ilk senelerinden beri Osmanlıların dikkatini çekmişti. Dedelerimiz burayı ve bütün Halici asırlar boyunca ince zevkleri ile bezediler.

Onsekizinci asır başında buraların süslenmesi kemalini bulmuştu. Eyübden içeri doğru ve Eyüb'ün karşısında büyüklerin ve zenginlerin yaptırdığı yüz yirmi kadar yalı ve kasır, ihtişamlı bahçeleri ve lâlelikleri ile, Üçüncü Ahmet devrinde Damat İbrahim Paşanın yaptırdığı Sadâbâd ve Kırkağaç sarayları ve diğer güzel bina ve korularile, çağlıyanlarile cennet misali bir yer olan bu tarafları önce Patrona isyanı yıkıp yerle bir etmiştir.

Zaten Üçüncü Ahmet zamanında sadrıazam ve Damad İbrahim Paşa elile açılan bu "Lâle Devri" nde İstanbul'un yalnız buralarında değil, boğazın çeşitli yerlerinde Hüsrevâbâd, Ferahâbâd, Hümayunâbâd, Nişatâbâd... gibi isimlerle ne saraylar yapılmış ve güzel bahçelerine akla gelmez fiatlarla alınan ne çeşit lâleler dikilmişti...

HALİC'in İMARI NE ZAMAN BAŞLAMIŞTI ?

Halic'in süslenip gelişmesinde tersanenin Gelibolu'dan buraya naklinin de tesiri olmuştu. Halic'in ön tarafı o zamanın büyük gemilerini barındırmağa müsait bulunduğundan, Yavuz zamanında tersane Kozluca Dere ağzına nakledilmiş ve Kanunî devrinde de Kaptan Paşalar için bir büyük divanhane ve diğer resmî binalar yaptırıldığından, fabrikalar, havuzlarla kayıkhanelerin etrafı dolmuş ve Hasköy, Sütlüce ve Karaağaç'a doğru ilerlemişti. Tersane ve civar semtinin Kasımpaşa diye anılmağa başlaması da Kanunî devrindedir. Ve, o devrin ricalinden olan bu zatın oradaki camii inşa ettirmesile adı buraya verilmiştir.

Karşı sahil Eyüb ve Bahariye'nin de içeri doğru güzel binalarla süslenmesile on sekizinci asır başlarında artık bir cennet misali olan Halic, tabiatile çeşitli zevk ve sefaya da mahal olmuş ve meşhur sünnet düğünlerinden başka, türlü koşular ve eğlenceler icat edilmiştir. Hattâ bir at koşusunda bir katırın bütün atları geçişine, zamanın şairlerinden Yekçeşim Dürri Efendi

Takaddüm etti bir ester nice küheylânı
Zamanede veled-i zinalar aldı meydânı

beytini söyleyerek bu nükte ağızdan ağıza dolaşmıştır.

Her güzel şeye rağbet Osmanlıların şiarı olduğundan Patrona'nın tahribinden sonra da buralar imar edilmeğe başlanmış, bu çalışmalar devirler boyunca hiç durmamıştı. Onsekizinci asır başlarında Üçüncü Selim, daha sonraları İkinci Mahmud zamanlarında tekrar ele alınan imar hareketleri devam edip gitmişti.

HAFTA TATİLİ RESMEN KABUL EDİLDİKTEN SONRA...

Onsekizinci yüzyıl sonlarına kadar Osmanlıların tayin edilmiş bir hafta tatil günü yoktu. Muntazam olmayarak perşembe günleri istirahat yapmağa çalışırlardı. İkinci Mahmud'un yeniçerileri kaldırdığı 1826 tarihinde cuma'nın resmen tatil günü olması kararlaştı ve devam etti. İşte bundan sonra da bahar ve yaz mevsimlerinde seyir yerleri dolup taştı. Kışın evlere ve kahvehanelere kapanan halk, kırlara koşup eğlendi.

Bir vakitler Beykoz'un paçası, Samatya'nın koyun ve kuzu başı, Eyüb'ün de şiş kebabı ve kaymağı meşhurdu, hattâ Sultan Aziz Kâğıthane ve civarındaki İmrahor köşklerine geldiği vakit, Eyüb camii yanındaki büyük kebabçı dükkânının kebabçısı, özenerek kebab hazırlar, bizzat getirip padişahtan bahşiş alırdı.

Bahar günlerinde Eyüb sırtlarındaki fulya tarlalarından çarşıya getirilip satılan fulya, zerrin, sümbül ve lâleler, renklerile ve kokularile ziyaretçileri zevklendirirdi. Bunlar ilkbaharı müjdeleyen Nevruz ve Hıdırellez günlerinin hususiyetleri idi. O zamanlar Eyüb semti bir âlem olurdu. Erkekler kahve ve dükkân önlerinde, kadınlar da salıncak kurup türbe bahçesinde eğlenip bahardan faydalanırlardı.

Kâğıthaneye karadan gitmek istiyenler Eyüb - Bahariye yolunu takip ederlerdi. Kırda yemek yemek için hazırlanan nefis şeylerin başında kuzu söğüşleri, zeytinyağlı yaprak sarmaları, sütlü irmik helvaları gelirdi. Çok defa kırda çevirmek için kuzular da kestirilirdi. Orta halliler, yiyecek sepetlerini kendileri götürür ve kibar takımı da, ayvaz ve uşaklarile ayrı vasıtalarla yollarlardı.

Karadan gidecekler hususî arabalarile veyahut kiraladıkları vasıtalarla, yahut beygirlerle giderler, fakir halk da tabanlarile dayanırlardı.

Asıl zevklisi denizden gidip gelmekti. İnsanlarla dolu büyük ve küçük sandallar, hattâ mavunalar Halic'in yüzünü sabahtan doldururdu. Büyük vasıtaların etrafında süratle mekik dokuyan hafif piyadeler, zerafetlerile göz alırdı. Adeta bir insanın taşıyacağı kadar hafif olan bunlar, yalnız İstanbul ustalarının yapabildiği narin kayıklardı. Hele "Hanım İğnesi" denen incecikleri, cidden büyük sanat eserleri idi. Arada bir görünen sırma işlemeli, müdevver kadife örtüleri, saçakları denize girmiş zengin çifteler, alaya muhteşem bir suret verirdi. Bunların hususi bol ve beyaz elbise giymiş kürekçilerinin muntazam daldırışları ile sandalı uçuruşları, içindeki yaşmak ve feraceli hanımlar kadar, görenlere de zevk verirdi. Rengârenk şemsiyeler altında yaşmak ucundan göz süzmeler, etraftaki kayıklardan çapkınca karşılıklar görürdü.

KÂĞITHANEDEKİ EĞLENCE ÂLEMLERİ

Kâğıthane deresinin iki yakası sabahtan tutulur, ağaç altları dolardı. Yemeklerin örtüleri serilir, kuzular çevrilmeğe başlardı. Türlü yemişçiler, muhallebici ve dondurmacılar, meyveciler, macuncular bağırıp çağırır ve gezginci çalgıcılar da bir öbekten diğerine giderdi. Keman, ut seslerini, zurna ve çifte naralar bastırır, Sulukule'li kadınlar göbek atarlardı.

Tozlu yollar kalabalıktan geçilmez, arada sırada çıkıveren kapalı saray arabalarının penceresinden, yaşmak ve feraceli saraylıların görünüşü, bütün bakışları kendilerine çevirirdi.

Deniz dönüşü cidden görülecek şeydi. Sabahleyin küçük grublar halinde gelen vasıtalar, akşam dönüşünü hemen hep beraber yaparlardı. Kafalar kirişlenmiş ve neşeler son haddini bulmuş olduğundan, her sandaldan ayrı ses çıkar; şarkılar, gazeller her tarafı çınlatırken, göbekler atılırdı. İçinde saz takımı olan sandala yetişen sayısız kayıklar kitle halinde gelir, aheste aheste ilerlerdi. Meşrebi hafif kadınların bindikleri sandal ise, adeta muhasara altına alınır, söz atmalar, göz kırpmalar arasında bir gelin götürme merasimi yapılırdı.

Bütün bunlar bir devrin eğlencesi idi. Kâğıthane daha ziyade popüler bir mesire idi. Boğaziçinde bu âlemlerin daha zengin ve renginleri olurdu. Fakat bilhassa ilkbaharda Kâğıthaneye gitmiyen İstanbul'da pek azdı. Bu, asırların itiyadı olmuştu ve burada eğlenmenin her türlüsü mubahtı, ağır merasimi yoktu. Böyle alışılmış, böyle giderdi. Onun İstanbul semtine, hatta Beyoğluna pek yakın oluşu da, bu rağbete ve harcıâlem oluşuna yardım etmişti.

GEÇMİŞ ZAMAN OLUR Kİ...

Kâğıthane, Üçüncü Ahmet zamanındaki muhteşem mamurluğunu Patrona İsyanına kurban verdikten sonra, kendine zor gelmiş, fakat o ihtişamı toplu halde bir araya getirememişti. Yukarıda da yazdığımız gibi, Üçüncü Selim ile İkinci Mahmud oraları tekrar onarmaya uğraşmışlar ve hatta Tanzimat devri ricali de orası ile meşgul olmuşlardı. Meselâ, derenin iç sahilinin iki tarafındaki rıhtımını Fuat Paşa yaptırmış, Sultan Aziz de Kâğıthane köprüsü civarındaki çağlayan ve kasrı ile hayli ilgilenmiştir. Kasrın önünde ve geniş bir sahada kademe kademe mermerden yapılan bu çağlayan cidden pek muhteşemdi. İlkbaharda dolan dere sularının bu çağlayan'da deliklerden gür gür akışı, akıllara durgunluk verirdi. Beyaz köpükleri, güneşten aldığı ışıklarla renklenir, muhteşem kasrın ve asırlar görmüş ağaçların gölgesinde ve derin sakinlik içindeki sesi, nefis melodiler çıkarırdı.

Ben elli yıl kadar evvel görüp, tesiri ile kendimden geçtiğim bu çağlayanı ömrüm boyunca unutmadım ve unutamam.

Birinci Cihan Harbinde, Şark Cephesinden döndüğüm vakit, ilk sorduğum yerlerin başında bu çağlayan vardı. Ne yazık ki, aldığım cevap fena idi, tahrib edilmişti. Şimdi el kadar mermeri bile kalmamış, yerine fabrikalar kurulmuş.

Ne oldu bize, ne oldu Kâğıthane'ye ve Halic'e.. Bu kıymet bilmemezlik çok acı...

45 Yılda, iki soyguna uğrıyan şaheser yapı

AKŞEHİR'de MAHMUT HAYRAN TÜRBESİ

Yazan :
İBRAHİM HAKKI KONYALI

Selçuk medeniyetinin şâheserlerini koynunda saklıyan Akşehir'de, Mevlânâ'nın sevgililerinden Mahmut Hayran türbesinin bugünkü perişan hâli.

Mazisi, tarihi ak, Nasreddin Hocası ile ap ak olan Akşehir, kucağında Mevlânâ'nın sevgililerinden Mahmud Hayran'ı uyutmaktadır.

Mahmud Hayran, islâmın istediği çapta yetişmiş bir Tanrı velîsidir. Mânâ âleminin bu derin semasını Selçuk mimârisinin şaheser bir kümbeti örter. Klâsik deyimle, zarfı ile mazrufu biribirine uyan pek az âbide vardır. Bu mürşidin türbesi, Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin türbesine örnek olmuştur. Mevlânâ'nın türbesi bir çok tamir ve tadillere uğramıştır. Mahmud Hayran'ın türbesinin esası, hiçbir değişikliğe uğramadan bize kadar gelmiştir.

Türbe, şehrin batısında, "Seydî mahallesi" ndedir. Sultan dağının eteğinde ve şimdi yok olan Akşehir kalesinin içindedir. Türbenin kapısı, eski Türk yapı an'anesine göre doğuya açılmaktadır. Türbenin oturtulduğu kısımlarda, gayri islâmi devirlerin âbidelerinin döküntülerinden toplanmış yapı malzemesi kullanılmıştır. Buradaki taşlardan birisinde yedi, diğerinde on dokuz, üçüncüsünde de üç satırlık yunanca kitabe tesbit ettim. Mahrutî türbe, tuğla kemer ve ayak üzerine oturtulmuştur.

TÜRBE NASILDI?

Asıl türbenin dört tarafı açıktı. Sonra açık kısımlar taşla örülmek suretile doldurulmuş ve orijinalliği bozulmuştur. Türbe Mahmud Hayran'ın ölümünden 145 yıl sonra esaslı bir tamir görmüştür. Mahrutî kısmı, yumurta şekilli dört kemer üzerinde yükselmektedir. Mahrutun kemer kasnağı on sekiz yüzlüdür. Yüzlerin üstlerindeki üçgenlerden sonra aynı sayıda üstüvani kısımlar yükselir. Bunlardan sonra mahrutî kısım başlar. Dilimlerin hepsine birer fasıla ile başka başka desenler halinde mavi, siyah ve kahverengi çiniler kakılmıştır. Mahrutun altını mavi bir çini kuşak sarıyordu. Bu kısım hasara uğradığı için, çirkin ve perişan bir halde teneke ile kaplanmıştır.

On sekiz dilimli tuğla üstüvani kısım arasındaki kemerli dikdörtgen satıhların aralarını muhtelif şekilli ve renkli çiniler süslerdi; bunların çoğu dökülmüştür.

Bu tek ve eşsiz Selçuk abidesi, ihmal ve hırsızlıklar yüzünden son zamanlarda çok harap olmuştur. Vakıflar Umum Müdürlüğü geçen sene burasının aslına uygun bir şekilde tamir ettirilmesini kararlaştırmış ve eski eserlerin nabzını tutmasını, tuğlayı, taşı, kireci ve harcı dillendirmesini pek iyi bilen eski eserler mütehassısı Yılmaz Önge de plânını hazırlamıştır. Pırlanta eser yakında bütün haşmeti ile tekrar şehri süslüyecektir.

45 SENEDE İKİ SOYGUN

Akşehir'in doğusundaki dereden esen müthiş ve tehlikeli yel, minarelerin, kubbelerin ve başka âbidelerin bu tarafa rastlıyan yüzlerindeki gibi, türbenin de bu taraftaki çinilerini aşındırmış, kemirmiş ve yok etmiştir. Kapı tarafındaki yüzlerden yalnız dokuzunda çini döküntüleri kalmıştır. Kapının üstüne rastlıyan iki yüzeyden sağındaki küçük çini dikdörtgende, mor zemin üzerine kabartma beyaz ile, kürsî ayetinden bir parça okunmaktadır. Burada Konya'daki Hatuniye medresesinde olduğu gibi, sekiz köşeli mavi yıldızlar görülmektedir. Tam kıble tarafına rastlıyan sekizinci yüzdeki mavi çerçeveli, mor zeminli dikdörtgen çinide, yine mavi ile şu kitabe okunuyordu:**"Amile Ahmed İbn-i Abdullah İbn-i Aslı."** Bugünkü dilimizle : **"Aslı oğlu, Abdullah oğlu Ahmed yaptı,"** demektir.

Bu çini kitabe, türbenin mimarının, babasının ve dedesinin adlarını bize veriyor. Mevlânâ türbesinin ilk mimarının da bu Ahmet olması çok muhtemeldir. Ben türbeyi incelerken, 1942 yılında bu eşsiz çini kitabe yerinde idi. Bunu müsteşrik Cleman Huart da görmüş ve yanlış okumuştu. Bu müellif aynı kitabeyi "Mevleviler Şehri Konya" adlı Fransızca kitabında da tekrarlamıştır. İhtifalci Ziya Bey merhum da, bu kitabeyi "Bursa'dan Konya'ya seyahat" adlı eserinde C. Huarttan alarak neşretmiştir.

1945 yılı nisan'ın 17. salı günü Akşehir'in hezarfenlerinden dişçi Abdullah ile türbeyi tekrar gözden geçirirken, bu kitabeli çini ile, yanındaki başka bir panonun sökülerek aşırıldığını büyük bir teessürle gördük. Ben yıldırım çarpmış gibi yerimde kaldım. Bir sene evvel bu çininin değerini ilgililere anlatmış, korunmasına son derece dikkat edilmesini söylemiştim. Söylemez olaydım. Akşehir emniyet amirine ve başka ilgililere bu cinayeti anlattım, faaliyete geçilmesini istedim, hatta çininin bir istasyon memuru tarafından çalındığını duyduğumu da söyledim. Müzeler Umum Müdürü Hamid Zübeyir Koşay'a ve muavini Nureddin Can'a da durumu bildirdim. Bulunamadı gitti... Biraz aşağıda yazacağım gibi 45 sene içinde bu âbide iki defa soyguna uğramıştı: Birincisinde sandukalardan birisinin kitabeli üst kısmı aşırılmıştı, şimdi de çini pano çalınmıştı.

SELÇUK ESERLERİNDE RASTLANAN DUALAR

Türbenin tek kanatlı kapısı, Türk tahta işçiliğinin çok muvaffak bir eseridir. Ağaçta Türk'ün eli, büyük bir sanat kudreti göstermiştir. Tahtanın üstüne geometrik şekillerle irili ufaklı kabartma ve oyma yıldızların süslediği bir zemin yapılmış, sonra çiçekli bir su içinde üstüne yumurta şeklinde kemer halinde bir kenar işlenmiştir. Bunun içinde kûfi bir yazı vardır. Kemerin altına da nefis bir sülüs ile **"Alla v-el-izz-ü v-el-ikbalü v-ed-devletü ve..."** dua cümleleri yazılmıştır. Sahibine devamlı izzet, ikbal ve devlet isteyen bu çeşit dualar, Askerî Müzede bulunan Selçuk miğferlerinde, kolçak ve zırhlarında, Karamanoğlu İbrahim Beyin Karamandaki mezar sandukasında da yazılıdır. Mısır Memlûk hükümdarları da bu dua cümlelerini kullanmışlardır.

Kapının üstüne yerleştirilmiş bir mermerin üstüne "Allah", altına da, şu anlamda bir kitabe kazılmıştır:

"Bu temiz ve ıtırlı türbenin yenilenmesini 812 yılı aylarında, efendilerin efendisi, evliya dölü, âlim, yerlerin ve göklerin tanrısının teyidi ile müeyyed Seyyidî Mahmud'un oğlu, Seyyidî Muhiddin'in oğlu, Seyyidî Ali emretti. Tanrının rahmeti üzerlerine olsun."

Kitabeye göre türbe, H. 812 (M. 1409) yılında Seyyidî Mahmud'un torunu, Seyyidî Ali tarafından tamir edilmiştir. Bu kitabe şimdiye kadar şarklı ve garbli hiçbir tarihçi ve âlim tarafından doğru okunarak neşredilmemiştir. İlk defa ben okudum ve yayınladım.

ÇALINAN SANDUKALAR NASIL ELE GEÇMİŞTİ?

Konya'daki Hoca Fakih, Şeyh Alaman ve Pir Es'ad türbe kitabelerinde olduğu gibi, bunun kitabesinde de yapıldığı devrin hükümdarının adı anılmamıştır. Bu tarihlerde Akşehir'in siyasî durumu bir futbol topu gibi, Osmanlılarla Karamanoğulları arasında zikzaklı bir hareket halinde idi. Kâh bir tarafa geçiyor, kâh öbür tarafın eline düşüyordu.

Şimdi türbenin içine giriyoruz. Esasen dört tarafı açık olan türbenin, sonradan çirkin bir şekilde kapatıldığı derhal göze çarpar. Kubbenin kandil askılığının renkli çinilerle süslü olduğu görülüyor. Birçok Selçuk türbelerinde, meselâ Konya'da Alâeddin, Sahip Atâ, Karatayı türbelerinde cesetlerin, mumyaların ve tabutların konmaları için ayrı kapılı birer bodrum katları vardır. Bunların sandukaları ikinci kata konur. Bütün dikkatime rağmen Mahmud Hayran türbesinde bodrum katı göremedim. Ben türbeyi tetkik ederken, burası bir mezar taşı deposu halinde kullanılıyordu.

Eskiden türbenin içinde Türk tahta işçiliğinin ve oymacılık sanatının şaheserleri denebilecek üç, bir rivayete göre dört sanduka vardı. Konya'da oturan Alman konsolosu ile Anadolu - Bağdat demiryolları umum müdürü Hügnen, demiryolu memurlarından Efkâryan isminde bir Ermeni vasıtasile bu sandukaları çaldırmış, Almanya'ya aşırtırken, namuslu bir gümrük memuru tarafından yakalanmıştır.

Bu tabutların birisinin hörküçlü kısmı daha evvel çalındığı için, bulunamamıştır. Diğer üç sanduka ile ikisinin üstleri 12 mart 1330 Rumî yılında (M. 1914), İstanbul'daki Türk ve İslâm Eserleri Müzesine verilmiştir. Şimdi burada müzenin birinci sınıf şaheserleri arasında halka teşhir edilmektedir. Yalnız sandukalardan birisi elde edilememiştir. Akşehir'in bir köyü olan Maruf'taki İbrahim Marufî Türbesinden aşırılan bir tahta sanduka ile baraber bir Alman müzesinde teşhir edildiği öğrenilmiştir. Gönül öyle ister ki, türbe esaslı bir şekilde tamir edildikten sonra, sandukalar da götürülerek yerlerine konsun. Çalınan sandukalar da Alman hükûmetinden siyasî bir teşebbüsle istensin, onlar da yerlerine konsun.

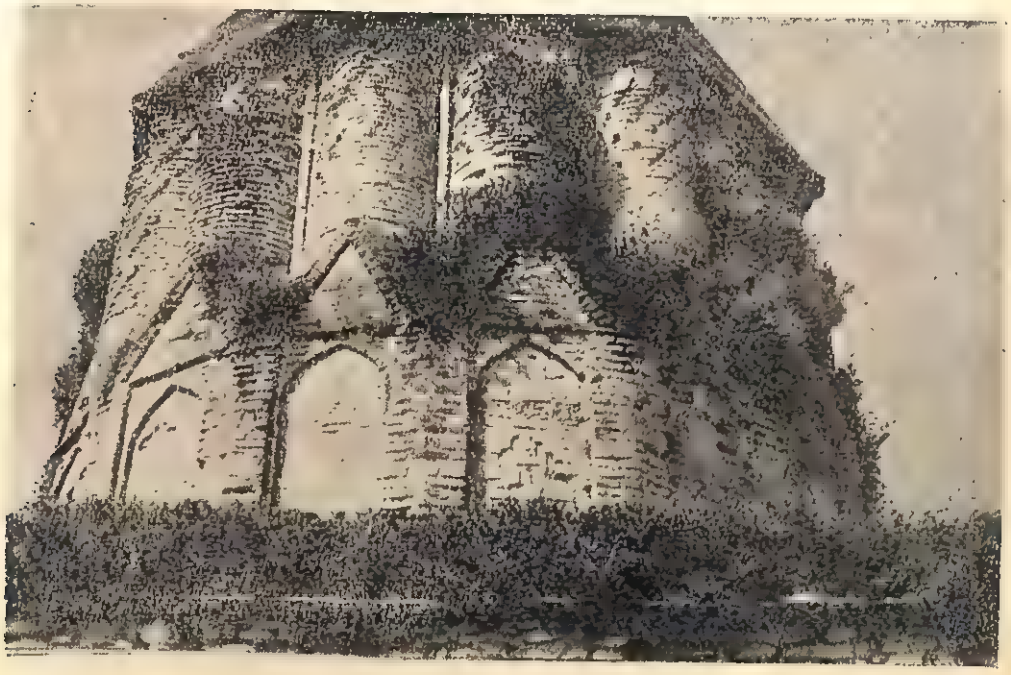

Mahmut Hayran türbesi künbent kısmının asırlara mukavemetten sonra, alâkasızlık ve vefasızlıkla otların hücumu içinde bile haşmetli hali. İçindeki sandukaların nasıl çalındığının acı hikâyesini yazımızın içinde bulacaksınız.

Bu sandukalar şimdi Türk İslâm Eserleri Müzesinin 193, 194 ve 191 numaralarında kayıtlıdır. Mahmud Hayran'ın sandukasının baş tarafına geometrik şekillerin, çiçeklerin ördüğü süslü bir ağ üzerine üç satır halinde Selçuk sülüsü ile yazılmış şu manaya gelen arapça bir kitabe okunur :

"Velilerin kutbu, mes'ut şehit merhum ve mağfur senedim ve efendim Mesut Zade Seyyidî Mahmud 667 yılında ölmüştür. Allah'ın geniş rahmeti üzerine olsun."

Kitabeye göre Mahmud Hayran H. 667, (M. 1288) yılında Mevlânâ'dan ve Sadreddin'i Konevî'den evvel ölmüştür. Mevlânâ ondan beş sene sonra, Sadreddin Konevî de Mevlânâ'dan altı ay sonra ölmüşlerdir.

Sandukanın ayak tarafında da arapça iki satır halinde şu anlamda bir kitabe vardır :

"Bu temiz türbe, velilerin kutbu, efendilerin efendisi, Mesut Zade Seyyidî Mahmud'undur. Allah'ın rahmeti üzerine olsun."

Sandukanın sağ tarafına hakîm Senâî'nin Farsça aşk ve sevgi hakkındaki bir manzumesinin üç beyti, sol tarafına da aynı manzumenin devamı olan altı mısra kazılmıştır. Bu mısraların Türkçesi şöyledir :

"Sen sanırmısın ki, arslanlar da köpekler gibi kapı arkasında ölürler. Birbirinin canı olan âşıklar, birbirinin uğruna canlarını verirler. Âşıklar daima feleğe doğru yükselirler. İnkârcılar cehennemin alt tabakalarına giderler.

Aşk kılıcı ile öl ki, ebedî ömre kavuşasın. Bû Yahya denilen Azrail'in kılıcından hiçbir diri kurtulamaz. Hayatta taat ve ibadetten kendine yeni bir elbise yap. Ölüm, üstünden dirilik elbisesini alınca, çıplak kalır, rüsva olursun dostum. Eğer ebedî dirilik istiyorsan, ölmeden evvel öl. İdris peygamber böyle bir ölümle öldüğü için, bizden evvel cennete kavuştu (1)."

SANDUKADAKİ BÜYÜK SÖZLER

Sandukanın muhtelif yerlerinde bir çok hadisler, büyüklerin sözleri ve sözlerin büyükleri okunur. Onları da dilimize çevirerek sıralıyorum :

● — Dünya, ahiretin köprüsüdür. Buradan geçiniz, fakat tamir etmeyiniz. (Hadis)

● — Dünya ahiret ehline, ahiret dünya ehline haramdır. Dünya yok olma evidir, ahiret ebedî kalma dârıdır. Dünya leştir, onu istiyen de köpeklerdir. (Hadis)

● — Sen dünyada garip gibi, yahut yolcu gibi ol. (Hadis)

● — Ölüm halk üzerindeki hükmünü icra edecektir. Bu dünya devamlı kalınacak yer değildir.

● — Ölüm bir kâsedir, herkes onu içecektir.

● — Ölüm bir kapıdır, herkes oradan geçecektir. (Hazreti Ali)

● — İnsanlar uyurlar, ölünce uyanırlar.

● — Hüküm Allah'ındır. (Ayet)

Mevlânâ ile Mahmud Hayran arasında çok ileri bir manevi dostluk ve bağlılık vardı. Eflâkî Dede bunu "Menakıb" ında genişçe yazmıştır. Mahmud Hayran dedesinin adını taşır. Babası Mesut Paşadır. Üç oğlu vardır. Bu ailenin bir şeceresini Akşehir adlı kitabımın 483. sahifesinde vermiştim.

Mevlânâ, Akşehir'li Külâhçı Halil Sinan Konya'ya geldiği zaman, kendisinden Mahmud Hayranı sormuş ve onu övmüştür.

Mahmud Hayran ailesi Mevlânâ'ya fevkalâde bağlıdırlar. Sandukaların hepsinde Mevlânâ'nın şiirlerini buluyoruz.

Mevlânâ adına medrese yaptıran Gühertaş da, Akşehir'deki hamamını bu aileye vakfetmiştir. Akşehir'deki Mevlânâ tekkesi çok eskiden beri vardır.

Büyük Türk ve İslâm şairi Yunus Emre, divanında hasretlerini çektiği Allahın velilerini anarken der ki :

Fakıyh Ahmed Kutb-üd-din Sultan Seyyid Necmeddin
Mevlânâ Celâleddin ol kutbu cihan kaanı

Yunus Emre'nin Kutbüddin Sultan Fakıyh Ahmed diye bahsettiği velî, Konya'da kendi adını verdiği Hoca Fakıyh semtindeki türbesinde gömülüdür; H. 618 (M. 1221) yılında ölmüştür.

(1) Kitabede bazı kelimeler tekrarlanmış, bazıları da yanlış kazılmıştır.

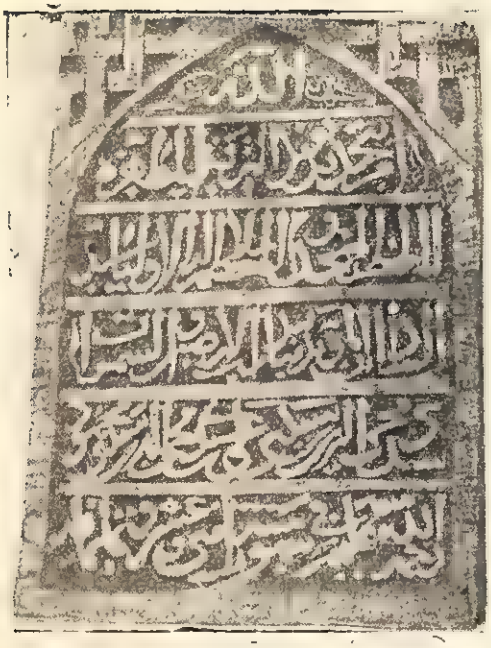

Mahmut Hayran Türbesinin kitâbelerinden birisi.

Seyyid Necmeddin de, Mahmud Hayran'ın kardeşi H. 648 (M. 1251) yılında ölen Necmeddin Ahmed'dir.

Karamanlı Yunus Emre, Mevlânâ ile beraber Fakıyh Ahmed'i ve Necmeddin Ahmed'i de zikrediyor. Konya'da tahsilini tamamlıyan Yunus Emre'nin Akşehire geldiği, Mesut Paşa evlâdının türbesini ve torunlarını ziyaret ettiği anlaşılmaktadır.

NECMEDDİN AHMED'İN SANDUKASI

Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde teşhir edilen bu sanat pırlantası da kardeşininki gibidir. Sandukanın ve hörküçlü kısmının her tarafı ayet, hadis, büyüklerin sözleri ve sözlerin büyükleri, Mevlânâ'nın ve hakîm Senaî'nin bazı manzumeleri ile süslenmiştir.

Sandukanın ayak tarafına Arapça dört satır halinde ölüm tarihi yazılmıştır. Türkçesi şöyledir :

"Bu türbe, Tanrıya erişenlerin kutbu, dünyayı hiçe sayarak çok eskilerin ve sonrakilerin ilimlerine kendisini veren, dinin, hakkın ve milletin yıldızı Mesut Zade Ahmed'indir. Tanrı onu mağfireti ile örtsün. Ölüm tarihi : 649"

Bu muhteşem sandukada, yapanın adı Arapça olarak şöyle yazılmıştır: **"Amile Rüstem İbn-i Halil-ün-Neccar."** (Bu sandukayı Halil oğlu Dülger Rüstem yapmıştır).

Sandukadaki Farsça beyitleri dilimize çevirerek veriyorum :

● **— Ey aşık!. Başka mahlûkların bulunmadığı gök altında meleklerle berabersin. Bu lamekân badelerini iç, afiyet olsun. Suret gözü ruhların meclisini göremez. Dirilerin kulağı dilsizlerin (ölülerin) nüktelerini duyamaz.**

● **— Hayatta iken, başka ve ebedî bir hayata kavuşmak istiyorsan, ölümle ebediyet arıyorsan, kendiliğinden fani ol ki, hak ile beka bulasın. Ey veled!.. Bu gece sus. Çünkü uyku zamanı oldu. Kalanını kervan kalktığı zaman yarın söyle.**

● **— Ölümün sırrını kavrayan âşıkların sevgilileri önünde ölmeleri şeker gibi tatlıdır. Çünkü elest bezminden dirilik suyu içenlerin ölümleri de bambaşkadır. (Mevlânâ)**

● **— Âşıklar için korku yok. Öldükten sonra mezar da, dirilmek de yok. Ölümün suretleri, koyunların ayaklarını bağlayıp yatırma haline benzer. Ölüm âşıkları, sevdiklerine kavuşurlar. Âşık olmıyanlar, fasiktirler. Ölüm onlar için mühliktir ve korkunçtur.**

SEYYİD ALİNİN SANDUKASI

Bu sanduka da Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 194 sicil numarası ile teşhir edilmektedir. Bunu da Türk'ün eli, sert ağacı bir balmumu gibi gayet kolaylıkla işlemiştir. Bunun üzerinde de ayetler, hadisler, Hazreti Ali'nin güzel sözleri okunur. Manzum parçalar yoktur. Ayak tarafında iki satır halindeki Arapça kitabenin Türkçesi de şudur :

"Bu temiz türbe, Mesut şehit Mahmud Zade Mehmed'in oğlu Rufai Seyyidî Ali'nindir."

Sandukanın üst kısmı çalındığı için ölüm tarihini gösteren kitabeler yok olmuştur. Çalınmadan evvel hiçbir kimse tarafından bunun kitabeleri tesbit edilmediği için, burada neler yazılı olduğunu bilmiyoruz. İnşallah yolumuz Almanya'ya düşerse bunları okur ve yazarız.

Şair Haşmet'in "Velâdetnâme,,sinde

Saray Düğünleri ve Doğum Şenlikleri

YAZAN : REŞAD EKREM KOÇU

Saray düğünleri, doğum şenlikleri, bayramlar gibi hadiseleri zamanımıza şekil olarak ileten eserler, minyatür'lerdi. Yukarıdaki minyatürde, bir saray düğününde hünerlerini gösteren canbazlar görülmektedir.

Saray düğünleri yahut padişah oğullarının sünnet düğünleri üzerine yazılan Surnâme'lerin, padişahların çocukları dünyaya geldiği zaman kaleme alınan Velâdetnamelerin, bilhassa geçmiş asırlardaki Türk âdet ve an'anelerini göstermek bakımından, tarih kaynaklarımız arasında pek büyük kıymetleri vardır. Üçüncü Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğumu münasebeti ile yapılan donanmaya dair Şair Haşmet'in yazdığı Velâdetnamei Hümayun da bu kıymetli vesikalardan bir tanesidir.

Fransa'nın tavassutu ve Türk ordusunun da son bir iki muvaffakiyeti üzerine Rusya ve Avusturya ile 1739 Belgrad muahedelerinin imzası, Belgrad şehrinin ve Pasarofça muahedesi ile Avusturya'ya bırakılan Küçük Eflâk, Şimali Bosna ve Şimalî Sırbistan'ın geri alınmasından sonra, Birinci Mahmudun son saltanat yılları, memleket için sulh ve refah devri olmuştu. Hassas, iyi kalbli, merhametli ve şefik bir hükümdar olan Mahmud 1754 de öldü. Ölümü, büyük bir teessürü mucip oldu. Yerine geçen Üçüncü Osman ekzantrik bir adamdı. Zamanında harici mühim bir hadise olmadı, üç sene sonra onun da ölümü ile Üçüncü Ahmed'in oğlu Üçüncü Mustafa tahta çıktı; sadaret mevkiinde bulduğu Ragıp Mehmed Paşayı mevkiinde ibka etti. Ona kızkardeşi Saliha Sultanı da vererek damat edindi. Üçüncü Mustafaya altı yıl, 1762 ye kadar sadrazamlık eden Ragıp Paşa, "Mevcut ahengi bozar isek korkarım ki, sonra eski düzeni de bulamayız" sözünü siyaset programının esaslı maddesi olarak kabul etmiş idi. Asrının kendinden evvelki Osmanlı hükümdarlarına nisbetle çalışkan ve münevver, devlet idaresinde bir islahat yapmak lüzumunu hissetmiş olan Üçüncü Mustafaya dayanarak ileride belirecek tehlikelere karşı ciddî tedbirler alamamış, bu uzun sulh devrinden istifade edememişdi. Koca Ragıp Paşa diye anılan bu vezir politikadan ve devlet işlerinden ziyade edebiyat ile iştigalinden ötürü şöhret kazanmıştı.

HİBETULLAH SULTANIN DOĞUM ŞENLİĞİ

Birinci Mahmud ve Üçüncü Osman kız ve oğlan hiç evlât bırakmadan ölmüşlerdi. Hanedanın ilersini düşünenler endişeye düşüyorlardı. Nihayet Hicrî 1172 (1759) yılı recebinin on beşinci günü, Mustafa'nın bir kızı dünyaya geldi. Hibetullah adı verilen bu Sultanın şerefine de on gün on gece süren bir donanma yapıldı. Sadrazam Ragıp Paşa da, Şair Haşmet'i bu donanma üzerine bir "Velâdetnamei Hümayun" yazmağa memur etti.

Onsekizinci asır yazı dili ile kaleme alınan bu Velâdetname basılmıştır, fakat nüshaları çok azdır, güç bulunur. Vak'anüvis Vasıf, tarihinin 1172 (1759) senesi vak'aları arasında Hibetullah Sultanın doğumunu şöyle kaydetmiştir :

"Recebin on beşinci günü padişahın bir kızı dünyaya geldi. Hibetullah adı konulup yedi gün yedi gece İstanbul ve havalisinde şehrâyin yapılacağını tellâllar halkın kalabalık bulunduğu yerlerde ilân ettiler.

"Sultanın doğumundan otuz - kırk gün evvel, ihtiyaten hazır bulunmaları için Bedestan kethüdalarına keyfiyet bildirildi. Dükkânlarında avize vesair donanma levazımatı hazırladılar. Şehrayine iştirak edecek olan sair rical ve ocak ağaları da hazırlıklarını birbirinden gizli yapmışlar, kulakları müjde haberinde bekliyorlardı. Doğum öğrenilince zengin ve fakir hallerine göre kapılarını donattı, gece de meş'aleler, kandiller yaktılar. Her köşede davul ve zurna sesleri ve her tarafta çenk ve şeştar nidaları kalblere safa verdi. Hokkabazlar ve rakkaslar hünerlerini gösterip gönüller eğlediler. Her ev bir düğün evi, her dükkân bir eğlence yeri oldu. Recebin yirmi birinci günü sadrazam tarafından yaptırılan altın ve mücevherli beşik Kethüda Bey ile Enderunu hümayuna gönderildi. Kethüda Ağa, Kızlar Ağası tarafına gelip beşiğin ayağını öptü ve Kızlar Ağasına teslim etti, o da yerine takdim etti. Sarayı Hümayunda Has oda, kiler ve seferli daireleri âvizelerle donatıldı. Bundan başka, Topkapı, İncili ve Ağa bahçesi köşkleri, Babüssaade, Ortakapı vesair yerler donatıldı. Bilhassa Bab-ı Hümayun yanına bir çadır kuruldu. İmaret duvarından saray meydanına doğru iki yüz kadar, Bab-ı Hümayun içinden Babüssaadeye varıncaya kadar da dört yüz miktarı meşaleler dikildi; kapı araları billur avizeler ve hesapsız kandillerle süslendi; kapıların sağ ve soluna şamdanlı birkaç yüz tane küçük endam aynaları konuldu."

"Paşa kapısı da renkli kandiller, garip heykeller ve acaip timsallerle donatıldı; avizelerle süslendi. Bilhassa içi ve dışı rengarenk kandillerle lâtif bir cami yapıldı. Donanmanın son günü esnaf alayları tertip ve tanzim olundu ve her sınıf, san'atı iktizasına göre alay gösterdi. Bundan sonra deniz donanması da tenbih olunup, sallar üzerinde türlü acayip şeyler icat olundu, püskürme ve çarkıfelek resminde fişenkler atıldı her asker ocağı bir gece san'at göstererek donanmaya nihayet verildi. Bundan başka bu meserretten hisse almak üzere bütün memleket vali ve hâkimlerine emirler gönderildi."

MİLLÎ SERVET NASIL HARCANMIŞ

Doğumu büyük bir donanma ile tes'id edilen Hibetullah Sultan çok yaşamadı: Hicrî 1175 (1761) de üç yaşında iken öldü. Vasıf bu ölümü de şöyle kaydediyor:

"Üç yaşında bulunan Hibetullah Sultan, Zilhicce ortasında hayatına doyamadan öldü; cenazesi sadrazam, Şeyhülislâm ve resmen bulunmaları lâzım zevat ile kaldırılarak yeni yapılmakta olan Lâleli türbesine defnettiler."

Küçük bir eser olan Haşmetin Velâdetnâmesi, istikbâli karanlık görünür koca bir imparatorluğu idare edenlerin ne kadar derin gaflet içinde bulunduklarını göstermek bakımından da mühimdir. Haşmetin överek yazdığı sahneler, devlet hazinesinin sıkıntı çektiği bir devirde millî servetin bir hiç yolunda nasıl harcandığını göstermektedir. Aşağıdaki satırlar derlediğim notlardır:

● Doğum şenlikleri ve donanmanın hazırlıklarına kırk gün evvelinden başlandı. Sadrazam sarayından fukarâ evlerine varınca bütün binâlar, çarşı boyları, dükkânlar, sokaklar, meydanlar

kandiller, avizeler, aynalar ve kıymetli kumaşlarla süslendi. Ellerde mevcud olanlardan başka çarşılarda ayna, avize ve kandil olabilecek herhangi bir şey kalmadı.

● Sadrazamın bu şenliklerdeki masrafı 20.000 esedî altını geçmiştir. Sadece geceleri kandillerde 5.000 okka zeytin yağı harcanmıştır. Geçimi en mütevâzı olan kimsenin masrafı 1.000 kuruşdan aşağı olmamıştır.

● Geceleri çarşılar kapanmadı, avizeler, kandillerle donatılmış, ayrıca meşalelerle de aydınlatılmış olarak sabaha kadar seyir, eğlence yeri oldular. Süslenmiş olan her dükkân en kıymetli mallarını teşhir etti.

● Bütün saz takımları, oyuncu kolları, hayalbazlar, hokkabazlar, canbazlar büyükler, zenginler tarafından peylenerek tutuldu. Konakların, sarayların kapıları eğlence seyri, saz âlemleri için yalnız ahbaba değil, cümle halka açıldı. Saz takımları, oyuncu kolları, köçekler, çengiler ayrıca sokak sokak dolaşarak halkı eğlendirdiler, ve gösterilerinden sonra evlerden bahşişler topladılar.

● Sultan 15 receb 1172 perşembe gecesi (14 mart 1759) doğdu. Doğum halka büyük cenk davulları, gece yarısı sokaklara çıkarılan davul zurna takımları, ve ertesi sabah dellâllarla ilân edildi. Halk gece sokaklara dökülerek şenlikler hemen başlayıverdi.

● Eğlencelere geniş ölçüde katılan her bir esnaf sanatlarına mahsus rengârenk elbiselerle gülünç şeyler icad ettiler. Meselâ kâğıtçılar çıraklarına elvan kâğıtlardan cübbeler, külâhlar giydirerek kâğıtdan bayraklar, fenerlerle dolaştırdılar. Kürkçüler de çıraklarına tulum postlar giydirdi, kimi ayı, kimi kurt, kimi tilki olarak türlü tuhaflıklarla dolaştılar.

● Bu doğum şenliklerine İstanbul külhanbeyleri, bıçkınları da katıldı. Bir külhanbeyi başında kocaman bir kavuk, sırtında binbir yamalı cübbe ile acaib bir şekilde süsleyerek Deccâlin eşeğine benzettiği bir eşeğe binmiş, etrafına da onbeş yirmi kadar pırpırı güruhundan iri yarı adam toplamış, onların da ellerine birer deynek vererek çarşı boylarında "Belediye Müfettişiyim" edâsı ile dolaşmışdı. Toplanan halka şöyle nutuklar çekiyordu :

"— Bakın adamlar... Ben donanmada noksan eksik olmamasını teftiş ederim... Sizin için uykumu rahatımı terkettim... Göreyim sizi zevkü safanız tamam olsun... Evvelâ bir körpe kuzu bularak sînenize çekin, yağlı ballı ülfete ve dudak dudağa sohbete kıvam verin ki, bu fırsat her zaman ele geçmez... Sırtınızdaki esvabı satın, zevkinize bakın..."

ŞENLİKLERDE KÜLHANBEYLER

Bir başkası da kendisine donanma nazırı süsü vermişdi. Başına mantar şeklinde perişanî sarık sarmış, sırtında samur eskisi bir kürk, altında kıyafetine uygun bir beygir, etrafında da yine onbeş yirmi nefer ayaklarına çabuk daltaban serseri, kimi önünde kimi ardında yürür, ikisi de önde fener çekerdi. Bilhassa geceleri dolaşırdı, gûyâ çarşılıyı teftiş ederdi, meselâ bir berber dükkânının önünde durup şöyle konuşurdu :

"— Bre adam gel şuraya!.. Sen ne şekil berbersin?!.. Hiç sen başından korkmaz mısın?.. Hani senin sînesi âyîneden saf, gerdanı nûri seherden şeffaf, bâzuları bilekleri sîmin, gamzesi ustura gibi keskin, kaşları kılıç hançer, kirpikleri neşter gümüş servi endamlı çırağın nerede?.. Bre nâtıraş tasma kıran böyle âyînesiz berber dükkânı olur mu?.. Şimdi senin saçını sakalını tıraş edip Tersâne Zindanına göndersem zerre kadar günâhım olur mu?.. Bak şuraya yirmi beş kandil asacak iken niçin on beş kandil yakdın?.. Ve zeytinyağını kandillerin ağızlarına kadar niçin doldurmadın ve fitillerini niçin bu kadar ince yapdın?.. Değnek vurun şu asılacağa!.."

Baldırı çıplak avenesi yalvararak : "Sultanım... Bu berber ocaklıdır, af buyurun" deyince: "Hoş.. Bu seferlik af ettik, fakat adamlarıma bir miktar harçlık ver de ırzını satın al.." diyordu.

Bir üçüncü serseri de başında üzüm küfesinden yapılmış kafesî destar, arkasında rengârenk bir hırka, belinde divit, koynunda birkaç kâğıd parçası, altında bir eşek ve yanında beş altı nefer kazmalı ırgadla dolaşırdı. Nerede mermerle döşenmiş bir avlu, çiçekli munta-

Saltanatının son seneleri, sulh ve zevk devresi olarak geçen Birinci Sultan Mahmut.

zam nakışlı dükkân önü görse o tarafa doğru giderek şunları söylüyordu :

"— Ben defîne çıkaran bir remmalim; saçmaları kâğıt üzerine döker, hesablar, yer altındaki gizli hazineleri bulurum, ve bir anda mamur ve müzeyyen yerlerin altını üstüne getiririm; anadan babadan beddua gördüm, altına yapışır isen toprak olsun dediler; yapışdığım altın toprak olacak ama ben yine burasını kazdırır ve defineyi ararım!"

Irgadları kazmalarla gösterdiği yeri kazmaya atılırken dükkân sahibleri : "Aman remmal çelebi, kerem eyle, lûtfeyle, buraları perişan etme.." diye yalvarmaya başladığında : "Öyle olsun, defineyi siz sonra münasib zamanda çıkarırsınız, ama bize şimdi bir miktar sus payı para verin.." derdi, parayı aldıkta da ırgadları bir ağızdan: "Kazmamıza Hak berekât!.." diye bağrışarak giderlerdi.

● Eski gelenekdir, padişahların çocuğu doğduğunda beşiklerini doğumun yedinci günü valde sultanlar gönderir. Sultan Mustafanın valdesi hayatta olmadığı için Hibetullah Sultanın beşiğini padişahın ablası ve Sadrazam Ragıb Paşanın zevcesi Saliha Sultan yaptırıp gönderdi. Bu münasebetle muhteşem bir beşik alayı yapıldı.

● Şenliklerin sonuncu günü de büyük bir esnaf alayı tertib edildi. Esnaf alayı Sultanahmed Meydanından başladı, Alay Köşkü önünden geçerek Paşakapısından çıkınca dağıldı. Alay sabahın erken saatinden gece yarısına kadar devam etti, sanatlarını, işlerini, mallarını tahtırevanlar ve arabalar üzerinde teşhir ederek alaya katılan tam 145 çeşid esnafdır. Önde kâhyaları, pirleri, yiğitbaşıları, ustaları, kalfaları, kıymetli kumaşlardan rengârenk bayraklar, arkada çırakları, hepsi bayramlık esvablarını giymişler, her sınıfın ardında da bir mehterhâne (bando) bulunuyordu.

Külhani meşreb bir şair olan Haşmet Efendi bu eserinde dil oyunlarına çok önem vermişdir. Meselâ tarih konusu olarak esnaf alayını gereği gibi tasvir edecek yerde esnaf civanları şanında "..kırmızı şallar ve al mintanlarla ortalığı kızılca kiyamete döndürüp destârı levendâne, reftârı mestâne, gamze gammaz, dîde füsunsâz, kaamet kiyâmet, kıyâfet âfet.." gibi cümleleri sıralamıştır.

HAŞMET ve BİR FIKRASI

Haşmet Efendi İstanbul'ludur, ulemâ sınıfına mensubdur, kadıaskerlikde bulunmuş Abbas Efendi adında bir zatın oğludur. Medresede okumuş, müderrislik yapmış, fakat bir ilim adamı olarak değil de nüktedan, lâtifeci, hazır cevap bir meclis adamı şair olarak tanınmıştır. sadrazam Ragıb Paşanın da has bendelerinden olmuşdur. Paşa ile ve devrinin ünlü kadın Şâiri Fıtnat Hanımla lâtifeleri mizah edebiyatımıza geçmiştir. Bir fıkrasını nakledeyim :

Ragıb Paşa sarayında kahve ocağında bendegân ile oturmuş çene çalarken içeriye paşa girmiş ve :

"— Haşmet!.. yine ne yalanlar savuruyorsun" demiş.

Külhânî şair :

"— Efendimiz.. demiş, fazîletlerinizden bahsediyordum!"

Ragıb Paşanın sevgi ve himâyesine güvenerek zamanının ileri gelenleri hakkında ağır hicviyeler yazmıştı, 1762 de paşa ölünce düşman edindiği kimseler Haşmeti önce Bursaya, sonra da Rodos'a sürdürdüler ve şair orada 1768 yılında öldü.

TARİH ÖNÜNDE AMERİKA'NIN GÜNAHI VE SEVABI

Dünya'nın bugün içinde bulunduğu kargaşalık, tarihin hükmü önüne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşını takip eden günlerden başlıyan hadiselerin muhasebesini yapabilme günleri gelmiştir. Neticeler bilhassa, yurdumuzu alâkadar ediyor. İki ayrı dünya görüşünün kavşağında olan vatanımızı temelinden saran olayların muhasebesini ibretle okuyacağız.

YAZAN : M. ŞEVKİ YAZMAN

Bugün Sovyet Rusya Avrupa'nın ve Almanya'nın ortasındaki Elbe nehri kenarına kadar gelmiş, Doğu Almanya ve Baltık memleketlerinden başka, bir zamanlar batı dünyasının kıymetli topluluklarına dahil bulunan Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya gibi teknik ve kültür bakımından zengin ülkeleri işgal etmiş, tam manasile bir sömürge haline getirmişse, bunun günahını, Hitlerle beraber plânsız ve hesapsız hareketlerile buraları Stalin'e teslim eden Ruzvelt ve Çörçil'in, dolayısile Amerika ve İngiltere'nin üzerine yükleyebiliriz. Tarihî hakikat budur.

Buna karşılık, eğer bugün demokratik ve müreffeh bir Batı Avrupası görüyorsak, Avrupadaki komünizm cereyanını durdurmuş, buna karşılık şarktan gelen komünizm dalgasını dahi uyarmaya ve hakikatı görmeğe zorlamış, insanlığın hangi istikamette şeref ve haysiyetine uygun bir ilerleme yolu bulabileceğini göstermiş bir ortam hissediyorsak, bunu da yalnız ve yalnız Amerikaya borçlu olduğumuzu bilmemiz ve unutmamamız lâzım gelir.

Tarihin gösterdiği bir hakikat olarak bunlar meydanda dururken, günlük ekmeğini dahi Amerikadan temin eden birçok memleketlerin insanları gibi, zaman zaman Amerikan büyüklerine veya mensuplarına "GO HOM" sloganile hücum ve hakaret, ne yurdumuzun gelenek ve âdetlerine, ne de tuttuğumuz yolun icaplarına uygun değildir.

BİR İBRET VESİKASI

Birbirine tamamen zıd bu iki hadise nasıl cereyan etmiş, yani Amerikalıların işlediği en büyük günah olarak gördüğümüz, Avrupayı kayıdsız şartsız Stalin Rusyasına teslim ile, hemen bunun arkasından yaptıkları hataları fark ederek elde kalanları olsun kurtarma işi nasıl cereyan etmiştir? Bunu bir ibret vesikası olarak bilhassa gençlerimizin gözünün önüne koy-

mak bir borç, bir zaruret olmuştur. Bu yazı ile ortaya koymak istediğimiz de budur.

Hadise, 7 aralık 1941 de Japonya'nın deniz ve hava kuvvetlerile Pearl Harbur üssüne yaptığı baskınla başlar. 8 aralıkta Amerika ve İngiltere, Japonya'ya harp ilân ederler. Bunu 11 aralıkta Almanya ve İtalya'nın Amerika'ya harp ilânı takip eder. 22 aralıkta Waşingtonda, Ruzvelt ve Çörçil toplanarak 1942 senesi için girişecekleri harekâtı plânlarlar. Vaziyet ne Amerika, ne de İngiltere için parlak değildir. Japonlar Pasifik Okyanusunda yaptıkları baskınla mevzii muvaffakiyetler kazanmışlardır. Bu hal Almanlara ve İtalyanlara da büyük ümidler vermiştir. Bu anda Fransanın tamamı, Rusyanın mühim kısmı Alman işgali altındadır. Amma Amerika kendi harp potansiyeline güvendiği için işin içinden zaferle çıkacağına kanidir. Muharebelerin en ümidsiz göründüğü bu anda dahi, müşavir olarak müzakerelere katılan PHİLİP MOSLEY, hatıratında belirttiği gibi, Ruzvelt her şeyden evvel Almanya meselesini ele almış, mağlûp Almanyanın nasıl parçalara ayrılacağını, bunların ayrı idare ve devletlere verilerek nasıl bir daha kendisini toplayamaz hale getirileceğini, ve Avrupada sulhün ancak bu yolda temin edileceğini uzun uzun Çörçil'e ve toplantıda olanlara anlatmış; her halde Çörçil de o günkü şartlar altında bu işin nasıl tahakkuk ettirileceğini tahmin edememesinden, yahut Londraya yapılan Alman hücumlarının tesiri altında kalarak bu parçalanan Almanya yerine neyin konulup Rusların batıya saldırısının nasıl durdurulacağı hakkında bir şey söylememiş ve susmuştur.

Batı Avrupa'yı koruyan kuvvetin her şeyden evvel Almanya olduğu hakikatini Ruzvelt bilmese dahi Çörçilin bilmesi gerekirdi. O da susunca Orta Avrupada paramparça edilecek bir Almanya'nın Avrupa'nın başına

Müttefik Başkumandanı General Eisenhower, vatanına böyle neş'eli ve vazifesini tamamlamış dönmüştü. Daha sonra, Amerikan Devlet Reisi olarak bu sevincini, bir dünya mutluluğu yapabilmek için çırpındı, fakat rahatça söylenilebilir ki, makamından ayrılırken bu sevinçden pek hazin izler kalmıştı ortada... Çünkü bu zafer, Avrupa'nın büyük kısmını Moskof müstemlekesi yapmak felâketinden gayrı ne getirmişti ?

ne badireler getireceğini Ruzvelt çeşidli sebeplerle görememiş ve bu parçalama tezi üzerinde sonuna kadar durmuştur. Ruzveltin bir noksanı da her halde MECELLE'yi okumamış olması ve oradaki "Şerreynin içtimaında ehveni ihtiyar olunur" kaidesini bilmemesi idi. Yahud da şerirlik bahsinde Stalinin Hitlerden kat kat üstün olduğunu bilmiyordu. Hulâsa Avrupa faciası daha o gün başladı ve ileride göreceğimiz gibi her gün biraz daha artı, daha feci şekiller almaya başladı.

"MAĞLÛPLAR KAYITSIZ ŞARTSIZ TESLİME ZORLANACAKLARDIR"

12 şubat 1942 de ve Ruzvelt'in emrile Hariciye Vekili Cordel Holl'ın başkanlığında Almanya'nın parçalanması için hususi bir komite kuruldu ve gene Mosley'in hatıratına göre bu komite Almanyayı bidayette üç, sonra beş, en sonra yedi parçaya böldü ve herbirini başka bir devletin işgaline veya ayrı bir mahalli devletin idaresine vermeği tasarladı.

Nihayet 29 mayıs 1942 de Rusya Hariciye Vekili Molotof Vaşhington'a geldi; Almanya'nın parçalanması için hazırlanan plânı gördüğü zaman şapkasını havaya fırlatmadı amma, bundan daha fazla memnun kalacak bir şey de bulmadı. 7 ocak 1943 de ise Ruzvelt parlâmento önünde söylediği nutukda Hitler ve Mussolini'nin yanlış yolda olduklarını, bir gün memleketlerinin zaptedilip parçalanacağını ve her türlü silâhdan tecrid edileceğini söylediği vakit tam 45 defa ayakta alkışlandı.

Bu parçalama plânının facia halini alması ise, 15 ocak 1943 de Ruzveltle Çörçil Kazablanka'da toplandıkları vakit kat'î şeklini aldı ve 24 ocakta bu toplantıda aldıkları kararları Ruzvelt gazetecilere şöylece açıkladı:

"— Almanya, İtalya ve Japonya mağlûp edilecekler ve KAYIDSIZ ŞARTSIZ teslime zorlanacaklardır."

Müttefiklerin hepsine, yani Amerikaya olduğu gibi Rusyaya da kayıdsız şartsız teslime zorlanan bu milletlerin ne felâketlerle karşılaşacağı, ve buna uğramamak için sonuna kadar nasıl döğüşecekleri, Hitleri Almanya'da tasfiyeye uğraşan ve garbe kayıdsız şartsız teslim olarak Sovyet Rusyanın getireceği belâları bilen vatanperver komutanların dahi, bu karar karşısında nasıl ölünceye kadar savaştan başka bir yol bulamadıklarını ileride göreceğiz.

AMİRAL DÖNİTZ'İN ANLATTIKLARI...

Facianın ikinci safhasına gelelim: 1943 senesinin ocak ayında Alman donanmasının başına getirilen Amiral Dönitz (1) diyor ki:

"— Daha o zaman Alman kuvvetlerinin zaferi kazanma kabiliyetini kaybettiklerini artık biliyordum amma durumu kime anlatabilirdim? Bir asker sıfatile işin politik safhasına karışamazdım. Buna rağmen fikrimi Hitlere anlatmaktan çekinmedim. Bana söylediği ilk söz şu oldu:

"— Yani kayıdsız şartsız düşmanlara teslim mi olalım? Haydi Ameri-

(1) **Bu zat 1914 senesinde Türkiye'ye sığınan Breslav Kruvazöründe yüzbaşı olarak memleketimize gelmiş ve uzun zaman imparatorluğumuzda hizmet etmiştir.**

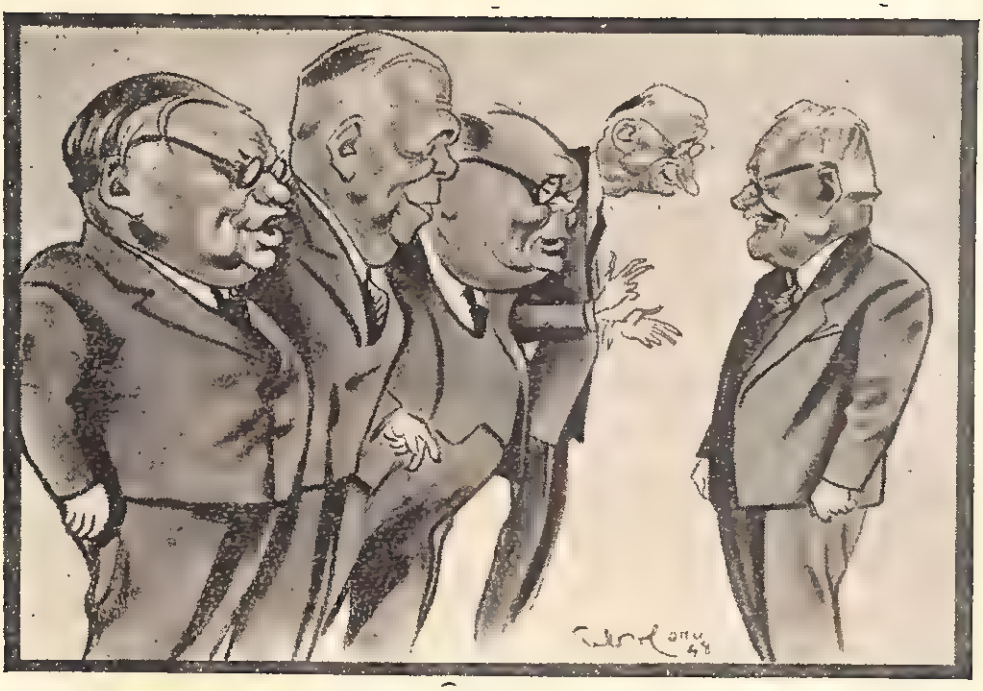

Sulh masasına oturulmasından sonra, hadiseleri çok güzel tesbit eden karikatür: Dört Müttefik delegesinin karşısında, aldatmaca ve kapmaca oyununu başarı ile tamamlıyan Rus Delegesi Vişinsky, aldatılmış olanların hâline gülüyor...
Yüz milyonlarca insanın esaret altında ağlamasına karşı fütursuz ve umursamaz gülüş...

ka ve İngilizlerle bir müzakere yolu ile anlaşsak bile, Ruslara kayıdsız şartsız nasıl teslim olabiliriz? Bunu aklın nasıl alıyor."

Mareşal Rommel, benden daha ileri giderek 1944 de Madrid üzerinden müttefiklerle sulh müzakeresi yolları araştırmaya başladı. O da bu hususdaki fikirlerini, zafer ümidi kalmadığını, garplilerle müzakere yapılması lâzım geldiğini Hitlere açtı. Müttefikler Rommelin gayri resmi araştırmasına dahi kayıdsız şartsız teslim tezini ileri sürdüler. Hitler Rommel'in elinde kendisini ekarte edebilecek kuvvet bulunduğunu hissedince, o Rommel'i ekarte etti ve bu teşebbüs de suya düştü."

Hattâ Hitler'in ölmesinden ve Dönitz'in idareyi tam selâhiyetle ele almasından sonra dahi Amerikalılara yaptığı müracaatta **"size kayıdsız şartsız teslim olalım, fakat ne insaf, ne merhamet, ne de verdiği söze sadakat tanıyan Stalin'e nasıl kayıdsız şartsız teslim olabiliriz?"** diye sormuş, o vakit Ruzvelt'in yerine geçen Truman dahi: **"Yalnız bize değil, Ruslara da kayıdsız şartsız teslim olacaksınız"** diye eski hikâyeyi tekrarlamıştı. Bunun üzerine de Dönitz her şeyi olduğu gibi bırakmıştı.

AVRUPA'NIN FELÂKETİ NASIL BAŞLAMIŞTI ?

İkinci Dünya Harbinin nasıl çıkarıldığı malûmdu: Bunda Hitler kadar Stalin'in de rolü olduğunu herkes biliyordu. Peki, şimdi caninin birisinin da-

yandığı kuvvetler paramparça edilirken, ondan daha güçlü, daha geniş sahaya hükmeden Stalin'in karşısında hangi kuvvet bırakılıyordu? Bunu düşünen yoktu. Avrupanın felaketi de burada başlıyordu. Stalin'in namuslu ve verdiği sözü tutan bir müttefik olarak alınmasına da imkân yoktu. Meselâ Tahran ve Yalta müzakerelerinde ne insafsız bir cani olduğu, tekliflerinden anlaşılmak icap ederdi. Bunlardan birkaçı şöyle idi: Dört milyon Alman esir olarak Rusyaya götürülecek ve harpte yıktıklarını tamir edecekti. 50.000 Alman komutan ve subayının hepsi harpten sonra kurşuna dizilecek ve Almanyada bu çeşid insanlar yetişmeyecekti. Bu teklifler karşısında şaşıran Çörçil, bu fikirlere muhalefet ederken Ruzvelt de alaya almış, 50.000'i 49.500'e indirelim demişti. Buna rağmen bütün Doğu Avrupa'yı bu adamın hükmü altına vermelerini akıl almıyor doğrusu...

Bu gafletin sonucunu izleyelim: Geopolitik vaziyet Rusyanın Elbe nehrine kadar olan sahadaki bütün memleketlere el atarak işgal altına almasına sebep olmuştu. Amerikan ve İngiliz orduları harbin sona ermesi neticesi terhis olunurken, Ruslar Avrupadaki 200 tümenlerinden bir tanesini dahi eksiltmediler.

1945 de ilk olarak Yunanistan'da bir komünist isyanını destekleyerek Balkanlarda kargaşalık çıkarırken, Türkiye'den de Boğazlar, Marmara ve doğu hudutlarımızdan arazi istediler.

1947 senesinde Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Polonyada komünist partileri azınlıkta bulunmalarına rağmen Sovyetlerin yardımile iş başına geçirildiler ve idareyi ellerine alarak tam bir Sovyet peyki oldular. 1948 de Çekoslovakya bunları takip ederek Sovyetleştirildi. Aynı yılın haziran ayında Sovyet Rusya müttefiklerile yaptığı anlaşmaları çiğneyerek Berlini tam ablukaya aldı ve garple alâkasını kesmeye çalıştı ve galiba bardağı taşıran damla da bu Berlin ablukası oldu.

GÜNAH SAFHASINDAN SEVAP SAFHASINA GEÇİŞ

Amerikalılar ve müttefikler toparlanıp Berlin'in ablukasına karşı şiddetli bir tepki gösterince, vaziyet de düzelmeye başladı. Bu zamana kadar bilgisizlik ve gafletin eseri olan taviz politikası bu tarihten sonra sertleşme ve karşı koymaya çevrilince, garbî Avrupa'da huzur, sükûn, çalışma ve refah kendini göstermeğe başladı ve Amerikalıların da günah safhası kapanarak sevab safhası başladı.

1947 senesinde başlayan Marşal yardımı evvela Yunanistan ve Türkiye'ye yönetilmiş, sonra da bütün gayretle parçalanıp yok edilen Almanyanın Avrupa müdafaasındaki yeri anlaşılarak, toplanması ve kalkınması için tarihde görülmemiş bir cömertlikle yardım yapılmıştır.

Fransa ve İngiltere de dahil olmak üzere Avrupa'nın bütün memleketleri bu yardımdan istifade ederek bugünkü müreffeh hale gelmişler, sefalet ve komünizm felâketine karşı koyabilmişlerdir.

Nihayet Rus tehlikesini anlayan Avrupa devletleri 1948 tarihinde Brüksel'de toplanarak mart ayının 17 sinde İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda

ve Lüksemburg devletleri kendi aralarında bir müdafaa ittifakı imzalayarak, müşterek komutanlığa Mareşal Montgomery'yi getirmişlerdir. Unutmamalı ki, o zamanlar hayli fakir olan Avrupa devletlerinin bu müttefik ordusunu silâhlandıran da gene Amerika devleti olmuştur.

Sovyetlerin anlayacağı manada bir güç 4 nisan 1948 de Paris'de kurularak Şimal Atlantik Paktı "NATO" adile ortaya konmasından sonradır ki, Avrupada Stratejik bakımdan bir güven sağlanmıştır. Şurası da varki bu camianın içinde bir numaralı kara ordusunu çıkaracak ve emniyeti tesis edecek ordunun ancak Alman ordusu olduğu bu defa ilk olarak Amerikalılar tarafından anlaşılarak Nato içine sokulmasına çalışılırken, başta Fransa olmak üzere, tarihi düşmanlıkların tesirinde kalan diğer Avrupa devletleri, isteyerek Almanları içlerine almamışlardır. Bugün görüyoruz ki, Fransa kendi coğrafî vaziyetine güvenerek yan çizerken, İngiltere de ada olmanın sağladığı güvene bakarak hiç bir zaman Almanların Sovyet tehlikesi karşısındaki azim ve gayretlerini gösterememişlerdir. Yani Nato içinde de temel potansiyel Amerika'nın ise, bunun çekirdeğini teşkil eden kuvvet de Alman ordusudur.

MUHTEMEL BİR TEHLİKEYE KARŞI

Bu suretle de Amerikalılar sabıkta gaflet yüzünden yaptıkları günahı unutturacak bir sevap işleyerek bugün batı ve güney Avrupa'daki nisbî huzur ve emniyeti meydana getirdiler. Bugün bu bölgede yaşayan devlet ve milletlerin bu hakikati bilmesi gerektir. Eğer Amerikalılara ve dolayısile Natoya bu bölgeden çıkıp gidin diyenler halis komünist taraflısı ve casusu değilse, tam bir gaflet içinde olan zavallılardır. Unutmamalı ki, Sovyet Rusya dahil birçok memleketlerin ekmeğini veren Amerika'nın harp potansiyeli, ziraat potansiyeli, sanayi potansiyeli olmadan saldırgan devletler muvacehesinde emniyet hissetmenin imkânı yoktur.

★ ★ ★

Sovyet rejimi bugünkü halile hergün bir Stalin doğurabilir ve bunun karşısında NATO gibi bir güçlü dayanışma şarttır. Aklı başında, vatanperver gençlerimize Türkistan, Kafkasya ve Kırımın âkibetine ibretle bakarak bu temel dayanışmaya hücum eden küçük politikacılarımızın yollarını tutmamalarını tavsiye ederiz. Bu hakikat gün gibi açıktadır.

Dünya yüzünde bir "Şark Meselesi" cihan politikasının temel mihverlerinden birisini teşkil ederken, Osmanlı Türkleri Moskof selini durdurabilecek kale olmaktan mahrum idiler. Bugün Amerika'nın üzerine aldığı vazife, dedelerimizin haşmet ve satvet devrinde ifa ettikleri insaniyet ve medeniyet hizmetine çok benzer. Hadiseleri hükümlendirirken tarihin derinliklerine hislerden kurtulmuş olarak bakabilmek mantık icabıdır. Türkiyeyi tek başına bırakmayı düşünenler, bu gerçeklere göz kapayarak konuşuyorlarsa, asgarî tabiri ile ya cahil, ya gafildirler. Bu asgarî tabirinin bir kademe ötesinde de, ihanet ve hiyanet sırıtır.

COĞRAFYA ve İNSAN GÜCÜ **Fatih, İstanbulu kuşattığı zaman, donanmayı karadan yürüterek denize indirmeyi elbette düşünmemişti. Fakat hadiseler, bir dehâya, zafer için bu vazifenin de yapılmasını hatırlattığı zaman, zorluklar durdu, insan azminin ve ferd gücünün mucizesi başladı.**

Yukarıdaki klişe, İstanbul muhasarasında Türk gemilerini gösteriyor (H. Martin'in koleksiyonundan).

İstanbul muhasarasında

Buhranlı bir gün!

Yazan :
Prof. Dr. ŞEHABEDDİN TEKİNDAĞ

Çağdaş Osmanlı, Rum ve Lâtin kaynaklarından anlaşıldığına göre, İstanbul'un fethi için girişilen savaş 6 Nisanda büyük topun ateşlenmesi ile başlamış, müdafaa hattına daha fazla yaklaşan Osmanlı kuvvetleri, mancınıklarla taş ve yağmur gibi ok atmak suretiyle, kale bedenlerinde rahneler açmışlardır. 11 Nisanda ise, genç hükümdarın emriyle büyük toplar Silivrikapı ile Topkapı taraflarına nakledilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, 12 - 18 Nisan arasında Marmara'dan gelip Beşiktaş önünde toplanan donanmadan ayrılan bir kısım, Boğaziçi'nde Tarabya ve Rumelikavağı gibi yerleri zaptettiği gibi, Baltaoğlu Süleyman Bey'in emrinde bulunan külli kısım, Büyükada'nın kalesini fethetmiş, Bizans, Ceneviz ve Venedik gemileri ile limanı kapayan zincir tarafından müdâ-

faa edilen Haliç'e karşı da müteaddid teşebbüslerde bulunmuştur.

İstanbul Hisarına karşı ilk umumî hücûm 18 Nisanda yapılmış, 20 Nisanda ise ilk deniz savaşı vukûa gelmiştir.

20 NİSAN DENİZ SAVAŞI

20 Nisanda, içleri yiyecek, mühimmat ve askerle dolu olup Papa tarafından İstanbul'un müdâfaa ve iâşesine tahsis edilen üç Ceneviz ve bir Bizans gemisinin Osmanlı deniz üssü Gelibolu önlerinden geçtiğini ulaklar (haberciler) vasıtasiyle öğrenen Padişah, maiyeti ile birlikde deniz kenarına inmiş, ismi geçen gemiler Marmara'da görünür görünmez Kapudân-ı Derya Baltaoğlu Süleyman Bey emrindeki Osmanlı donanmasını harekete geçirtmiştir. Bunun üzerine, 300 ü mütecâviz ufak yelkenliden ibâret olup güvertelerinde çalınan davul sesleri ile zırhlı silâhendâzların sevinç nâralarının birbirine karıştığı Osmanlı Donanması, şenliğe gider gibi, çala kürek, müsellâh oldukları bilinen düşman gemileri üzerine yürümüş, oklar, yağlı paçavralar ve mancınıklardan fırlatılan taşlarla hareketlerine mâni olmak istemiştir. Türk denizcileri, Yenikapı açıklarında cereyan eden bu savaşda, surlara ve yüksek binalara tırmanıp şamataları ayyuka çıkan Bizanslıların, teşvik maksadıyle bugünkü Zeytinburnu'nda Padişahın etrafında toplanan ordu ileri gelenlerinin gözleri önünde, kargı ve baltalarla küpeştelerini kırmağa çalıştıkları Ceneviz gemileri üzerine sıçrayıp demir ve halatlarına asılarak içlerine girmeğe çalışmışlar, mahmuzlanan gemilerde, zırhlı azap askerinin de yardımiyle, düşmanla göğüs göğüse döğüşmüşlerdir. Üç saat devam eden bu savaşda 100 şehid ve 30 yaralıdan ibâret bir zâyiata uğrayan Türk denizcilerinin bütün gayret ve fedakârlıklarına, atını denize sürerek karaya yakın bulunanlara şiddetli emirler veren Padişah'ın teşviklerine rağmen, gemilerinde çıkan yangınları sür'atle söndürüp hücumları da önleyebilen Cenevizliler, o anda çıkan şiddetli bir lodos rüzgârının da yardımı ile, önce surların dışındaki bir limana, geceleyin de Bizans gemicilerinin kılavuzluğu ile Haliç'e sığınmağa muvaffak olmuşlardır.

Fatih'in Sırrı

Fatih Sultan Mehmet bir harbe giderken asıl maksadını gizlemeye çok ehemmiyet verirdi. Ordu ile Karadeniz tarafına giderken de, Cenevizlilerin elinde bulunan Amasra üzerine mi, İsfendiyar Oğulları devletine mi, yoksa Trabzon Rum İmparatorluğunun ortadan kaldırılması için mi gittiği bilinmiyordu. Kadıasker nereye gideceğini öğrenmek istedi. Fatih hiddetle şu cevabı verdi :

"— Eğer sakalımın tellerinden biri ne yapmak istediğimi bilseydi onu hemen koparır, yakardım!"

* * *

Surlar üzerinden bu deniz savaşını seyreden İmparatorun hususî müşaviri Frantzes (1), Padişah'ın hiddetle atını denize sürdüğünü bildirir ki, bu husûs, muhasaraya şâhid Lâtin müelliflerden Zorzo Dolfin tarafından da te'yid edilmektedir. (2) Mamafih, bu hâdise ile ilgili olarak şehirde bulunan Niccolo Barbaro'nun, taraflardan hiçbirinin muzaffer olmadığını belirten kaydına da işaret etmek icap eder. (3)

SAVAŞ SONUNDA ÇIKAN BUHRAN

Bu deniz mağlûbiyetinden son derece müteessir olan Padişah, kifâyetsizliği ve dikkatsizliği yüzünden gemilerin Haliç'e girmesinden mes'ul tuttuğu Baltaoğlu'nu öldürmeği düşünmüş idi. Devlet ileri gelenlerinin şefaati ile azletmekle iktifâ edip yerine Gelibolu Sancak Beyi Ham-

(1) **Bakınız :** Chronicon, **neşreden: I. Bekker, Bonnae, 1838, s. 250.**

(2) **Bakınız:** 1453 yılında İstanbul'un muhasara ve zaptı, **tercüme eden: S. Sinanoğlu - Suat Sinanoğlu,** Fâtih ve İstanbul Mecmuası, **sayı: I/1953, s. 41.**

(3) **Bakınız:** Kostantiniye muhasarası Ruznâmesi, **tercüme: Ş. T. Diler, İstanbul, 1953, s. 36.**

za'yı tâyin etmiş ise de, bu hâdise ile Osmanlı ordugâhında esası hoşnudsuzluk ve isteksizlik olan bir buhranın çıktığı anlaşılmaktadır. Ordugâhda bulunan Osmanlı müellifi Dursun Bey'in eserinde mevcud: "Bu hâdise eğerçi ehl-i İslâm arasına futûr ve perişânî saldı" *(4) kaydı, Kemal Paşa zâde ile çağdaş müelliflerden Enverî'nin verdiği haberlere uymaktadır. (5) Bu deniz savaşında âşikâr bir gayretsizlik görüldüğüne işâret edip araştırma sonunda tespit edilecek* yasak müslümanlarının *(bâtınen müslüman olmayanların) şiddetle cezalandırılmalarını isteyen kimseler olduğu gibi, Ak Şemseddin'in Padişaha gönderdiği mektubda birkaç satır mevcuttur ki, burada Padişah'a* "noksan-rey ve adem-i nefâz-ı hükm" *nisbet olunmaktadır :* "Cenâb-ı kerîme ma'rûz oldur ki, bu hadis ki, ol gemi ehlinden oldı, kalbe hayli tekessür ve melâlet getirdi bir fırsat gözetirdi fevt olduğuna gayretler geldi, biri gayret-i din ki, kâfirler ferah olub şamata-i a'dâ olındı ve biri bu ki, mubârek vucûdunuza noksan-rey ve adem'i nefâz-ı hükm nîsbet olmak" (6)...

ALINAN TEDBİRLER

Bu sebeble, mağlûbiyetten mütevellid buhranı gidermek çarelerini arayan Padişah, fırsattan istifade ile yeni bir sulh teşebbüsünde bulunan İmparator Kostantin Dragazes'in teklifini görüşmek üzere Divânı toplamış, başlangıçdan beri harbe tarafdar olmayan Veziriâzam Çandarlı Halil Paşa riyâsetindeki muhalif grubun fikirlerine müracaat etmek zorunda kalmıştır. Bütün devlet erkânı ile ordu ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bu Divânda, çağdaş müellifler tarafından "gâvur ortağı" olarak vasıflandırılan Çandarlı Halil Paşa (7), muhasaranın uzaması halinde batıdan büyük kuvvetler gelebileceğini belirterek, Bizanslıların senede vermeği kabul ettikleri 70.000 altın vergi ve İstanbul'da Padişah'ın tâyin edeceği bir zaptiye memuru ile iktifa edilmesini teklif etmiş idi. (8) Bununla beraber, Halil Paşa'nın rakibleri Zağanos ve Şehabeddin Paşalarla Hoca Turhan, Ak Şemseddin ve Hâce-i Sultânî Molla Gürânî, bu fikre şiddetle muhâlefet edip Padişah'ı desteklediklerinden, İmparatorun sulh ve mütâreke teklifleri reddolunarak muhasaraya devam edilmesi kararlaştırılmıştır. (9)

İşte bu deniz mağlûbiyetinin akabinde, yani, 21 nisanı 22 nisana bağlayan gece içinde 67 geminin cerr-i eskal usûliyle karadan çekilerek Kasımpaşa'ya indirilmesi, Divânda alınan kararın neticesidir.

20 nisan deniz savaşının cereyân ettiği Marmara surları önü.

---

(4) Bakınız: Tarih-i Ebu'l-Feth, **TOEM/1330, s. 48.**

(5) Bakınız: Tevârih-i âl-ı Osman, neşri: **Ş. Turan, Ankara, 1954, s. 57;** Düsturnâme, neşri: M. Halil (Yınanç), İstanbul, 1928, s. 95.

(6) Bakınız: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. E. 5584.

(7) Osmanlı kaynaklarında, Halil Paşa için kullanılan "kafir ortağı" tâbiri, çağdaş Rum müelliflerinden Dukas, Frantzes'de olduğu gibi Lâtin müelliflerinden Zorzo Dolfin'de de "kaborortag" şeklinde geçmektedir. İstanbul muhasarası sırasında şehirde bulunan Floransalı Jacques Tédaldi'de "amy des chrestiens" tâbiri geçmektedir. Bütün bu kaynaklar hakkında bakınız: M. C. Şehabeddin Tekindağ, İbn Kemal'e göre Fâtih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı, İstanbul Enstitüsü Dergisi, **sayı: I/1955, s. 1 - 26.**

(8) Bakınız : İdris-i Bitlisî, Heşt Behişt, **Farsça Yazma, Nuruosmaniye Kütüphanesi Nr. 3209, V, 397; Tâcî Zâde, Câfer Çelebî,** Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi, **TOEM/1331, s. 16.**

(9) Bakınız : Kemal Paşa Zâde, Aynı eser, **s. 57; Âlî,** Künhü'l-Ahbâr, **İstanbul, 1285, Rükn IV, Cüz I, s. 254.**

Bu Vatanın Geçmişi

TARİHTE HAKKÂRİ BEYLERİ

YAZAN : NAZMİ SEVGEN

Hakkâri bölgesi, Anadolu'nun en az bilinen bir diyarıdır. Onun tarih öncesinden bugüne kadar geçen hayatı, hadiselerle doludur. Memleketi, bütün tarihî olayları ile bilmenin lûzum ve ehemmiyeti aşikârdır. Bu sebeple biz, bu kısa etüdle, şimdiye kadar bir çoklarımız için tamamiyle meçhul kalmış olan bu aziz diyarın tarihine ait bir safhayı nakle çalışacağız.

Anadolu'nun prehistorik yerleşme yerlerinden olan Hakkâri bölgesi, buzulları ihtiva eden Cilo ve Sat dağları, tabi'î manzaralarının ihtişam ve güzelliği, tarihin ilk devirlerine ait kaya resimleri, Urartu devrini gösteren bazı kalıntıları gibi turistik kıymetleri bakımından da son zamanlarda ehemmiyet kazanmış bulunmaktadır. Biz şimdilik, bu meçhul diyarın tarihinden yalnız bir perde açmakla iktifa edeceğiz.

Hakkâri'de 1452 yılından 1600'e kadar "Hakkâri Beyliği" adı altında bir idare hükümran olmuştur. Fakat 1450 den evvel de burada bir derebeyliği mevcut olduğu tahmin edilmekte ise de kaynaklar bu devir hakkında hiç bir bilgi vermemektedirler. Şerefnâme'de 1450 de başladığı tahmin edilen beyliğin asıl ve menşe'i hakkında hiç bir malûmat yoktur. Şerefnâme "Taife-i hasene" diye tavsif ettiği bu sülâlenin kökünü

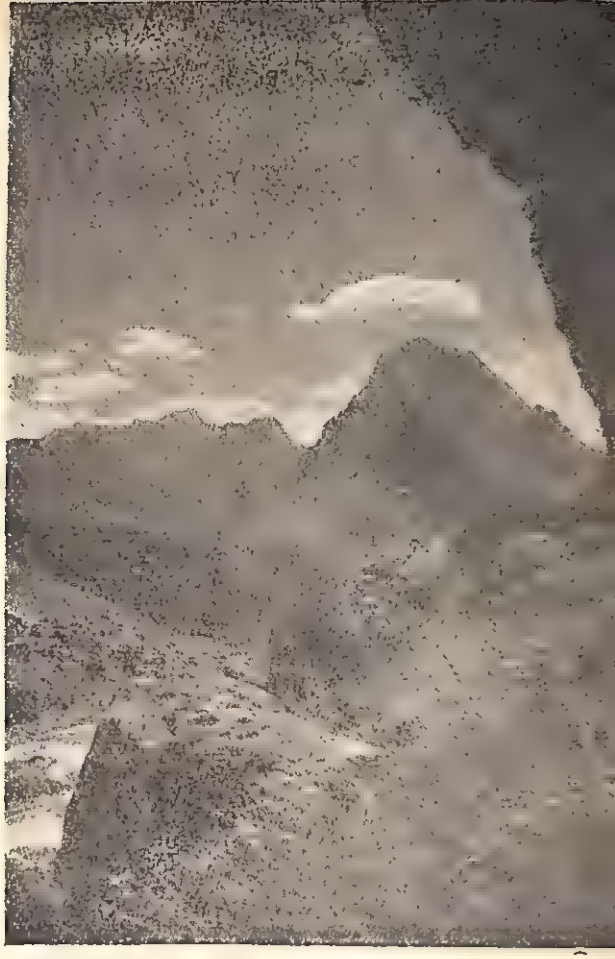

Belkis Dağı... Hakkâride tabiat bu derece muhteşemdir.

Abbasîler'e kadar götürürse de bu kayıt itimada şayân değildir. Aslı bir efsaneye bağlanan Şembî adı, Hakkâri beylerine sülâle ismi olarak izafe edilmektedir.

BEYLİĞİN KURUCUSU

Müsbet olarak bilinen şudur ki, Hakkâri'de 1450 tarihlerinde bir beylik kurulmuştur. Kurucusu İmdeddin oğlu Esededdin Kelânîdir. Beylik, zaman zaman Van'a, bugünkü adı Gevaş olan Vastan'a (Van gölü güney kıyısında), bu sahile yakın olan Ahtamar (Akdamar) adasına kadar hâkim olmuş, sıkıştıkça Çölemerik'e çekilmiştir.

Beylik devir devir Akkoyunlular'ın, Safevîler'in, Osmanlılar'ın idaresinde yaşamıştır. Bir zaman Memlûkler'le de münasebet kurmuş, Akkoyunlu istilâsı sırasında Memlûkler'e istinad etmek is-

temiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (1453 - 1487) Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şâh'a (1437 - 1467) karşı olan 1467 Çabakçur zaferinden sonra, Uzun Hasan'ın muamelesinden endişeye düşen Esededdin Bey, mevkiini terkedip Memlûkler'in yakınlığına güvenerek Kahire'ye gitmiştir.

Yerine İzzeddi Şîr (1470 - 1502) geçti. Bu zatın zamanında Van, Vastan, Çölemerik Hakkâri beyliğinin elinde idi. 1502 de yerine oğlu Zahit Bey geçmiştir. Bu zatın 60 sene kadar beylikte kaldığı tahmin edilmektedir. Zahit Bey, Şâh İsmail Safevî'nin himayesini kabul etmiş, hayatının sonuna kadar İran himayesinde kalmıştır. Ölmeden memleketini oğulları Seyyid Muhammed ve Melik Beyler arasında taksim etmiştir. Melik Bey, Bay kalesini (Bu kelimenin Farsça Pay'dan bozma olduğunu sanıyorum. Pay kalesi, Çölemerik kalesinin yakınındadır. İki kale birbirini korur imiş.) merkez ittihaz etmiş, memleketini buradan idare etmiştir. Zeynel, Bayındır, Budak, Bâyezid, Hüseyin, Bâhaeddin, Rüstem adlarında yedi oğlu vardı. En küçükleri olan Rüstem Beyi, babası Van gölündeki Ahtamar (Akdamar) adasının zaptına memur etmiş, Rojiki aşiretiyle beraber yaptığı müsademede ölmüştür. Büyük oğlu Zeynel Bey bu sırada Mahmutağa Kalesi (Bugünkü Hoşap kalesi olması muhtemel) dizdarı idi. Bazı aşiretlerle birleşerek babası Melik Beye isyan etmiş, Pay kalesi muhafızlarını da elde ederek babasını esir ve hapseylemiştir. Gözüne mil çekmek isterken, Melik Bey oğullarından Hasan Bey tarafından kaçırılmış, Vastan hâkimi olan amcası Seyyid Muhammed'in yanına götürülmüştür. Melik Bey, orada kalmayarak Bitlis'e gidip Şeref Han IV'e sığınmış, onun tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir.

1548 yılında Van Beylerbeyi İskender Paşa, Seyyid Muhammed oğlu Yakup Bey vasıtası ile Melik Beyi Van'a getirterek idam etmiştir. Melik Beyin diğer beş oğlu bu sırada Hakkâri beyliğinin birer köşesinde isyan halinde idiler. Bunların bazısı İranlılar'a, bazısı Osmanlılar'a, bir ikisi de yerli aşiretlere istinad ediyordu. Hakkâri, keşmekeş içinde idi. Beylik üzerinde himaye sahibi olan Şâh Tahmasp I. bu işe müdahale edemiyordu. Osmanlı nüfuzu, Serdâr Mustafa Paşanın müdahalesi ile artmış bulunuyordu. Bu zatın sayesinde Hakkâri, Van, Bitlis, Hoy gibi yerler Osmanlılar'ın işgal ve nüfuzu altına girmişti.

OSMANLILAR İDARESİNE GEÇTİKTEN SONRA...

Osmanlılar, Hakkâri bölgesi için karşılarında bir mes'ul tanımak istedikleri için İskender Paşa, Hakkâri Beyliğini Zeynel Beye tevdi etmişti. Fakat az sonra, Vastan'da oturan Seyyid Muhammed Beyin oğlu Zahit Bey, Pinyaniş aşiretinin (şimdi bu aşiret, büyük kısmı ile Yüksekova mıntakasındadır. Mühim bir kısmı Çukurca ilçesinin Sivişik, Zinyaniş, Maryfan, Serani, Bilican, Talisan köylerinde oturmaktadır) yardımı ile Zeynel Beyi, mevkiini terke zorlamış, Beyliği elde etmiştir.

Zeynel Bey, evvelâ İmadiye hâkimi Hüseyin Beyin yanına gitmiş, bir müddet orada kaldıktan sonra onun delâleti ve vezir-i âzam Rüstem Paşanın vasıtası ile Kanunî Sultan Süleyman'a marûzatta bulunmuştur. Rüstem Paşa Zeynel Beyi himaye ediyordu. Çünkü Seyyid Muhammed Bey, Şâh Tahmasp ile dostluk münasebeti kurmuştu. Her ne kadar bu havali şimdi Osmanlı idaresinde bulunuyorsa da bu münasebetin bir tehlike doğurması melhuz idi. Bunun için Zeynel Beyi korumak, onu tekrar beylik makamına iade etmek lâzımdı.

Rüstem Paşa, Zeynel Beyden İrandaki bütün aile efradını Hakkâri'ye getirmesini, ancak ondan sonra beyliğin kendisine tevcih edileceğini bildirdi. Zeynel Bey, İran'a giderken ötedenberi aralarında husumet bulunan Buhtan Mîri Bedir Beyin adamları tarafından tecavüze uğradı, yanındaki muhafızları öldürüldü, kendisi de yaralandı. Buhtan Mîri Bedir Beyin karısının delâletiyle yaralı Cizre'ye getirilerek tedavi edildi. Yine hatunun ısrarı üzerine serbest bırakılan Zeynel Bey Hakkâri'ye döndü. Fakat beylik makamında Seyyid Muhammed Bey bulunuyordu. Van beylerbeyi İskender Paşanın, İstanbul'a vaki

marûzatı üzerine gelen ferman-ı Hümâyûn'da *"Her ne zaman ki fırsatın bulasın Seyyid Muhammed'i katledüb Hakkâri vilâyetin Zeynel Beye zapt ittiresun"* deniliyordu. İskender Paşa, Seyyid Muhammedi bir suretle oturmakta olduğu Vastan'dan Van'a getirterek hapsetti. Bunun üzerine oğlu Yakup Bey, beylik makamını işgal etmiş bulunuyordu. İskender Paşa, onun da tutulması için Mah mudî Beylerinden Hasan Beyle bir müfreze sevketmiş ise de Yakup Bey kaçarak Pinyaniş aşiretine sığınmıştır. Maksadı Şâhkulu ile Hasan Bey arasında akrabalık ve yakın dostluk vardı. Şâhkulu, eski hukuku çiğneyerek velinimeti olan Seyyid Muhammed Beyin oğlu Yakup Beyi Hasan Beye teslim etti. Van'a getirilen Yakup Bey, babası Seyyid Muhammed Beyle beraber, İskender Paşa tarafından idam edildiler.

SÜNNİLERLE KIZILBAŞLAR ARASINDAKİ MÜCADELELER

Yakup Beyin Ulama, Sultan Ahmet, Mirza adında üç oğlu kalmıştır. Ulama Bey Hakkâri beyliği hakkında hiç bir iddiada bulunmamıştır. Bu sadakatı dolayısı ile kendisine Hoy sancağı verilmiştir. Bir müddet orada kaldıktan sonra İstanbul'a gitmiş, orada ölmüştür.

Zeynel Bey ise, İstanbul'a gidip vezir-i âzam Rüstem Paşayı ziyaret etmek isterken Paşanın azli haberini almıştır (1553). Zeynel Bey, bundan sonra Osmanlılara mı, yoksa İranlılara mı bağlanacağı hususunda bir tereddüd devresi geçirmiştir. Fakat bu müddet zarfında yine Osmanlılar'a karşı rabıta ve sadakatta kusur etmemiştir. Nihayet Rüstem Paşanın tekrar vezir-i âzamlığa tayinini (1555) işidince İstanbul'a gitmiş, kendisine Bosna'da büyük bir zeamet tevcih edildiğinden oraya hareket etmiştir.

Sonradan Zeynel Bey, Seyyid Muhammed'in öldürülmesi üzerine Hakkâri beyliğine tayin edilmek için Van'a gönderilmiştir. Bu sıralarda Sünnî Türkler ile Kızılbaşlar arasında mücadele cereyan etmekte idi. İskender Paşa tedip için Zeynel Beyi Kızılbaşlar üzerine göndermiştir. Halbuki Kızılbaşların reisi, kardeşi Bayındır Bey idi. Zeynel Bey,

Hakkâri'de ilk devirlere ait kaya resimleri.

Kızılbaşlar'ı mağlûp ve tedip ederek Van'a dönünce, İskender Paşa keyfiyeti İstanbul'a bildirdi. İstanbul'dan gelen "Berat-ı Humayûn ile Hılat-ı fâhire" Zeynel Beye verilerek Hakkâri beyliği tevcih edilmiştir.

Başbakanlık arşivinde, Hakkâri Beyliği devrine ait kıymetli tarihî vesikalar vardır. Bunların ışığı altında, Hakkâri beyliği tarihini tetkik ve tesbit imkânını bulduk.

Hakkâri Beyi Zeynel Bey, evvelce kendisine isyan edip onu beylikten mahrum eden ve sonradan Albak sancağı beyi olan Zahit'in *"inad ve şekavet üzre olduğunu"* İstanbul'a bildirmiş, cevaben Van beylerbeyine gelen hükümde *"Hüsn-ü tedbir ile ele geçirip ibret için bir müddet kalede hapis itmesi"* ferman buyrulmuştur (7. mühimme def. 199. s., 2185. sıra, 8 Ramazan 976 "M. 1568").

Zeynel Bey, evvelce kethüdası olan Hüseyin'in, aşiret ağalarına kendi aleyhinde telkinlerde bulunup *"daima şirret ve fesad üzre"* olduğunu İstanbul'a bildirmiş, bunun üzerine Van beylerbeyine gelen hükümde *"Hüseyin'in ahvaline mukayyed olup göresin. Filvaki arzolunduğu üzre aşiret ağalarını tahrik idüp şirret ve fesadı var ise hapis idüp ahvalin zuhur olduğu üzre yazup bildiresin"* diye emrolunmuştur (Mühimme 7, 836. s., 2292. sıra, 25 Ramazan 976 "1568").

ZEYNEL BEYİN ÖLÜMÜ

Zeynel Beyin bundan sonra beyliği 40 sene kadar sürmüştür. Bu arada oğullarından Zekeriya ve İbrahim Beyler, kendisi gibi babalarına isyan etmişlerse de derhal bunları elde etmiş, Zekeriya Beyi Bosna'da kendi zeametine, İbrahim Beyi de Albak sancağı (bugünkü Başkale) beyliğine göndermiştir.

Bir müddet sonra, Oğlu Seyyid Han lehine beylikten feragat eden Zeynel Bey, onun namına İstanbul'dan eyâlet menşûru getirtmiştir. Zeynel Bey, Seyyid Hanın attan düşerek ölmesi üzerine yerine Albak sancağında bulunan diğer oğlu İbrahim Bey adına menşûr getirterek beyliği ona tevdi etmiştir.

Bu arada Zeynel Bey, oğlu lehine beylikten feragat etmiş olmasına rağmen, İstanbul'a bazı marûzatta bulunmuş ve *"Sabıken Hakkâri hâkimi Zeynel Beye"* hitabı ile başlayan 986 (1578) tarihli bir hüküm almıştır. Bundan anlaşıldığına göre *"Şâh-kulu Bilânoğullarından Koçi'ye sancak verilirken bera-i maslahat Somay (Tebriz'e iki günlük mesafede) nam mahallin dahi verilmiş olması kendisinin o civardaki yurdu ve ocağı olan nahiyelere dahletmesi için bir sebep olmamakla müdahalesinin men'i Van beylerbeyisine yazıldığından kadim yurd ve ocaklarını kemekân tasarruf idüp serhad hizmetinde sâî olması"* lûzumu emredilmiştir (Mühimme 35, 140. s., 359 sıra). Aynı maalde Van beylerbeyisine de bir hüküm gönderilmiştir. (Mühimme 35, 142. s., 367. sıra, 8 Cumâ-l-âhire 986 "1578").

Van Beylerbeyisine yazılan hükümde, sabıkan Hakkâri beyi Zeynel'in, Albak sancağı yakininde yaptırdığı kaleye, talebi veçhile Van'da dökülecek darbzenlerden bir kaç tanesinin verilip bildirilmesi emrolunmuştur (Mühimme 35, 143. s., 369. sıra, 8 Cumâ-l-âhire 986 "1578").

Hakkâri hâkimine gönderilen diğer bir hükümde de *"Hakkâri'ye tabi Cilo taifesinin ve diğerlerinin mirî hizmetlerde bulunmamak için İmadiye hâkimine dayandıklarından, bunların Hakkâri hükümeti dahilindeki aşiretlerden bulunmalarına binaen oraca hizmete sevklerinin temini"* emredilmiştir. (Mühimme 69, 114. s., 232. sıra, 10 Zülkâ'de 1001 "1592").

Vezir-i a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Özdemiroğlu Osman Paşa, Tebriz seferinde (Paşa, Tebriz fatihi diye anılır) Zeynel Beyi ordu emrine alarak Tebriz ve havalisinin yağma ve tahribine, asayişin ihlâline memur ederek önden göndermiştir. Merend'de yapılan muharebede Zeynel Bey ve maiyetinden bazı ağalar ölmüşlerdir. Merend'in ileri gelenleri, Zeynel Beyin naşını oraya gömmüşlerdir. Tebriz'in zaptından sonra cesed, Çölemerik'e nakledilerek kendi yaptırdığı medrese avlusuna gömülmüştür (1585). Medrese bugün mevcuttur.

BEYLİĞİN SONU

Zeynel Beyin yerine oğlu Zekeriya Bey geçmiş, Van mîrmiranı Cafer Paşa, bazı kimselerin tesirlerine kapılarak *"Hakkâri hükümetin bihasb-i şer-i Mustafavîye ve kanun-u adab-ı Osmaniye ile Zahit Beyin hakkıdır. Bu umûr ana layık ve münasiptir"* diyerek İstanbul'a yazmış, Zahit Bey namına beylik menşûru getirtmiştir. Fakat aşiretler ayaklanarak Zahit Beyi kabul etmedikleri için bu sefer Zahit Beyin küçük oğlu Melik Bey namına beylik menşûru getirten Cafer Paşa, onu kuvvetli bir müfreze ile Çölemerik'e göndermiştir. Zekeriya Bey mukavemet etmiyerek İmadiye hâkimi Seyyid Han Beye iltica edip Padişah nezdinde tavassutunu rica etmiştir.

Vezir-i a'zam Çağaloğlu Sinan Paşa, Zekeriya Beyin isteğini kabul ederek, senede 100 bin flori altını vergi vermek şartı ile, kendisine Hakkâri beyliği tevcih edilmiştir (1596). Zekeriya Bey Çölemerik'e gelerek vazifesine başlamış, İbrahim, yine Albak sancağında bırakılmıştır.

Hakkâri Beyliği, Zekeriya Beyle son bulmaktadır. Onun vazifesi 1600 tarihine kadar devam etmiş, o güne kadar lafzî bir şekilde Van eyâletinin bir sancağı sayılan Hakkâri, bu tarihten itibaren hakikî hüviyetini almıştır. Fakat burada devletin kanun ve nizamlarına riayetkâr bir idarenin kurulmuş olabileceğini pek tahmin edemiyoruz. 1567 - 1700 seneleri arasında bu havalide mü-

him vak'alar cereyan etmiştir. Bunlardan Hakkâri bölgesinin de müteessir olduğunu söyliyebiliriz.

Şu mühim vesikadan, 1600 yılında Hakkâri beyliğine nihayet verildikten 13 sene sonra Zekeriya Beyin Devlete isyan ettiğini, Yahya Bey adında birinin Hakkâri hâkimi olarak iş başında bulunduğunu görüyoruz. Vesika bize *"İsyan halinde bulunan eski Hakkâri Beyi Zekeriya ile Albak sancağı beyi Hüseyin'i, ele geçirmek babında bezl-i makdûr ve say-i nâ-mahsûr eden Hakkâri hâkimi Yahya Beye, her ikisinin de İstanbul'a gönderilmek üzere Van beylerbeyi Mehmet Paşaya sevk ve teslim"* edilmelerinin emredildiğini göstermektedir. (Mühimme 80. 203. s., 509. sıra, 13 Zülkâ'de 1022 "1613").

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi 1567 - 1700 seneleri arasında Hakkâri'de mühim hadiselerin cereyan ettiğini bu vesikaların ışığı altında tevsik etmiş bulunuyoruz. Aynı tarihli ve 80. mühimme defterinin 510, 203 numaralı hükümlerinde *"Albak kalesini zapt ve isyan eden Zekeriya ve Hüseyin Beyleri elde etmekte hizmetleri görülen Van'daki kolağaları ile kethüdalara memnuniyet-i Şâhâne"* bildirilmektedir.

511 ve 204 numaralı ve aynı tarihli hükümlerde de Van kolağalarına memnuniyet-i Şâhâne ile beraber, isyan üzere olan diğer Kürdistan beylerinin de Van beyler beyi Mehmet Paşanın emrinde ele geçirilmeleri bildirilmiştir.

512 ve 513 numaralı ve aynı tarihli diğer iki hükümde *"zaptolunan Albak kalesinin Kızılbaş (İran) tarafından gelmesi melhuz Cevlârî Beye ve diğer Kürdistan beylerine karşı müdafaa edilmesi, kalenin muhafazası için her üç ayda yirmi nefer azeb ve hizmetlerinin sıra ile nöbette bulunması"* emredilmiştir. Bütün bu vesikalar, Hakkâri beyliğinin sona ermiş olmasına rağmen, bu havalide yer yer ayaklanmaların devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Hakkâri beyliğinin ortadan kalkmasından ve bölgede idarî teşkilâtın kurulmasından sonraki devre ile, aşiret teşkilâtına ait bir kaç not kaydetmek faydadan hali değildir. Eski Hakkâri sancağında, nüfusa nisbetle arazi geniş,

Hakkârililer RAŞİK denilen kaya üzerinde yürümiye yarıyan kıldan örme papuç giyerler.

idarî taksimat nisbetsiz, memur sayısı çok az idi. Bu suretle hükümet teşkilinde ve memur tayinindeki maksat ortadan kalkmış, gittikçe eski derebeylik usulü yerleşmiş, memleket bir takım nüfuz mıntakalarına, derebeyliklere ayrılmıştır.

O zaman Çölemerik'e bağlı olan Çal nahiyesinin merkezi (Burası bugün Çukurca ilçesinin merkezi olup Çölemerik'in 90 Km. güneyinde, Irak hududu üzerindedir) Çölemerik'e üç konak uzaklıkta idi. (Birinci konak Tahal, ikincisi Tuhup aşiretinin Gözereş köyü, üçüncüsü Çal olmak üzere). Vakia yol ancak 90 kilometredir. Lâkin arazi ve yol gayet arızalı ve dolaşıktır. Keza piyade yolları da takriben 55 kilometredir. Lâkin bu yollardan hayvan ve yerli olmayanlar geçemez.

Gelecek sayıda

DOĞUDAKİ İDARESİZLİĞİN VE KANUNSUZLUĞUN BELGELERİ

Garnata (Granada) nın teslimi. Bu resmin aslı büyük yağlı boya tablo, Granada Katedralinde, mutena bir köşeye asılmış bulunmaktadır. Bu tablo gururla turistlere gösteriliyor ve: "İşte sekiz asırlık müstevlilerin sonu" deniliyor.

(Bizans hayalile yaşayanların buna benzer bir tabloyu Ayasofya için özlediklerini asla unutmamak gerektir..)

Bir Medeniyet ve şevket âleminin sonu : ENDÜLÜS

— 4 —

YAZAN : MEHMET ALİ KÂĞITÇI

Evet, hâlen İspanya'da, ENDÜLÜS medeniyetinin sadece bu eserleri hayranlıkla seyrediliyor, takdirle inceleniyor ve ispanyollara, her sene milyonlar sağlıyor...

1955 Münster Kongresinde, Râhip Rektöre verd'ğim cevabın sıhhat'ni yerinde tahkik ettim. Blasco İBANEZ (1867 - 1928) ve Washington IRVING (1783 - 1859) gibi garp âleminin ünlü şâhitleri beni te'yid etmektedirler.

Fatih Sultan Mehmed'in ve onu takip edenlerin; Endülüs Hükümdarlarının İslâm adaletine dayanan icraatı, bugün dahi, *"insan hakları"* ndan dem vuranlara örnek olabilecek niteliktedir.

İnsan haklarından, dünyaya refah ve adalet sağlamaktan dem vurup, aksini yapanların gizli maksatlarında ise, "Katolik Hükümdarlar" devrinin Ehl-i Salîp kaygusu çöreklenmiş bulunmaktadır.

Geçmiş yüzyılları geçelim, şu Yirminci yüzyıl medeniyet asrına hele bir bakalım : Balkan harbinde İng'lizler, Gazi Ethem Paşa kumandasındaki ordumuzun

Yunan askerî kuvvetlerini, 1897 harbinde, perişân etmiş olmasını hatırlayarak, müttefikan hücum eden Balkanlıları korumak kasdı ile *"Harbin neticesi ne olursa olsun, Statu Que muhafaza edilecektir"* kararı ile ortaya atılmış, harp başlangıcındaki hudutların değişmiyeceğini beyân eylemiş idiler..

Harp talii aleyhimize dönüp ordularımız Çatalca hattına çekilince de hiç sıkılmadan *"Salibin girdiği yere Hilâl avdet edemez"* diyerek Midye - Enez hattını teklif ettiler idi.. Ordumuzun gücü ile düşman tardedilip vaz'iyet tashih edilmese idi, ikinci devlet merkezi, şanlı EDİRNE bugün hudutlarımızın dışında olacak idi..

Girit'te olduğu gibi, KIBRIS'ta da Türklerin ma'ruz bırakıldıkları fâcialarda İnsân Hakları Beyânnâmesi kahramanı (!) medenî müttefiklerimizin, teşvik edici ve pek müsâmahakâr tek taraflı davranışları âmil olmaktadır.. Seychelles hava tebdili numarasından sonra sahneye çıkarılan kara kaftanlı (lâbis-i libâs-ı katranî) kuklayı bizâtihi müteharrik saymak nasıl mümkün olur?

İngiliz siyâsetinin, müslüman Türke karşı hiyânetini, bizzat İngiliz devlet adamından dinleyelim :

İngiliz milletvekillerinden Grey, 1892 senesi 29 şubatında Avam kamarasında demişti ki :

"Kendilerine yardım etmekte olduğumuzu söylediğimiz hâlde hiyânet ettiğimiz Türk müttefiklerimiz hareket tarzımızı nefretle ve aşağılayarak karşıladıklarını gösteriyorlar. Acabâ siz beni kusurlu veya istihzâya lâyık mı görüyorsunuz, bilmiyorum. Fakat bu konu-

Muharririn üç dileği

Dört sayıdır büyük bir zevk ve ibretle okuduğunuza kani olduğumuz bu güzel yazının muharriri muhterem Prof. Mehmet Ali Kâğıtçı, yazısının sonuna aşağıdaki notu ilâve etmiştir. Mecmuamız, bir temel mevzuu derinlemesine kucaklıyan bu notu, muhatabının alâka ve himmetine iletir :

1) **Ziya Paşa'nın "Endülüs Tarihi" Tercüman-ı Ahvâl matbaasında (Hicrî 1280) 1864 tarihinde basılmıştır. Asır kütüphanesi sâhibi Kirkor tarafından yayınlanmış bulunan ikinci tab'ı (Rumî 1304) 1888 "Karabet ve Kasbar" matbaasında basılmıştır.**

   Bu kıymetli eseri, gerekli ilâvelerle zenginleştirip bugünkü üslûb ile yeniden te'lif ve neşrini sayın üstad Cemal Kutay'dan rica ederim.

2) **Bir Endülüs Medeniyeti Enstitüsü, daha şümûllü olarak, Uzak Doğu'dan Garbî Avrupa'ya kadar medeniyetin temel unsurlarını taşımış, karanlık içinde bunalmış ülkelere ilim ve medeniyet nuru ulaştırmış, onlara hocalık etmiş bulunan Müslüman milletlerin İlim ve Medeniyet alanlarındaki değerli, tarihî rollerini ilmî yönden tetkik edecek bir ENSTİTÜ kurulması acaba gayr-ı mümkün müdür? Sayın üstad Cemal Kutay'ın açıklamasını temenni ederim.**

3) **ENDÜLÜS Tarihini konuşturup günümüzün mes'elelerini aydınlatmasını; gerekli mukayeselerle, ibret alınacak tarihî olaylarla intibah sağlanmasını sayın üstad Cemal Kutay'dan temenni eder, şimdiden başarılar dilerim.**

Kurtuba'da Büyük Cami (Mescid-el Camia, Mezquita) nın içinden bir görünüş.

ya dâir en vesikalı bilgiyi sunmuş bulunuyorum. Sadrâzamın elçimize verdiği resmî cevâbın bir nüshasını elde ettim, size okuyacağım" (7).

İSLÂM MEDENİYETİNE GARBIN DÜŞMANLIĞI

Medenî dediğimiz Garp âlemi, medeniyetlerini Yunan-ı kadimden mevrûs saymakta, ortaçağlarda Avrupa'yı nûra kavuşturmuş bulunan İslâm medeniyetini hatırlamak istememektedirler.

Londra'ya giden bir heyetimize, İngiltere Hariciye Müsteşârının açıkça söylemiş bulunduğu veçhile Garplılar, Yunanistan'a Hıristiyânlık dolayısile de bağlıdırlar. Türkiye'ye yardımları dahi "Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardım" formülü ile meclislerinden geçiriliyor.

1956 da Florian - Kupferberg Verlag tarafından yayınlanmış bulunan KONSTANTINOPEL isimli kitabında müellifi, Alfons Maria Schneider bakınız neler yazmış :

"Muhammed (S.A.) tarafından uyandırılan Araplar, 740 tarihinde Bizans sûrları önünde mağlûp edilmek sâyesinde Garp âlemi ve Şarkî Avrupa İslâm'dan kurtarılmış oldu. Aksi hâlde bir Avrupa kültürü mevcûd olmayacak idi."

René Guerdan'ın 1954 de basılmış "Vie, grandeur rt misère de Byzance" isimli kitabında da şunlar yazılı :

"Bin yıllık bir imparatorluğun yıkılışını görmek dâimâ elem vericidir, fakat burada, sûrların çöküşüyle, bütün bir medeniyet mahvolmakta, bir din, bizim dinimiz ölmektedir.

Evet, her şey bitti.. Bin yıllık imparatorluk, O 29 mayıs 1453 günü yıkılıyor, Hıristiyanlık, Şark semâsından siliniyordu.."

Venedik'de, Boston'da ve diğer muhtelif memleketlerde Bizans Enstitüleri kurulmuştur. Buralarda, Bizans devri ve Bizans sonrası konuları üzerinde sistemli çalışmalar yapılıyor, kitaplar, broşürler yayımlanıyor. Bu sistemli ve çok yönlü çalışmaları idâre eden başlar, Endülüs Hükümrânlığının sekiz asırda, İberik yarımadasından atılabilmiş olmasını bir ümid kaynağı olarak, daima göz önünde tutuyorlar; ANADOLU'daki Türk hükümrânlığının da bir sonu olabileceğini hayâl ediyorlar..

1826 isyanını desteklemiş, âsiler lehine hükümetimizi tazyik etmiş bulunanların hâlâ Lord George Gordon BYRON zihniyetiyle davranışları bu hayâlperestlere, cesaret verecek nitelik gösteriyor..

Sayın Sabahattin AKPINAR'ın 7 kasım 1965 pazar günkü Cumhuriyet'de yayınlanan Kanada konulu yazısındaki şu satırlar, bu bakımdan önemle, dikkatle okunmalıdır :

"Kanada'da yaşıyan Türklerin sayısı Rumlara oranla binde birdir. Bu duruma sebep olarak 1929 tarihli bir kararnâme gösterilebilir; 2119 numaralı bu kararnâme Türkleri "Asyalı Irk" olarak nitelemekteydi. 1952 de bir Türk boksörü çeşitli karşılaşmalar yapmak üzere Kanada'ya gittiği zaman, yukarıdaki kararnâmeyle, girişten alıkonmuştu. Bu muamele dolayısiyle başvurduğumuz o zamanın Dışişleri Bakanı Pearson'un, ta-

(7) Kadircan Kaflı, "Türkiye'nin Kaderi" İstanbul 1965.

lebimizi "Diğer dâirelerin işine karışamam" gerekçesiyle geri çevirdiğini gâyet iyi hatırlıyoruz.

Bu kararnâme o zamanın muhalefet lideri Drew'in çabalariyle kaldırıldı; ancak gene de hukukun kapılarını Türklere kapalı tutar. Drew'den sonra liderliğe geçen ve Başbakan da olan Diefenbarker'in Türklere karşı tutumu daha da olumlu olmuştur. Eğer Kanada'da bir avuç Türk barınabiliyorsa, bunu Dieferbarker'e borçludurlar.

Öte yandan hükümetin yönetliği radyo - televizyon şebekesi de Kıbrıs dolayısiyle, Türkiye'ye karşı hiç bir zaman dostane davranmamıştır. 1964 çarpışmalarında Kıbrıslı Türk Mücâhitlerini anlatan spiker: "Şimdi hayatları için çarpışan bu Türkler bir nesil önce Ermenileri katletti" *demekten çekinmemişti.*

Kanada'nın Kıbrıs'a gönderdiği Barış Gücüne hiç bir Türk İştirâk edemediği halde, Kanada'lı Rumlar'ın alınması da ilgi çekici bir gerçektir."

Görülüyor ki, Byron'dan Pearson'a kadar tutumda bir değişiklik yok, hep bizim aleyhimize...

* * *

Târihteki vakıaları ibret gözü ile tetkik ve mutalaa, HİLÂL ve SALİP medeniyetleri hakkında sarih bir fikir edinmeye; günümüzün olaylarını aydınlatmaya yeter de artar bile... Fakat, Mehmed Âkif ne güzel söylemiş :

Tarihten adam ibret alırmış, ne masal şey,
Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi?
Tarihi tekerrür diye târif ediyorlar,
Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?

10 nisan 1966, Türk Ordusunun son yüzyılda yetiştirdiği en değerli ve faziletli kumandanlardan muhterem Mareşal Fevzi Çakmağın fânî hayata vedaının 16 ıncı yıldönümü idi. Yeri ve hatırası daima minnetle anılacak çapta bir şahsiyet için söylenecek ve yazılacak şey daima çoktur. Fakat rahmetli, kıymetini tevazuu içinde eritmişti. Bu gerçek, asla sun'î değildi ve mizâcının en tipik tecellisi idi. Aşağıda, mâneviyat ve dünya anlayışı ile, daima yanında ve karşısında olduğu mevzulara ait dikkatdeğer hatıralarını bulacaksınız.

Yandaki klişe, rahmetli Fevzi Paşayı, Milli Mücadele Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak gösteriyor.

İlk ve son (nizam dışı) davranışı ve kızına mektubunun satırları içinde

Mareşal Fevzi Çakmak

YAZAN : CEMAL KUTAY

Dinlenme çağının yıllarını, vatanın bir başka anlamda kurtuluşu saydığı **siyasî hürriyeti** için seferber ettiği 1946 yılında idi. İstanbula gelişi hadise olmuştu. Sadece ŞEF SİSTEMİ'ne karşı değil, haysiyet ve mukaddesatını kurtarma hasretinin de kavgasını yapan Türkiye halkı için **Mareşal Fevzi Çakmak** adı, cidden ümitti. Kendisine hâs itidal ve nefis emniyeti içinde, herşeyin, **kanun hükümlerine uygun** cereyan etmesi için hadiselerin muvazene unsuru olmuştu. İşte bu müstesna günlerinden birinde şu hatırasını anlattı :

"Ben, sadece bir defa, halkın hissinin kanun ve ahitleri aşmasına muvafakat ettim: Bilirsiniz, Moskoflar o meş'um 1293 seferinin sonunda, İstanbul önlerine kadar geldiler ve Ayastefanos muahedesini imzalamıya mecbur

kaldık. Çar orduları bu zaferlerinin hatıra bekası olarak "Ayastefanos âbidesi" ni rekzettiler ve muahedeye koydurdukları hususî madde ile de, bu hacîl ihtarın muhafazasını devletimize tevdie muvaffak oldular. Birinci Dünya Harbinde, Moskoflara karşı harbe girince, mevcudiyeti izzetinefsimizi pâyimâl eden bu mağlûbiyet vesikasını yıkmak için birkaç genç zabit söz birliği yapmıştık. Aralarında rütbesi en büyük olan bendim. Vazifeye başlarken, Devletin Kanunlarına riayet etmiye yemin etmiştik. Muahede, resmen ilga edilmemişti. Vakia, Ayastefanos muahedesinin yerine daha sonra Berlin Anlaşması mer'iyete girmişti ama, bu hazin emanet, onda da olduğu gibi bırakılmıştı. Mes'uliyetin azamîsi bana ait idi. Hiç tereddüd etmedim ve genç arkadaşlarıma, bu hacalet anıtının hükümetten muvafakat almadan, anî bir hareketle yıkılmasının mes'uliyetini şahsen deruhte edeceğimi söyledim. Hareket, kahraman ve cesur arkadaşların müşterek himmetiyle bir gecenin karanlığı içinde muvaffakiyete eriştirildi: Otuz altı sene, Türk ve Müslüman İstanbul'un kalbgâhına dikilmiş ve hain bakışları temsil eden ve Moskofların pullarına varıncıya kadar resmini koydukları o taş yığını yerle bir edildi. Resmî hayatımda, ferdî ve şahsî hislerimle kanun ve mevzuat haricine çıkmış yegâne hareketim budur. Bazen öyle ferdî hareketler vardır ki, bunların mevcudiyetinde milletin şuurunun ifadesi yatar. Türk milleti, bu çapta ve mahiyetteki hislerini, tarihin bağrından almış ve an'anelerine tescil ettirmiş büyük millettir. Halkımızın ruhunda ve kalbinde mevkî olan bütün işler ve neticelerde, bu temel varlığı aramak şarttır. Millî Mücadelemizin akıl ve mantığın üstüne çıkmış mucizevî kudretinin vecîz izahı da bu manevî varlığımız değil midir?"

MÜSTESNÂ TARAFI:

Mareşal Fevzi Çakmağın müstesnâ cephesi, milletinin tarih ve an'anesi ile sınırlanmış duygularına şaşmaz hürmeti idi.

Bu mazhariyetini, SÖZ'ün nazariyelerine terketme hafifliği yerine, milletinin hizmetine vakfettiği yetmiş beş yıllık tezadsız ömürle isbat etmiştir. 1944 de, vefa ve kadirşinaslık hislerinin yüzünü kızartan şartlar ve dekorlar içinde köşesine çekilmiye zorlanmasını takib eden devrede, halkın ve çok sevdiği ordunun sevgi ve hürmet hissine dayanarak en ağır mukabeleler elinde iken büyük ve gerçek bir Türk Kumandanının terkibi olan vekar ve müsamahayı, heyecan telkin eden mükemmellikle ortaya koymuştur. 1946 seçimlerinin hak, fazilet, kanun namına elem veren tezahürleri karşısında şunları söylemişti :

"— Mesele, haysiyetsizliğe rızâ göstermiş olmaktır. Böyle bir akibeti nefsine revâ gören insanlarla mücadele edilmez: Onlara sadece merhamet edilir."

Mareşal Fevzi Çakmak, temsil ettiği vazifelerin vekarını kusursuz tecelli ettiren insandı. Bu sebeble, sahibi olduğu ilim ve irfanı, bilhassa güzel yazmak ve güzel söylemek, en çetin ve muğdil mevzuları selâhiyetle ifade etmek kudretine dair eserler vermeyi, hatıralar bırakmayı ve böylelikle de teferrüd etmeyi denememiştir. Bir misal vereyim: Mareşal, Din ve Mâneviyat mevzuları üzerinde cidden meşgul olmuştu. Kızı Muazzez Hanımın ken-

disine bir mektubu dolayısiyle verdiği uzun cevap cidden ibretle okunmıya değer. Kızının, **Târik-i Dünya olmak**, yâni DÜNYAYI TERKEDİB AHİRETE DÖNMEK mevzuu üzerinde sorduğu bir suale, aynen, şu cevabı veriyor :

"Pek sevgili kızım, Muazzezciğim,

Sevimli mektubunu aldım. Dikkatle okudum ve seninle hasbühale karar verdim: Dünyayı Allah yaratmış olduğu halde neden insanla Allah arasında mâni olabileceğini anlıyamıyorum, neden bütün evliyâlar dünyayı inkâr ederler diyorsun. İyice tetkik edilirse görülür ki, kızım, bu sorduğun suale her din, kendi temel akidelerine göre, başka başka cevablar vermiştir. Meselâ Ömer Hayyam gibi mütefekkirler şöyle diyor :

Ez menzil-i küfr tâ be dîn yek nefesest,
Ve zi-âlemi şek tabe yekîn yek nefesest,
İn yek nefsi azîz ra hoş midaret
Çûn hasılı ömrüma hemin yek nefesest

Yâni, "küfr ile din arası, şek ile yakıyn (ermek) arası bir nefes kadardır. Mademki ömrümüz bir nefesten ibarettir, bu aziz nefsimizi hoş tutmalıyız," diyor. Esasen kızım, İslâmda dünyadan vazgeçmek yoktur. Târik-i dünyâ'lar **Hiristiyandır. İslâmda (lâ ruhbaniyet-i fil İslâm) hükmü ile keşişlik, Allah ile kul arasına girmek memnudur. Âlem-i şek'de melâl, şüphe insanı dünyadan bıktırır. Fakat âlem-i yakıynde dünya ile ukbâ arasında fark yoktur. Tasavvuf tarif ile anlaşılmaz. Ancak düşünmek ile erilir."**

Rahmetli Mareşal'in kızına bu uzun mektubu, O'nun din, bilhassa mâneviyat sahasındaki temel düşüncelerini ortaya koyarken, bu büyük askerin Farsca ve Arabca'da, en muğdil eserleri, ne büyük rahatlıkla kavradığını da ortaya koyar. Müsaadenizle bu mektubun diğer bir bölümünü - aynen - alayım :

"Hülâsa kızım, Şark'da Budistler ademe inanmış, Nirvana'ya **erişmek için dünyadan alâkalarını kesmeyi kestirme yol bulmuşlardır. Hiristiyanlık da bundan mülhem olarak, başka bir yoldan târik-i dünyalığı tutmuştur. İslâm mütefekkirlerinin bir kısmı da bu ananenin tesiri altında kalmışlardır. Fakat** Hakikat-ı İslâm **dünyayı terketmemiştir. İslâm, Vacibül Vücud akidesini tutmuştur. İnsan yaşıyarak düşünür, düşünerek olgunlaşır, hakikate ulaşır ve ermiş olur ki,** ehl-i hâl **derler..."**

Mareşal, büyük neticelerin ancak, hayatın çetinliklerini azim ve iman ile, sağlam ve yaratıcı mâneviyatın zindeliği ile mümkün olabileceğine yürekten inanmıştı. Şu cümleleri, birer vecize olabilme değerindedir :

★ — Bir ordunun muharebe vasıta ve usulleri alınabilir. Lâkin millî seciye ve ruh kıymeti nesilden nesile intikal eder.

★ — Bir millette vahdet olmazsa vücude getireceği ordunun mâneyi cephesi zayıf olur. Mağlûbiyet sebeblerini milletlerin ve hükümetlerin dahilî zaafında aramalıdır.

★ — Siyasi propogandanın tesiri asabı gevşetir. Buna aldananlar büyük felâkete düşerler.

Rahmetli Fevzi Çakmak, rahmetli Kâzım Karabekir'le beraber (sağında İstanbul Valisi Haydar Bey, onun yanında orgeneral rahmetli Abdurrahman Nafiz Gürman, Kâzım Karabekir'in yanında rahmetli Korgeneral Şükrü Naili Gökberk... Hepsi bugün, aziz birer hatıradırlar.)

★ — Mâneviyatı sağlam olmıyan ordunun mahiyeti hiçtir. Milletlerin diriliği ve tazeliği mâneviyata bağlıdır. İş kemiyette değil, keyfiyettedir.

★ — Bir milletin ölümü göze alması için imân sahibi olması lâzımdır.

MECLİSTEKİ İLK KONUŞMASI

Birinci Büyük Millet Meclisinin Ankarada, milletin kaderini eline aldığı 23 nisan 1920 de, Ferik (korgeneral) Fevzi Paşa, Kozan mebusu idi. Ankara'ya gelişinden altı gün evvel, Padişah Vahidüddin'le görüşmüştü. Fevzi Paşanın Ankara'ya, Milli Mücadele ordusunun zafer yolunda büyük teminatı olarak gelişi, muazzam tezahürata vesile olmuş, Meclisin kararıyla seçilen bir heyet, kendisini istasyonda merasimle karşılamıştı. Fevzi Paşa, birkaç saat dinlenmiye imkân bulamadan aynı gün, 29 nisan 1920 perşembe günü Meclis kürsüsünden ilk konuşmasını yapmıştı. Şahıslara târiz etmeden, hadiseleri derinliğine ve tarihî seyri içinde ele alan bu konuşma, Meclis umumî heyetinin önüne, başarılması şart davanın hem realist tablosunu çizmiş, hem de muvaffakiyetin ümidini getirmişti. Fevzi Paşa şöyle demişti :

"— Düşmanlarımız, mukaddesatımıza tasallut ettikçe halkın haysiyet ve namus hissi, mucizeler ibdâğ edecektir. Bizlere düşen vazife bu hiss-i millîyi en musîb tedabir ile tetviç etmektir."

Zannediyorum ki, İstiklâl Harbinin en gerçek felsefesi de bu izahın içindedir.

Rahmetli, Fatih'le beraber İstanbul'a gelmiş Kastamonu'lu bir Türk ailesinin soyundandı. Babası, Çakmakoğullarından topçu miralayı (albayı) Ali Beydir. Sekiz batın ceddinin içinde altısının asker ocağından yetiştiğini iftiharla söylerdi. Harblerde şehid düşen aile yakınlarının menkibelerinden bahsederken, Ruslarla savaşlarda hayatlarını verenleri gıbta ile ayırırdı. Bir tarih, ilim, geopolitik hakikatler şahsiyeti olarak, Türk milletinin ne Moskofluk, ne Ortodokslukla samimî ve devamlı işbirliğinin mümkün olamıyacağını söylerdi. Komünizm ile Siyonizm'in gizli açık tahriblerini, Türkiye vatanı için tehlikelerin en ağırı saymıştı. Bir kanun ve nizam adamı olarak, bu iki tehlike ile mücadelesini, bir tarih ve an'ane şahsiyeti olarak da en sağlam duygularla tarsîn etmişti. Mesleğinin içinde kalmış olma şekli tezahürüne rağmen, çok hisli bir insandı. Hastalığının ilk devresini geçirdiği Erenköy'deki evinde bir gün, Boğaziçi, bilhassa Kavaklar'a ait çocukluk hatıralarını anlatırken şöyle demişti :

"— Beykoz'u çok severdim. Birinci Dünya Harbinden muzaffer çıksa idik gayem, Beykoz'un ardında bir çiftlik almak, toprakla uğraşmaktı. Bilhassa at yetiştirmekti. Fakat Beykoz'da içime huzursuzluk veren bir mahal vardı. Aynalıkavak köşkü.. Burası bana daima, devletin istiklâl ve hâkimiyetine, Moskof gölgesi düşüren o meş'um muahedeyi hatırlatırdı..."

★ ★ ★

10 nisan 1950 pazartesi günü sabah saat 7.25 de, başı kıble istikametinde ve dudaklarından çıkan son söz ALLAH olan bu "BÜYÜK ASKER", üç çeyrek asırlık bir ömrün şahid olduğu binbir hadisat içinde, hak ve faziletin nasıl temsil edilebilineceğini isbat etti.

Zannediyorum ki, bu tezadsız hizmetin yakın şahidlerine düşen vefâ vazifeleri vardır: Bildiklerini anlatmak!.. Bu himmet, yeri boş kalanların ruhlarına teselli ve huzur verecek vedia değil midir?

TEZADSIZ OLABİLMEK !

Birinci Dünya Harbinden sonraki hadiseler, **Ben katıksız bir Askerim** diyebilmenin tezadsızlık rahatını daima benimsemiş Mareşal'i siyasete sürükledi. Fakat O, hiç olmazsa, **sınırları belirli bir politika**'nın adamı oldu. Değişmez ve tâviz vermez iki duygu, siyasî kanaatının temelidir: Manevî mesnedlerden mahrum bir satıh üzerindeki neticelerin fazilet yoksunluğu bir... Türk Milletinin düşünce ve sistem mevzuu olarak Rusya'dan gelebilecek her türlü telkin ve tesire karşı durmasının var olabilmenin asli şartı olduğunda iki... Sanırım ki, hayatta olsa ve en kötü elverişsiz şartlar içinde bulunsa dahi, Türkiye'nin bugünkü gününe tahammül edemez ve fiilî siyasete girerdi: Anti - Komünist Millî Cephe'nin başına geçerek!..

Bu çapta vatandaşların **manevî miras**'ları vardır: Bahtiyâr ülkeler onlardır ki, vatan şartları gerektirdiği zaman bu mirâsların ışığında istikbali inşa ederler. 1966 Türkiyesinde ise **"Mareşal Hakikatleri"** nden bahsedebilmek hiyanet ve dalâlet kadrosunun uykusunu kaçırır...

KALEDEN VAN GÖLÜNE Çomar Bölükbaşı, Van kıyılarında kıskaca girmişti. Kurtuluş ümidi ile, bilmeden atını sürdüğü tepenin üzerinde kaleyi görünce aklına delice bir fikir geldi: Atı ile beş altı minare boyu aşağıdaki göle atlamak. Atladı ve kurtuldu da... Fakat kıyıdan yüzdürülen kayıklardaki takipçiler, can kaygusu ile çırpınan bu yiğit delikanlının başına kılıç üşürdüler, Van suları kızıla boyandı.

Yukarıdaki klişe, Çomar Bölükbaşı'nın atı ile göle atladığı Van kalesini göstermektedir.

Bir yiğit kişinin cesaret destanı:

Çomar Bölükbaşı

— 2 —

YAZAN: ZİYA HANHAN

Evliya Çelebi hayret ve telâşla atıldı:

"— Bre beyim, yol mu dersin?.. Bu saatte yol olur mu?"

"— Kurtların avlanacağı demdir Evliyam. Sizi Tanrıya ısmarlayıp yola çıkma vaktidir. Yollarda avımızı arayalım."

"— Tipi devam ediyor beyim. Av ararken soğuklara av olmanızdan korkarım. Hele bir sabahı bekleyelim."

"— Yeter dinlendik Evliyam. Yolcu

yolunda gerek. Meşhur meseldir, kurt dumanlı havayı sever, Ortalık ışımadan sarpa çekilmemiz gerek."

Evliya Çelebi ve Çomar Bölükbaşı vedalaşılar. Çomar, adamlarıyla birlikte atına atladı, karanlıklar içinde bir hayal gibi kayboldular.

* * *

Üsküdar Ovası mahşerden bir parçaydı. Tâ Bulgurludan Şemsi Paşa yalısına dek, yüzbinler kaynaşmaktaydı. İstanbul'un ve Osmanlı saltanatının kaderi belli olacaktı. Gürcü Nebi, başına topladığı otuz bin "haşarat" ile Başkentin üzerine yürüyordu. Gürcü Nebi, bayrak ve tuğ sahibi olmuş, Mir-i Miran rütbesine kadar yükselmiş bir macera adamıydı. Mazlum ve müdafaasız Anadolu kasabalarını soyarak epeyce mal ve para ele geçirmişti. Geçtiği yerlerden devşirdiği serserilerle çoğalmış, Kocaeli boğazına gelince, asker sayısı otuz bini bulmuştu.

Gürcü Nebi'nin adamları, sergi serip asker toplarken şöyle bağırırlardı :

"— Terlemeden para kazanmak, solumadan ölmek istiyenler buraya gelsin, baş üzerinde çıra yansa da bir, leş üzerinde kuzgun dolaşsa da bir!..."

Böylesine bir davete, ne çeşit kişilerin koşacağı kolayca tahmin edilir. Evliya Çelebi'nin de tarif ettiği gibi, bunlar: "evbaş, kalleş, şallak, mallak, hasır bürür, ipini sürür bir alay hazele" idi. Geçtikleri yeri, gene Evliyanın tabiriyle: "çekirge üşmüş arpa tarlasına" çeviriyorlardı.

İSTANBUL'DA HAZIRLIK

Sadaret Mührü, Koca Mevlevi Vezirden alınarak, Kara Murat Paşaya verilmişti. Murat Paşa, sert, insafsız, başverir, aman vermez bir, "vezir-i delirdi." Eğer, genç olsaydı, bir de o günkü taşıdığı rütbeye sahip olmasaydı, o da Gürcü Nebi'nin haşaratı arasında bulunabilirdi.

Gürcü Nebi'ye karşı, İstanbul'da yüz binden artık bir kuvvet toplanmıştı. İzmir, Manisa, Balıkesir, Kütahya, Bursa paşalarıyla Rumeli ayanı "derya misal" askerleriyle gelmişler, Okmeydanını, Davutpaşa sahrasını doldurmuşlardı. Mühim mesele, bunların karşıya, Üsküdar yakasına nakli idi. Bu gerçekten zordu, paytahtın bütün deniz taşıtları seferber edildi. Hatta padişah, kendi saltanat kayığını bile bu işe tahsis etti. Öyle olduğu halde, bir yakadan bir yakaya geçiş onbeş günü aldı, geceli gündüzlü onbeş günü...

Gebze taraflarında gözcülük eden "çaşıtlar" Gürcü Nebi'nin Dil İskelesini geçtiğini söylediler. Murat Paşa bir "harp meclisi" kurdu. Bu mecliste nice adı belli beyler, gün görmüş vezirler, ünlü savaş erleri bulunmaktaydı. Uzun görüşmelerden sonra Defterdar Zade Mehmet Paşa, çarhacılağa, yani ordunun öncülüğüne atandı ve divan bir fatiha ile dağıldı.

* * *

Defterdar Zade, beraberindeki kuvvetlerle Bulgurlu istikametine doğru yola çıktı. Defterdar Zadenin adamları arasında Osman Ağa derler, bir dilaver vardı. Evliyamızın anlattığına göre, Osman Ağa: "nefsinde şeci, bahadır, savaş alanlarında nice çenberlerden geçmiş, bir kurt" du. Üçyüz kadar atlıyla "İnce Karakol" a, yâni öncü - öncülüğüne gönderilmişti.

Karşıdan Gürcü Nebi kuvvetleri göründü, iki tarafın çarhacıları "elleştiler" Savaş başlamak üzreydi.

Şam Eyaletinden, Vezir Murtaza Paşanın yanından ulak olarak İstanbul'a gelmiş olan Evliyamız da, geride bir tepeden bu çarhacı cengini seyrediyordu. Şimdi, kısaca Evliyayı dinliyelim :

"Bulunduğumuz püşteden anı gördük ki, yağız bir ata binmiş, âdem irisi bir merd-i Rüstem akran, bir Neriman-ı zaman, ardı ardına at bırakır, İslâm ordusuna girerdi. Bu veçhile, yedi kerre paşanın, on bir kerre Osman Ağanın üzerine hamle etti. At deperken burnu hışırdar, gözleri kan dolu tasa benzerdi. Her saldırışında eli boş dönmez, mutlaka bir iki adam aktarır, bir kaç baş keser, geri alayına dönerdi.

Evliya Çelebinin anlattığı bu "cenk eri", Gürcü Nebi'nin baş bölükbaşısı, Ç O M A R 'dı.

GÜRCÜ NEBİ BOZULMUŞTU..

Savaş, sekiz saat sürdü, bir ara Osmanlı Ordusunda bozgunluk baş gösterdi. Vezir-i âzam Kara Murat Paşa, ortaya at sürdü :

"Bugün, Kerbelâ-yı pür belâ günüdür. "Bugün, belâ dolu Kerbelâ günüdür." Padişahın tuzunu ekmeğini yiyen koç yiğitlerin günüdür. Koman kurtlarım, vurun yiğitlerim, dayanın şahbazlarım!"

Sadrazamın gayretleri boşa gitmedi. Padişah kuvvetleri silkindi, ileri atıldı, sekiz saat sonra savaşın talihi belli olmuş, Gürcü Nebi bozulmuştu.

Celali eşkiyasına son darbe, "Kemikli Dede" adlı köyde indirildi. Eşkiyanın önünü kesen atlılar, burada yaman kılıç vurdular. Çapulcular dağılmıştı.

* * *

Evliya Çelebi Şam'a, efendisi Murtaza Paşa'nın yanına dönüyordu. Celali savaşından sonra Vezir Murat Paşanın elini öpmüş, tebriklerini sunmuş ve paşasına yazılan mektubu almıştı. Şimdi, dokuz kişilik maiyetiyle Şam'a gidiyordu.

Eskişehir toprağına ayak bastılar, gölgeli bir pınar başında öğle yemeğine oturdular ki, Evliyanın adamlarından biri fısıldadı :

"— Gör Ağam ,bir adam gelir, aç kurt lara benzer." Evliya başını çevirdi, ağaçlıklar arasından heybetli bir adam çıktı. Yedeğinde iki at vardı. Selâm, sabah etmeden, geldi baş uçlarına dikildi durdu. Evliya Çelebi yabancıyı tarif ederken, "bıyığı kulaklarına değer, traşı uzamış, gözleri külhan gibi yanar bed lika, bed manzar, bed fial" diyor.

Kuvvete karşı politikayı elden bırakmayan Evliya ayağa kalktı :

"— Buyur ağam, madem ki, soframızın üstüne geldin, elbette bir lokmamızı yemelisin."

"— EVLİYAM... BEN ÇOMAR BÖLÜKBAŞIYIM"

Yabancı cevap vermedi, atları ve kendi çok yorgun görünüyordu. Evliya devam etti :

"— Devletten düşmüş yiğide benzersin, bizimle elbette bir lokma etmelisin. Ben, türlü derde deva bulan Evliyayım,

DESTANLAR DEVRİ **Osmanlı İmparatorluğumuzun yücelme devrinde, kişilik kudreti, toplum'un himmetleri ile atbaşı giderdi ve ferdler, elde edebildiklerini dış görünüşlerinde de belirtirlerdi: Kıyafetler ve işaretler, şahsiyetin ilk bakışta isbatı halindeydi. İşte o destanlar devrine ait dış görünüşler...**

ya sen kimsin, lutfen bize ismini bağışla."

"— Evliyam, beni tanımadın sanırım. Ben Çomar Bölükbaşıyım."

Evliya şaşırmıştı. İki yıl önce, kış - kıyamet bir gecede Çomarla buluşmuş, tanışmıştı. Çomarın boynuna sarıldı, yanaklarından öptü. Ama, bu öpüş, Evliyayı bitirmişti. Kendisi, bu öpüşmeyi şöyle anlatıyor: "Yüzü manda derisi gibi sert ve kıllıydı. Zehir yaladığımı sandım. Sakalları, neşter gibi dudaklarıma ve ciğerime battı."

"— Aman Beyim, hoş geldin, safalar geldin. Yıllardır hasretini çekerdik. Nerden gelir ne tarafa gidersin?"

"— Üsküdar Cenginden gelirim Evliyam. Gürcü Nebi'nin Baş bölükbaşısıydım. Bozulduktan sonra, geceli gündüzlü kaçarım. Açlık canıma değdi, sizi burada görünce, "bir avdır, alayım" dedim, siz beni avladınız.

"— Ben de ordan gelirim. Bir yiğit vardı, çarhacı Osman Ağa'nın adamlarını aktarırdı, o yiğit sen misin?"

"— Beli Evliyam. Ama yiğitlik falan kalmadı. Dağdan dağa kaçarak buraya geldim. Hakkımızda, "malı helal, kanı heder" fermanı çıkmış.

"— Gam çekme beyim! Ben seni elden komam. Birlikte Şama varırız, seni Murtaza Paşama Bölükbaşı ederim.

"— Canıma minnet Evliyam. Ama nasıl geleyim. Atlarım cenkten çıkmış yorgun atlardır, Siz yüğrük atlarla gidersiniz."

"— Tasalanma Çomarım. Biz de senin ayağına uyarız. Atların kalırsa, sana at da veririz."

ŞAM'A DOĞRU

Çomar, gerçekten yorgun ve bitkindi. Biraz dinlenmek, kendisine gelmek istiyordu. Evliya Çelebiyle Şama gitmeği kabul etti.

Seyitgazi'ye yaklaşıyorlardı, karşıdan bir bölük atlı göründü.

"— Heyyy, kimlersiz, Davranman!"

"— Ulakız!"

"— Nerden gelip nereye gidersiz?"

"— İstanbul'dan, Devletlü Koca Vezirden gelip, Şama Murtaza Paşamıza gideriz."

Atlılar iyice yanaştı, Bölük Ağası sordu :

"— Ya, bu yanınızdaki Üsküdar kaçkını Sarıca kimdir?"

Evliya Çelebi sükûnetle cevap verdi:

"— Sarıca değildir. Murtaza Paşamızın Bölükbaşısıdır. Amasya'dan, sılasından gelir, Şama Paşa efendimize gider."

"— Ya, bu cenktten çıkmış hali nedir?"

"— Cenk görmemiştir, yol zebunudur. Dağda belde yol şaşmıştır."

"— Sizi Başteftişçimize götürsem gerek. O ne buyurursa o olur."

Talih, Evliya'ya bir defa daha gülüyordu. Çünkü, Başteftişçi, Ketenci Ömer Paşanın oğlu Baki Paşaydı.

Baki Paşa, Evliyayı "bir hoşça" ağırladıktan sonra bir kese altınla iki at hediye etti. Çomarın yorgun atları Seyitgazi pazarında satıldıktan sonra, Şama yollandılar.

RAHAT YAŞAMAKTAN SIKILMAĞA BAŞLAMIŞTI..

Çomar Bölükbaşı, Şamda, Murtaza Paşa maiyetinde bir süre kaldı. Şehir hayatından, daha doğrusu rahat yaşamaktan hoşlanmıyordu. O, dağdan inen bir kurttu, ne olursa olsun, gene dağlara dönecekti.

Şehir oğlanları gibi yaşamaktan iğreniyor, içi kavga hasretiyle yanıyordu. Evliya'dan çok iyilik görmüş, onun yardımıyla "Kuşça" canını kurtarmıştı. Ona haber vermeden çekilip giderse, ayıp olurdu. Birgün düşüncesini Çelebi'ye açtı :

"— Yata yata yanlarım ağrıdı Evliyam! Koyup gitmek isterim, bize gönül komazsın sanırım."

"— Çomarım, Şahbazım! Kaygın nedir, burda rahat üzresin, Paşamızın bayrağı altında adın söylenir, gidip de neylersin?"

"— Yiğitli halidir, öyle olur Evliyam. Yan gelip hazır ekmek yemeden utanırım. Bir baş gidelim, yol bağlayalım, kervan vuralım, dağları bedestan eyliyelim deriz."

"— Yiğit gönlün bilir Beyim, Paşamıza haber edecek misin?"

" —Paşaya varmaktan çok sıkılırım, yüzüm tutmaz. Paşamıza sen duyur, şunu da bilsin ki; Murtaza Paşanın rüzgârı estiği yerde avlanmam."

At üzerinde fetihlerin unutulmaz adı ve temsilcisi : SİPAHİ.

"— Hoşundu... Dediğin gibi olsun. Başın darda olursa gene gel, dünya ahiret kardaş olduğumuzu unutma!.."

Çomar, sözünün eriydi. Şamdan çıkışıyla ölümü arasında geçen on aylık müddet içinde, bir kere olsun Murtaza Paşanın hüküm sürdüğü bölgeye girmedi ve kendi deyimiyle, "Paşanın rüzgârı esen yerde" avlanmadı.

"ÇOMAR" ADI ETRAFI KASIP KAVURUYORDU

Çomar, avlanma için Doğu - Güney bölgesini seçti. Burası İrandan gelen kervanların geçit yeriydi. Çoğu zaman tek başına gezer, bazen de vanına üç-beş kişi alırdı. Öyle olduğu halde gözünü kırpmadan en kalabalık kervanlara saldırır, aldığı denkleri çözerek dağları bedestan haline getirirdi.

Cömert adamdı Çomar... Vurgun vurduğu zamanlar, geçtiği köyleri hediyeye boğar, fakirlere, dullara top-top ipekli kumaşlar dağıtırdı.

"Ç O M A R" adı, bütün Güney - Doğuyu tutmuştu. Etrafı kasıp kavuruyor, üstüne gönderilen az sayıdaki kuvvetleri bozuyor, "derya misal" kuvvetlerin arasından kolayca sıyrılıp kayıplara karışıyordu. Tâ Erzurum'dan Bağdata kadar, bütün Eyalet Vezirleri birleştiler ve Çomar'ı ele geçirmek için, büyük bir harekete geçtiler .

Bu defaki davranış çok ciddiydi, buna karşılık bir kaç defa sıkıştırıldığı halde Çomar, gene kaçmanın yolunu buluyordu.

★ ★ ★

Ünlü eşkiyamız, kaça kaça Van kıyılarına geldi. Van dolaylarını hiç tanımıyordu, hele arazinin büsbütün yabancısıydı. Arkasından bin atlı geliyordu. Çomar, kendisine yaklaşanları dönüp hakladıktan sonra tekrar kaçıyordu.

Öyle bir an geldi ki, ecelle burun - buruna geldi. Karşıdan kalabalık bir atlı alayı daha göründü. Çomar kıskaca girmişti, bu kıskaçtan nasıl çıkacaktı...

O ara, gözüne taşlı bir tepe göründü. Sarp, çetin, bodur fundalıklarla örtülü bir taşlı tepe. Çomar kendisini buraya atacak, kurtulabilirse ne âlâ, kurtulamazsa, ölenedek döğüşecekti.

Çomar, atını taşlı tepeye doğru sürdü. Aslında bu Van Kalesinin kurulu olduğu kayalıktı, ama Çomar bilmiyordu bunu. Çıktı, çıktı, çıktı...

BİR YİĞİDİN ÖLÜMÜ

Kale nöbetçisi, atı köpükler içinde bir süvarinin, arkasından da karınca sürüsü gibi atlıların gelmekte olduğunu görünce telâşlandı, Çomarın yolunu kesmek istedi fakat, bir mızrak darbesiyle yere yıkıldı.

Çomar Bölükbaşı, artık Kale meydanındadır.

Döndü arkasına baktı, "kara karınca" misali binlerce atlı dörtnala yaklaşıyordu.

Döğüşe - döğüşe ölmeği düşündü.

Teslim olmayı düşündü.

Birden aklına delice bir fikir geldi : Kaleden Van Gölüne atlamak...

Bu, gerçekten delice bir fikirdi. En azından beş - altı minare boyu uçacaktı.

Takipçiler iyice yaklaşmıştı.

Çomar, atını göle doğru çevirdi, Pir'inin adını andı ve atını ökçeledi.

Altındaki at, küheylan cinsi cesur bir attı, bir ok gibi boşluğa fırladı.

Bir kaç saniye sonra, gökün sularına iki adam boyu inmişlerdi. Çomar, üzen-

gilere basarak yaylandı. Bu yaylanma düşüş hızını kesti, at suların sert yüzeyine çarparak parçalandı; fakat Çomar kurtulmuştu.

Kaledekiler, donmuş kalmıştı. Çoğunun nefesi bile kesilmişti. Bu, gerçek bir mucizeydi. Van Paşası mırıldandı :

"— Aşk olsun... Anan sütü helâl olsun. Bir yiğit kişi imişsin..."

Çomar, batıya doğru yüzüyor, can havliyle balıklar gibi yol alıyordu. Ama ne çare... Kıyıdan yüzdürülen kayıklara insanlar doldu, yarım saat sonra Çomara yetiştiler, Can kaygısıyla çırpınan yiğit delikanlının başına kılıç üşürdüler. Van suları kızıl kana boyandı. Cesedi kıyıya çekildi. Van Vezirinin emriyle yıkanıp kefenlendi.

Cenaze namazı kılınırken, ön safta Van Vezirinin iri kavuğu göze çarpıyordu. Namazdan sonra Paşa,

"— Kıyılmaz yiğit imiş doğrusu, aşk olsun, ruhu şad olsun" dedi. Çomar'a bir lahit ve bir türbe yaptırdı.

Kahramanımızın mezarı, hâlâ Van civarında ziyaret edilir.

Paşanın saz şairlerinden biri de onun için aşağıdaki ağıtı söylemiştir :

Van kalesi derler adına bunun
Bunda nâçar kaldım, bil Hacı Bektaş!
Yarenler, yoldaşlar imdada gelmez,
Medet senden olur, gel Hacı Bektaş!

Koğa koğa çıkardılar kaleye
Tebdilim şaştı, döndüm deliye
Hallerim ayandır dostum Ali'ye
Ardım asker, önüm göl Hacı Bektaş!

Vade yetti Hüseyin'den el oldu.
Kerbelâ deştinden bize (gel!) oldu.
Kanlı gözyaşlarım aktı, sel oldu
Akan gözyaşımı sil Hacı Bektaş!

ile Trablusgarb vilâyetinin İtalyanlar tarafından tecavüze uğraması üzerine eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı âliye sevki için birinci intihab devresinin dördüncü toplantı yılında verilmiş olan takrirlere uyulmak suretile İkinci Şube tarafından başlanılan tahkiklere yeniden devam edilmesi istenildi.

Böylece, yeniden Mebusan Meclisine getirilmiş olan ve milleti yeniden ilgilendiren Divan-ı âli mevzuu üzerinde görüşmeler oldu. Bu yöndeki tahkiklere, görüşmeler sonunda, Üçüncü Şubece devam edilmesi kararlaştırıldı ve Ömer Naci Beyle arkadaşları tarafından verilen yeni takrir de mevzubahs şubeye havale olundu.

Ne çareki, birinci intihab devresinin son toplantı yılı tamamlanmadan, yukarda da belirtildiği üzere, sadrazam Sait Paşa kabinesi ile Heyet-i Mebusan arasında kanun-u esasî tadilâtından doğan ihtilâf dolayısile feshedilen Meclis-i Mebusanın, yeni seçimler sonunda başlıyan bu ikinci intihab devresinin müddeti, bu yeni tahkik teşebbüslerine de imkân bırakmadı.

Çünkü, ihtilâf konusu olan madde hakkında kanun-u esasinin otuz beşinci maddesine göre verilen karar muvacehesinde "feshi intac eden ihtilâf hakkında sıfat-ı hakimiyetle bir rey ve karar itasına mahsus ve münhasır olduğu Heyet-i Âyan'dan kanun-u esasiye tevfikan ve tefsiren tanzim olunan kararnamede beyan edilmiş olduğundan "Meclis-i Umumi" 22 temmuz 1328 (1912) günü Sultan Beşinci Mehmet Reşad'ın iradesile, sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi zamanında Mebusan Meclisi "sed" edildi, kapatıldı.

Böylece Meclis-i Mebusan Padişahın iradesi ile kapatılmış olduğundan Trablusgarb ve Bingazi savaşı ile ilgili İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı âliye sevkine matuf tahkikat yine geriye kaldı, ondan sonra da tamamile unutuldu, yeniden intihabat işlerine başlanıldı. Bu, devlet hazinesi için yeni yeni külfetleri gerektirdi, millet için de yeni bir hayal sukutu oldu.

Aradan bir müddet geçtikten sonra Mebusan Meclisinin üçüncü intihab devresi 1 mayıs 1330 (1914) günü açıldı.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı âliye sevkini istiyenlerden: Trablusgarp Mebusu Mahmut Naci (Balkış) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Fevkalâde olarak akdedilen bu toplantının müddeti iki ay olduğu halde, kanunî müddetten bir ay daha fazla olarak çalışıldı ve 31 temmuz 1330 (1914) günü toplantılara son verildi.

Böylece, üç ay sürmüş olan bu fevkalâde toplantı esnasında, Trablusgarb ve Bingazi savaşları ile ilgili tahkikat mevzuu üzerinde, yukarda da belirtildiği gibi, hiç durulmamış olmakla beraber daha büyük bir konu Mebusan Meclisinde acı bir şekilde dile getirilmiş oldu.

Sonraları, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak Divan-ı âliye sevkedilmesi istenilen Mehmet Sait Halim ve Mehmet Talât Paşa kabinelerinde mes'uliyet mevkiinde bulunmuş olan Halil (Menteşe) Beyin reisliği altında 6 temmuz 1330 (1914) günü toplanan Meclis-i Mebusanda, bütçe ile sadrazam Mehmet Sait Halim Paşa kabinesine itimad konusunda geçen müzakerelerden sonra, Balkan Harbi dolayısile Rumelideki topraklarımızın kaybından dolayı eski sadrazam Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âliye verilmeleri için hararetli görüşmelerde bulunuldu.

Meclis-i Mebusanın 21 aralık 1334 (1918) gününe kadar devam eden ve

beş toplantı yılını kapsıyan bu üçüncü intihab devresinde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ne mensup mebuslar büyük bir çoğunluk halinde idi ve Türk'ten gayri mebusların bir çoğu da yine İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olarak intihab edilmişlerdi.

Böyle bir vaziyet içinde başlıyan çalışmalar esnasında, Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) Bey eski sadrazam Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âliye verilmesi isteği ile ilgili olarak İstanbul mebusu Salâh Cimcoz, Lâzistan mebusu Sudi Beylerle İzmir mebusu Ubeydullah Efendi tarafından sunulan takriri okuttu. Bu takrirde şöyle deniliyordu :

Meclis-i Mebusan Riyaseti Celilesine

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinelerinin âtideki sebeplere binaen taht-ı muhakemeye alınmalarını taleb ederiz :

1 — Erkân-ı Harbiye tarafından ordunun Balkan Müttefiklerine karşı harbedecek bir halde bulunmadığı ekiden bildirildiği halde ilân-ı harb edilmesi,

2 — Bulgarlar ilân-ı seferberî etmelerinden evvel Sofya sefaret-i seniyesi ataşemiliterliğinden mevrut telgrafnamede Bulgaristan ile harb ihtimalinin pek mahsus olduğu bildirilmiş olması üzerine mahsusat-ı vakıa Bab-ı âlice dahi musaddak ise umumî seferberlik emrinin vaktile tebliği lüzumu Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece bildirildiği halde seferberlik kararının vaktinde ittihaz edilmemesi,

3 — Seferberlik ilânından pek az evvel Redif kıt'atı ve İkmal efradı ile Hazarî ordunun takriben üçte birini ve talimi ve terbiye itibarile bittabi en güzide kısmını teşkil eden 1324 duhullü efradın terhis edilerek Taburlar mevcudunun -o da kısmen acemi efrattan mürekkeb olmak üzere- yüz, yüz elli nefere ve kıymet-i harbiye noktai nazarından sıfıra tenzil edilmiş olması,

4 — Seferberlik efradının Harbiye Nezaretinden kumandanlıklara ve Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere derhal ve aynı zamanda tebliği icab ederken Dahiliye Nezaretinin ilân-ı seferberî tebliğini geciktirmesi ve pek kıymettar olan ilk günlerin memurin-i mülkiye ve askeriye arasında muhaberat ile işgal edilmesi ,

5 — Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece 13 eylül 1328 tarihinde Hükûmat-ı mütecavirece harb seferberliğine başlandığı istihbar olunduğu zaman tarafımızdan dahi umumi seferberlik emri bilâtehir verilmek üzere heman İrade-i Seniyenin istihsali taleb edildiği halde Heyet-i Vükelâ buna lüzum görmiyerek ancak altı gün sonra Bulgarların seferberliğini İstihbar etmesi üzerine umumi seferlik icrasına karar vermiş olması,

6 — Muharebe ilânı kanun-u esasi mucibince hukuk-u hazret-i padişahiden olduğu halde İrade-i Seniyye istihsal edilmeksizin harb ilân olunması,

7 — Bab-ı âlinin harekât-ı askeriyenin tarz-ı icrasına karışmıya selâhiyeti olmadığı halde Hey'et-i Vükelâ kararile 3 Teşrin-i evvel 1328 tarihinde tecavüzî harb icrası için Başkumandanlık vekâletine emir vererek tahşidatını henüz ikmal etmemiş olan orduları felâkete sevketmesi,

8 — Her mebusun müddet-i memuriyeti dört seneden ibaret olacağı kanun-u esasinin altmış sekizinci maddesinde sarahaten beyan edildiği ve Meclis alebusul feshedilmediği takdirde müddet-i ictimaın bilâfasıla dört sene imtidad etmesi tabii bulunduğu halde ikinci defa intihab olunan Heyet-i Mebusanın vazifesi Hükümet ile muhtelifün fih olan madde hakkında beyan-ı rey ve mütelâaya hasr ile Meclis-i Mebusanı feshe, kanun-u esasiyi tağyire tasaddi etmiş olmaları." 5 temmuz 1330.

İstanbul mebusu Salâh Cimcoz — *Lâzistan mebusu Sudî*

İzmir mebusu Übeydullah

"KATİLLERİN CEZASINI VERMEK LÂZIMDIR"

Bu takrir, Mebusan Meclisinde çok heyecanlı müzakerelere yol açtı. İlk önce takrir sahiplerinden İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Bey söz aldı ve şöyle dedi :

"— Efendiler, bu kürsünün üzerine ilk defa çıkıyorum ve sad hayf ki bir menkıbe-i matem terennüm etmek üzere çıkıyorum. Bir takım hain eller bir cinayet-i siyasiye yaptılar, yani Rumeliyi öldürdüler ve o ölüyü, o cenazeyi hiss-i vatandan başka hiç bir şeyi ile mütehas-

Düşen iktidarlardan hesap sorma çabası

İKİNCİ MEŞRUTİYETTE DİVAN-I ÂLİ HAREKETLERİ

Yazan :
NECMEDDİN SAHİR SILAN

İkinci Meşrutiyet idaresinin 1908 yılında kuruluşundan sonra memleket içinde esen ve estirilen engin ve sınırsız "hürriyet" havası ile içerden bazı zümreler ve unsurlarca girişilen hainane teşebbüsler ve hareketler yanında iç ayaklanmalar birbirini kovaladı. Bunlar yetmiyormuş gibi dışardan yöneltilen ve önce İtalya hükümeti, sonra Balkan devletleri tarafından 1327 - 1328 (1911 - 1912) yıllarındaki tecavüzlerle açılan savaşlar sonunda Trablusgarb ve Bingazi vilâyetlerimiz ile Rumelideki geniş topraklarımız üzerinde hakimiyetimiz sona erdi.

Bütün milleti yaralıyan bu acıklı olaylar, Osmanlı Mebusan Meclisinde hararetli görüşmelere yol açtı, o zamanlarda iktidarda bulunan hükümetlerin, sorumluların "Divan-ı âli" ye sevkedilmeleri istenildi. Böylece millet irade ve murakabesini gerçekleştirmek yönünden cesaretli adımlar atıldı.

Böylece, Osmanlı Mebusan Meclisinin birinci intihab devresinin 1327 (1911) yılına rastlıyan dördüncü toplantı yılında sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin, Trablusgarb ve Bingazi savaşları dolayısile, Divan-ı âliye verilmesi isteği o günlerin önemli bir konusu oldu. Meclis-i Mebusan 10 ekim 1327 (1911) günü, sonraları Meclis-i Âyan Reisliğinde bulunan o zamanki Mebusan Meclisi Reisi, hürriyet mücahidi Ahmet Rıza Beyin başkanlığı altında toplandı.

Trablusgarb mebusları adına Mahmud Naci ve Sadık Beyler tarafından verilen takrirde Trablusgarb ve Bingazi'nin eski deyişle "hak-i pak-i vatan" dan ayrılmak tehlikesine maruz bulunduğundan bahsediliyor ve Trablusgarb vilâyetinin müdafaa sebeplerini yine o zamanki deyişle "ihmal ve tekâsül" etmiş olan "adl-ü ihsan" politikacısı olarak vasıflandırılan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin, Trablusgarb'a karşı ihtiyar eylediği siyasî ve idarî hatalar yüzünden "muhakeme edilmek üzere" Divan-ı âliye sevkedilmesi isteniliyordu. Bu, İkinci Meşrutiyette ilk Divan-ı âliye sevk teşebbüsü idi.

Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âliye verilmesini istiyenlerden: İstanbul Mebusu Salâh (Cimcoz) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

"MECLİS-İ MEBUSANI VAZİFEYE DAVET EDİYORUZ"

Trablusgarb mebuslarının verdikleri takrirde, İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin Divan-ı âliye sevk sebepleri dokuz maddede tesbit edildikten sonra, şöyle deniliyordu :

"... berveçh-i maruz ahval, Trablusgarb ile Bingazi'yi, Osmanlıların miras-ı ecdad olarak Afrika'da malik oldukları bu yegâne kıt'a-i mubarekeyi her türlü müdafaadan aciz, askersiz, fişenksiz, zabitsiz, valisiz, kumandansız, zahiresiz, parasız, aç ve sefil bir surette İTALYA'-

nın baziçe-i ihtirası olarak terk ve teslim etmiştir.

Tarih-i ümemde bu derece basiretsizlik, bu kadar lâkaydî ve atalet, bu mikyasta hubb-u vatandan mahrumiyet görülmemiştir. Biz, Trablusgarb mebusları, müekkillerimizin seday-ı vicdanîlerine tercüman olarak şu felâket-i elimeden dolayı İbrahim Hakkı Paşa ve rüfekasını muvaccehe-i millette ittiham ediyoruz. Hakkı Paşa kabinesinin haricî, dahilî, malî ve askerî basiretsizliği kanun-u esasi-i Osmanî'nin, bu muazzam üss-ü devlet ve meşrutiyetin ilk maddesini ihlâl etmiştir. Biz, Meclis-i Mebusanı işbu feryadımızla vazifeye davet ediyoruz.

Trablusgarb mebusları kanun-u esasinin otuz birinci maddesine tevfikan haiz bulundukları selâhiyeti bilistimal şu sebeplerle istikbal-i vatanı tehdid eden mühlik bir lâkaydiden Osmanlılığı tahlis ile hiss-i mes'uliyet ve lûzum-u mücazatı temin ve tesriine muvaffak olurlarsa umum vatana belki bir hizmet etmiş olmak emeli ile müteselli olacaklardır."

Bu takrir üzerine o gün Meclis-i Mebusanda çok hararetli görüşmeler oldu ve Trablusgarb mebuslarının takriri, kanun-u esasî ve Meclis-i Mebusan nizamname-i dahilisi mucibince adı geçen Meclisin her toplantı yılı başında kur'a ile seçilen beş şube arasında çekilen kur'a sonunda İkinci Şubeye havale olundu.

Mebusan Meclisinin, yukarıda da belirtildiği gibi, birinci intihab devresinin dördüncü toplantı yılında ve beşinci içtimaında vuku bulan bu hararetli görüşmelerden sonra, şimdi memleket sınırlarımızın dışında, Arnavutluk ülkesinde bulunan "Draç" mebusu Esat Paşa Toptanî tarafından yine bu konu ile ilgili olarak bir takrir daha verildi.

Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âliye sevkini istiyenlerden: Lâzistan Mebusu Sudi (Kartal) Bey. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Bunun üzerine, Meclis-i Mebusanın 13 kasım 1327 (1911) günündeki yirminci içtimaında yeniden görüşmeler oldu ve bu yeni takrir, evvelce Trablusgarb mebusları Mahmud Naci ve Sadık Beyler tarafından verilmiş olan takrirle birlikte nazara alınmak üzere, İkinci Şubeye havale edildi.

Böylece İkinci Şube sadrazam İbrahim Hakkı Paşa hakkında gerekli tahkiklere başladı. Fakat, Mebusan Meclisinin bu toplantı yılında daha gergin bir hal almış olan "İttihad ve Terakki" ve "Hürriyet ve İtilaf" mücadeleleri arasında Balkanlarda patlıyan ve büyük bir vatan parçasının, güzel Rumelimizin elim bir şekilde kaybı ile sonuçlanan savaşın başlaması ve Meclis-i Mebusanın, sadrazam Sait Paşa kabinesi ile Heyet-i Mebusan arasında kanun-u esasî tadilâtındaki ihtilâftan dolayı, 5 ocak 1327 (1912) günü Sultan Mehmet Reşat tarafından, sadrazam Sait Paşa kabinesi zamanında feshedilmesi üzerine Trablusgarb ve Bingazi ile ilgili olarak verilen iki takrire göre başlanılan Divan-ı âli tahkikatı olduğu gibi İkinci Şubenin dosyalarında saklandı ve mes'uliyet mefhumu yalnız kâğıtlar üzerinde kaldı.

MESELE KAPANMAMIŞTI

Aradan yıllar geçti ve Mebusan Meclisinin 5 nisan 1328 (1912) - 23 temmuz 1328 (1912) günleri arasında kırk yedi defa toplanan ve dört yıllık intihab devresine rağmen yüz on gün süren çalışma devresinde Divan-ı âli mevzuu unutulmadı.

Meclis-i Mebusanın ikinci intihab devresinin birinci ve sonuncu toplantı yılında, İttihad ve Terakki Cemiyetinin şöhretli hatibi olarak tanınmış olan Kırk kilise mebusu Ömer Naci Bey ve arkadaşları tarafından Trablusgarb savaşı ile ilgili olarak bir takrir verildi. Mebusan Meclisinin 16 mayıs 1328 (1912) günündeki toplantısında okunan bu takrir

sis olmıyan İttihad ve Terakki'nin kalbine gömdüler. Bugün İttihad ve Terakki hissi ile yaşıyan her kalbde bir âbide-i matem gibi Rumeli'nin o büyük cenazesi yatıyor.

Beş gün sonra bu Meclis, fevkalâde müddet-i içtimaını ikmal edib kapandıktan sonra bize, gönlünüzde ve gönlümüzde koca Rumeli'nin o büyük cenazesi yatarken "Siz o şehidin katillerine ne yaptınız?" denilirse, biz ne cevap vereceğiz? "Hayır, hiç bir şey yapmadık, İstanbul'da arkası üstü yatarak kahvemizi içtik" dersek, bizi kovmazlar mı? Bizim haysiyetimiz yok mu? Bence bunlar katildir ve bu katillerin cezasını vermek lâzımdır."

Bir aralık İstanbul basınında çok renkli sahifelerle yenilikler getirmiş olan "Kalem" adlı mizah mecmuasının sahibi bulunan İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Beyin bu heyecanlı sözlerini diğer mebusların hararetli konuşmaları kovaladı ve takrir, şubeler arasında kur'a çekilmek suretile alkışlarla Dördüncü Şubeye havale edildi. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinde bulunan vükelâ - nuzzar - Dördüncü Şube tarafından birer birer çağırıldı ve sorguya çekilmiye başlandı.

NETİCESİZ FERYATLAR

Ancak, mevzubahs takririn Dördüncü Şubeye havalesinden yirmi beş gün sonra Meclis-i Mebusanın kanun mucibince iki aylık olan fevkalâde toplantı müddeti, aradan bir ay fazla zaman geçirilmek suretile, 31 temmuz 1330 (1914) günü sona erdiğinden, "Meclis-i Umumi" çalışmaları "İrade-i Seniyye" ile tatil edildi. Okunan bu İrade-i Seniyyede "Avusturya ile Sırbistan arasında kat-ı münasebet edilmesinin bir harb-i umumiyi tevlit eyleyeceği" kaydedilmekte idi.

Bu itibarla, Meclis-i Mebusanın üçüncü intihab devresinin 1 aralık 1330 (1914) - 15 şubat 1331 (1914) ve 15 eylül 1331 (1915) - 30 ekim 1331 (1915) günlerini kapsıyan normal çalışmalarla ilgili birinci toplantı yılında Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âliye sevkleri hakkındaki takrirle ilgili hiç bir tahkikat ve takibatda bulunulmadı.

Çünkü, o zaman iktidarda bulunan

Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin Divan-ı âlide muhakemesini istiyenlerden: İzmir Mebusu Übeydullah Efendi. (Sayın Necmeddin Sahir Sılan'ın koleksiyonundan)

Mehmet Sait Halim Paşa kabinesi, Avusturya - Sırbistan hükümetleri arasında başlıyan harb halinin Almanya, İtalya hükümetlerinin iştiraki ile teşekkül eden "İttifak-ı Müselles" ile İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin bulunduğu "İtilâf-ı Müselles" e karşı yapmış olması muvacehesinde, 21 temmuz 1330 (1914) günü ilân eylemiş ve onu takiben de Karadeniz hadisesi ile fiilen Birinci Dünya Savaşına iştirak etmiş olduğundan Balkan Harbine ait Divan-ı âli tahkikat işlerinin ertelenmesi, o günlerin ağır şartları ve ateşli, buhranlı safhaları içinde uyanması melhuz dedikoduları ve ayrılıkları önlemek bakımından, ammenin selâmeti için, daha doğru görüldü.

Böylece, ateşli İstanbul mebusu Salâh Cimcoz Beyin samimi ve milli bir heyecan ile Rumeli'nin kaybından doğan teessürle söylediği sözlerin, yükselttiği feryatların akisleri ancak ve ancak Fındıklı Sarayının çatısı altında kaldı.

Gelecek sayıda :

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SORUMLULARI İLE İLGİLİ GÖRÜŞMELER.

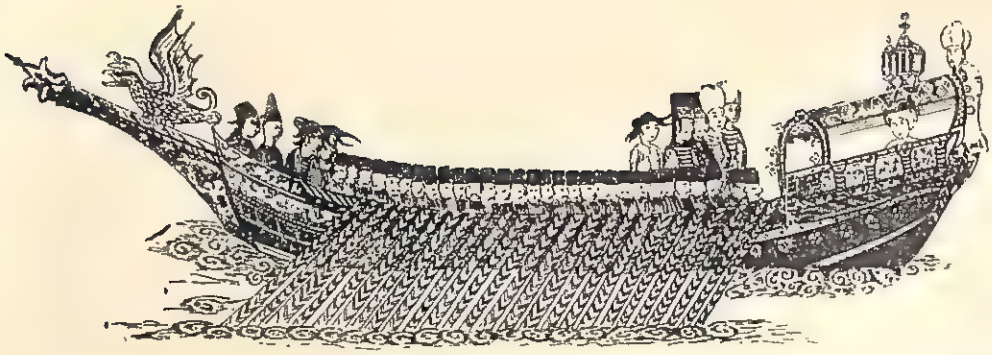

175 YIL ÖNCE

İstanbul'da kayık ve kayıkçılar

YAZAN : ZİYA ERKİNS

İstanbul gibi üç tarafı su ile çevrili büyük bir şehrin bundan 175 sene evvelki şehir içi deniz nakliyatının nasıl yapıldığını elbette hepimiz merak etmişizdir.

Beyazıt şehir kütüphanesindeki kitaplar arasında B. 8 kayıt numaralı bir defter, o zamanlar İstanbul'da mevcut iskeleler ile kayıkçı esnafı ve kefillerinin miktar, isim ve hüviyetlerini bildirmektedir. O tarihteki şehrimizin sahil cephesini aydınlatması bakımından dikkate değer olan bu defter, 17 sahife olup, çok muntazam ve temiz yazılmıştır.

Defterin baş tarafında Sadaret makamından Bostancıbaşı Ağaya hitaben beyaz üzerine bir ferman-ı âli geldiği bildiriliyor. Altında da Bostancıbaşı'nın sadrazama "Takrir-i kollarıdır ki" başlığı ile verdiği cevap vardır. Bu cevapta şöyle deniliyor: *"Sâdır buyurulan ferman-ı âlileri mucibince Seksanbaşı kolları ile bilmuhabere Halic-i Kostantaniyede vaki iskelelerle Boğaziçinin iki tarafında kâin iskelelerde işleyen kayıkların ve kayıkçıların tahrirleri yapılıp cümlesinin isim ve resimleri tesbit edilerek kefile bağlandı."*

1791 DE KAÇ İSKELE KAÇ KAYIK VARDI ?

Defterdeki kayıtlara göre o tarihte İstanbul ve civarında 72 iskele vardır. Bu iskelelerdeki kayık, mavna miktarı 4708 adettir. Kayıkçıların mecmuû 7189 kişidir. Bunların 4442 si Müslüman kayıkçı olup, 3153 kayık bunlara aittir. Hıristiyan kayıkçılar umumiyetle Boğaziçi iskelelerinde işlemektedir. Sarıyer, Trabya ve Arnavutköy iskelelerindeki kayıkçıların hepsi Rumdur. Musevi kayıkçılar daha ziyade Haliç iskelelerinde kayıtlı olup, Halıcıoğlunda da Musevi sarrafların hususi 7 kayığı vardır.

Osmanlı İmparatorluğunun Yeniçeriliğin ilgasından evvelki inhitat sebeplerini belirten tarihlerimizde, ocaklı denilen ordu efradının çarşı pazarda, sebzecilik vesair bir takım işlerle meşguliyetinden bahseden kayıtlara tesadüf edilir.

Yukarıda bahsi geçen defterden, yeniçeri, sekban, bostancı ve topçu yoldaşların asker kayıtlı oldukları halde, iskelelerde kayıkçılıkla geçindikleri anlaşılıyor. Bunların iskelelerdeki kayık mevcutları 984 adet olup, 1892 nefer de kayıkçılık yapmaktadır. Yine bu defterde kaydedildiğine göre, Kaptan Paşanın yalısında 93 hamlacı olduğu, Tersaneyi Âmire Emini efendinin de 12 kayığı ve 24 kayıkçısı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu iskelelerdeki kayıkçılar, birbirlerine müteselsil kefil olup, kayıkhane reisi de cümlesine kefil olarak defterde kayıtlıdır. Defter tanzim olunmağa başlandığında, 139 adet kayığın sahibi bulunamamış, bunlar da kayıkçılara satılarak varidat kaydolunmuştur.

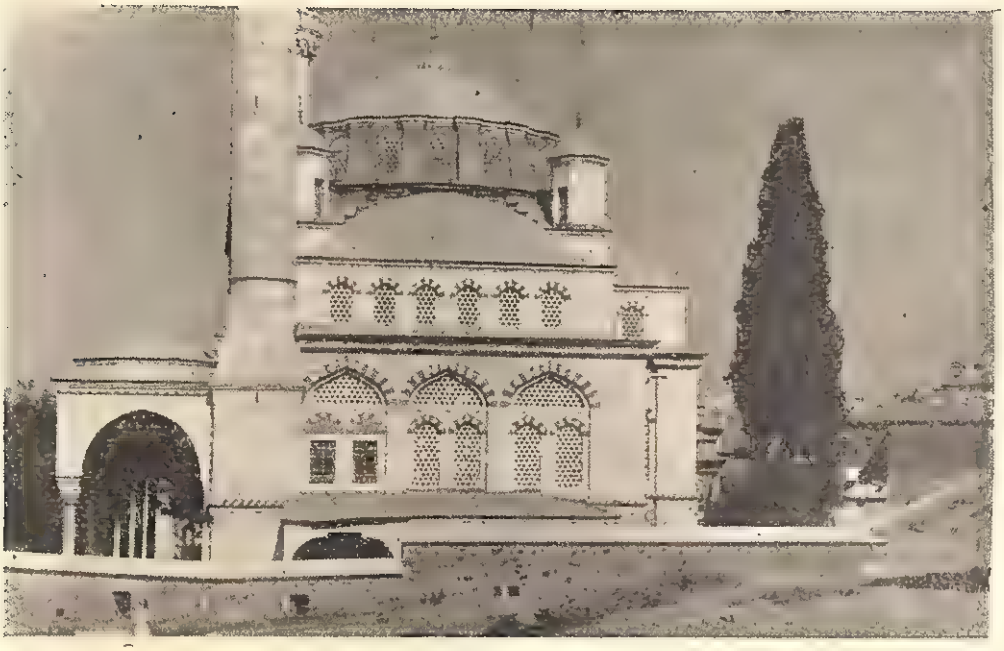

MUHTEŞEM ESER **Manisa'daki Muradiye camii ve külliyyesi, klâsik Osmanlı mimârisinin en güzel eserlerinden olarak günümüze gelen bir sanat varlığıdır. Sinan ekolünün kemâl mertebesine eriştiği zaman vatanın kazandığı bu güzel yapı, asliyetini muhafaza ederek Spil dağı eteklerini ziynetlendiriyor...**

Manisa Muradiye Camii ve Külliyesi

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Manisa'nın en muhteşem eserlerinden olan, Spil dağı eteklerindeki Muradiye camii Murat III (1546 - 1595) tarafından H. 991 - 994 (M. 1583 - 1585) yılları arasında inşa ettirilmiştir.

Klâsik Türk mimarisinin güzel bir örneği olan Muradiye camii, medresesi, imareti ve Ondokuzuncu yüzyılda ilâve edilen kütüphanesi ile bir külliye teşkil ederek, orijinalliğini zamanımıza kadar muhafaza eden müstesna eserlerimizden biridir.

Hazine-i evrak kayıtlarının tetkikinden bu camiin Murat III'ün aynı yerde inşa ettirdiği ikinci bir cami olduğu anlaşılmaktadır. Burada inşa edilen (tarihi kesin olarak bilinmiyen) ilk camiin gene Murat III tarafından, fakat onun Manisa'daki şehzadeliği sırasında yapıldığını gene hazine-i evrak kayıtlarında bulunan bir vesikadan öğreniyoruz. Mimarı meçhul olan ilk cami, ebatça çok küçük olduğundan ihtiyaca cevap verememiş ve bu sebebten yıktırılarak yerine bugünkü cami inşa edilmiştir.

Ayrıca tarihçi Naima, Murat III'ün yaptırdığı eserlerden bahsederken bu cami hakkında **"Manisada şehzade iken iki minareli bir camii şerif bina**

ve yanında bir medrese icad ve müceddeten imaret ve han, taphane dahi yaptırttılar" demektedir (1).

Murat III camiye vakıf olarak Tarhala kazasındaki Bergama tahılhanesi, Germiyanak, Hüsambey timarlarını, Halil Beğlü, Kozluya, Gürleye ve Boğaz köylerini göstermiştir. Vakıf gelirlerinin toplamı 29.303 akçe tutmaktadır.

MİMARI KİMDİR ?

Muradiye camiinin mimarı olarak bazı kaynaklar Sinan'ı gösterirse de, bu tarihlerde artık Sinan'ın oldukça ihtiyarladığı bir hakikattır. İstanbul haricindeki inşaatları kendi yanında yetişen ve kendisinin yarattığı ekolü benimsemiş mimarlara terketmiş olduğunu bugün artık biliyoruz. Keza H. 985 (M. 1577) yılında Balıkesir'in mühim eserlerinden Yıldırım ve Zaganoz Paşa camilerinin bir zelzele neticesinde yıkılması üzerine, tamirini Mimar Mahmut Ağanın deruhte etmesi bu hususu açıkca teyid etmektedir.

Camiin plânı, Sinan'ın diğer eserleri ile mukayese edildiğinde oldukça değişik şekil gösterir. Fakat Sinan, eserlerinde okadar değişik varyasyonlar denemiştir ki, bu plân onunkilerine uymuyor diyemeyiz.

Bu arada plânın Sinan'a ait olması, fakat tam tatbik edilmiyerek değişikliğe mâruz kalması da ihtimal dahilindedir.

Muradiye camiinin inşaasına Mimar Mahmut Ağa başlamış, fakat onun ani ölümü üzerine yerine hassa mimarlarından Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Bu tayini gene hazine-i evrak kayıtlarından ve Murat III'ün H. 994 (M. 1585) tarihli bir fermanından öğreniyoruz (2).

CAMİİN PLÂNI

Camiin plânı oldukça basittir. Cümle kapısından girilince merkezî kubbenin örttüğü kare bir mekân ile, bu mekânın yanlarında üzerleri kubbemsi yarım tonozlar ile örtülü dikdörtgen kısımlar bulunmaktadır. Bu plân şeklini Türk mimarisinde tatbik edilen herhangi bir gruba, meselâ yan mekânlı cami tipine sokmak çok güçtür. Fakat bu tipi, o devirde devamlı gelişim halinde bulunan Türk mimarisinin değişik bir varyasyonu olarak da kabul edebiliriz.

Cami muntazam yontma küfeki taşlarıyla inşa edilmiş olmakla beraber, pencere ve niş kemerleri üzerinde alternatif olarak sıralanmış kırmızı beyaz taşlar da görülmektedir.

Cephe görünüşü itibariyle seyirciye kuvvetli bir tesir bırakan camiin son cemaat mahalli beş bölümden ibarettir. Son cemaatin sütunları oldukça ince ve nârin olup, başlıklarının bir kısmı stalaktitli, bir kısmı da baklavalıdır. Sivri kemerler ile birbirine bağlanan bu bölümlerin üzerleri küçük kubbeler ile örtülmüştür. Fakat içlerinden cümle kapısının önündeki kubbe,

---

(1) **Naîma cilt: I, sayfa: 106.**

(2) **Camiin mimarları olan Mahmut ve Mehmet Ağaların hayatları hakkında tam bir malûmatımız yoktur. Sadece bazı kayıtlarda isimlerinden bahsedilmektedir. Meselâ hazine-i evrak kayıtlarında "Bu sırada Manisada yapılan camiin mimarı Mahmut öldü. Sinan camiin itmama eriştirmek için Mimar Mehmedi tayin ettirdi" v.s. gibi.**

Sultan Üçüncü Murad'ın Manisa'da daha evvel inşa ettirdiği camii yıktırarak aynı yere yaptırdığı ve inşası üç yılda tamamlanan Muradiye Camiinin bütün haşmeti ile uzaktan görünüşü.

diğerlerine nazaran biraz daha yüksek inşa edilmiş ve burada içten ayna tonozlu bir örtü sistemi kullanılmıştır.

Son cemaatin döşeme zemini yassı blok taşlardan ibaret olup, içlerinden biri üzerindeki grekçe yazılardan anlaşılacağı gibi antik devire aittir.

Camiin cümle kapısı ile bu kapının sağ ve solunda bulunan nişlerin üzerinde celi-sülüs hat ile bazı kitabeler yazılı bulunmaktadır (3).

Son cemaatin cami ile birleştiği iki ucunda birer şerefeli iki nârin minare bulunmaktadır. Son yıllarda yenilenen bu minarelerin şerefelerinin altları stalaktitli, külâhları sivri ve üzerleri kurşun kaplıdır.

Camiin ibadet mekânının ortasındaki kare kısım, 28.50 m. yüksekliğinde ve 10.80 m. çapında, kasnağında 18 pencere bulunan merkezî bir kubbe ile örtülüdür. Bu kubbenin haricinde kalan, mihrabın bulunduğu dışarı

---

(3) **Cümle kapısı üzerinde:** "Azamet ve ceberrut sahibi olan cenab-ı Hakka yaklaşmak kavliyle ve cenab-ı Hakkın âlemler üzerine mülk ve bütün mülklerini bakmak kastiyle ve aynı zamanda da Allahın yardımıyla sultan kulu olan bu zat ve yine aziz olan Allah tarafından Halife olarak gönderilen bu zat; büyük sultan, bütün memleketlerin sahibi, bütün kavimlerin üzerinde Allahın gölgesi, sonra Arap ve Acemin velisi, sultan, zaferler babası, babası sultan ve Sultan Selim oğlu Sultan Murat, Allah saltanatını dünya durdukça devam ettirsin. Bu vasıflara haiz olan bu zat bu muazzam camii yaptırdı."

Cümle kapısının sağında : "Rum ve Hicaz ve Irak ülkelerinin şahı ve sahibi, aynı zamanda bütün feyiz denizinin maliki ve aynı zamanda cevher olan ve bütün kemâlatı cami olan zat."

"Bu muharrem ayının başında başlandı senesi de 991".

Cümle kapısının solunda :

"Yaptı ufuklara yükselen bir cami bir gönül ehli,
Ziyaret için geldi ve tarihine de âşıkların kâbesi dedi."

"Nihayeti de 994 senesinin zilhicce ayında sona erdi."

doğru çıkıntılı güney, yanlarda bulunan batı ve doğu kısımlarındaki mekânların üzerleri içten yarım kemerlerle takviyeli çapraz tonozlarla örtülüdür. Dış görünüşü itibariyle camiin ana bünyesine dayanan ve kubbe ile aralarında bâriz bir yüksekliği olan üzeri kurşun kaplı bu örtü sistemi iyi bir şekil göstermemektedir.

Merkezî kubbeyi destekleyen sekizgen plânlı ağırlık kulelerinin kuzey ve güney cephelerinde aşağıya doğru merdiven basamakları gibi kademeleştirilmiş iki büyük kemer vardır. Bu kemerlerin iç ve ana mekânın yan duvarlarına açılan sıra halindeki pencereleri ile, camiin içerisi mükemmel bir şekilde aydınlatılmış, alçı şebekeler arasındaki renkli camlarla da, ferahlığı temin eden renk nüansları meydana getirilmiştir.

TÜRK TEZYİNATININ EN GÜZEL ÖRNEKLERİ

Muradiye camiinin iç görünüşüne, İznik işi çiniler başta olmak üzere kalem işleri ve ahşap oymaları bambaşka bir hava vermektedir.

Camiin en güzel çini panolarına bilhassa mihrabın bulunduğu kısımda rastlanılmaktadır. Başta Onaltıncı yüzyıl çinilerinin karakteristik vasfı olan kabartma mercan kırmızısı olmak üzere çeşitli renkler ihtiva eden bu parlak zeminli panolar üzerinde lâleler, güller ve kıvrık dallar birbirlerini bir sıra halinde takip ederler. Bu kısımlar ayrıca parlak yeşil renkte bordürler ile sınırlanmış olup, bu bordürler üzerinde de rûmileri andıran kıvrık ve uçları sivri yapraklar görülmektedir. Camiin mihrap duvarında bulunan bu çini panoları Türkiye'nin en güzel çinilerinden birer nümune olarak gösterebiliriz.

Ayrıca zemin ve son cemaat mahallinin duvarlarındaki pencerelerin üzerlerinde ayetleri ihtiva eden çini kitâbeler görülmeğe değer güzelliktedir.

Muradiye camii Türk ahşap oymacılığının en güzel örneklerini bünyesinde toplamış bir eserdir. İki kanattan ibaret olan cümle kapısı Onaltıncı yüzyıl ahşap oyma sanatının nefis bir örneğidir ve geometrik şekiller ihtiva eden oymaları arasına bir takım madenî parçalar ahenkli olarak aplike edilmiştir.

Zamanımıza kadar gayet iyi bir şekilde gelen müezzin mahfelinin ahşap tavanı iki kare kısma bölünmüş ve her bölümün ortasına oymalı birer yıldız motifi yerleştirilmiştir. Bu yıldızların haricinde kalan boşluklar sarı ve kırmızı renkte çeşitli şekillerde çiçek motifleri ile doldurulmuştur.

Murat III'ün H. 993 (M. 1585) tarihli bir fermanından anlaşıldığına göre, camiin iç tezyinatına 1585 yılında başlanmış ve bu iş için hassa nakkaşlarından Mehmet Halife ile birlikte 12 nakkaş İstanbul'dan Manisa'ya gönderilmiştir.

Onaltıncı yüzyılda camiin duvarları tamamen kalem işleriyle kaplı bulunuyordu. Fakat zamanla bu kalem işleri bozularak dökülmüşse de, son restorasyonda bunlar aslına uygun olarak yenilenmiştir.

Cümle kapısının tam karşısında yer alan mermerden stalaktitli olarak nihayetlenen mihrap ile minber ve hünkâr mahfeli, Türk tezyini sanatlarının yarattığı nâdir eserlerden birer örnektir.

Muradiye camiinin yan cephelerinin heybetli olduğu kadar sanatkârâne olan görünüşü.

KÜLLİYENİN HUSUSİYETLERİ

Muradiye camii H. 994 (M. 1585) yılında nihayetlenmiş olmasına rağmen, külliyesini teşkil eden medrese, imaret ve etrafına kaldırım döşenmesi gibi işler sebebiyle inşaat H. 1001 (M. 1591) yılına kadar devam etmiştir.

Medrese : Cami ile imaret arasındaki sahada yer alan medresenin temelleri 1585 den sonra atılmıştır. Yıktırılan ilk camiin yanında ismi bugün için meçhul olan bir zaviye bulunuyordu. Bu zaviyedeki müritlerin dine aykırı bazı hareketlerde bulundukları, meselâ şarap içtikleri tesbit edilince, zaviyenin yıktırılarak yerine bir medrese yapılması emredilmiştir. Bugün mevcut olan medresenin, yıkılan bu zaviyenin yerinde inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

İmaret : Külliyenin doğu kısmında yer alan imaret 1585 yılında ikmal edilmiştir. Plân itibariyle medreseyi andırmakta ve ortasındaki kare bir şekil gösteren avlusunun etrafı revaklarla çevrili bulunmaktadır. Bu revakların arkasında avluyu U şeklinde saran mutfaklar, yemekhaneler ve erzak depoları yer almıştır.

İmaretin kuzey cephesinde külliyeye ait on bir dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânlarda kullanılan inşaat malzemesi, imarettekilerle aynı olduğundan, birlikte inşa edilmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Kütüphane : Karaosmanoğullarından Hüseyin Ağa tarafından 1812 yılında cami ile medrese arasındaki sahada yaptırılmıştır. Taş ve tuğladan düzensiz bir şekilde inşa edilen bina, sekizgen bir plâna sahip olup üzeri 7 m. çapında kubbe ile örtülüdür.

İKİSİ BERABER **İzmir denince, hatıra elbetteki, onun ayrılmaz bir varlığı olan EFE'ler ve ZEYBEK'ler gelir. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar İzmir sokaklarında Türklüğü bu Zeybekler temsil ederlerdi. Nitekim Millî Mücadelenin daha devlet olarak başlıyamadığı günlerde de bu gerçek vatanın kaderini değiştirdi.**

ONDOKUZUNCU YÜZYIL SONLARINDA: İZMİR

Yazan: **FERİDUN KANDEMİR**

İzmir'in kültür ve ticaret çevresinde pek tanınmış ve sevilmiş değerli simalarından kalendermeşrep ve hoşsohbet arkadaşım rahmetli Nalbantoğlu Hıfzı Bey, Ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki İzmir'i şöyle anlatırdı :

"Evvelâ şunu söyliyeyim ki, her İzmirli gibi ben de İzmir'i çok severim. Gerçi doğup büyüdüğü yeri sevmeyen kimse yoktur amma, İzmir öyle değildir. "Dağlarından bal, bağlarından yağ ve her yanından şen şakrak efe nağmeleri akan" bu belde, kendisini sevenleri binbir çeşit güzellikleri, zenginlikleri ve özelliklerile öylesine bağrına basıp bahtiyar ederek "Sevildiği kadar sevdiğini" hissettirerek insanı mutluluğun evc-i bâlâsına ulaştıran müstesna bir beldedir. İşte bu hasletinden dolayıdır ki, İzmir'li olup da orada yaşayan mutlu insan, başka yeri aynı duygularla sevip arayamaz. Ve, İzmir âdeta büyük bir melcedir. Öyle beş on cümle ile anlatılamaz. Tarihi, idaresi, iktisadî ve sosyal pek çok özellikleri vardır.

Şu içinde bulunduğumuz İzmir'in, Büyük İskender İzmir'i üzerinde bulunduğunu hatırlamak bile, tarih bakımından nasıl bir hazine olduğunu belirtmeğe yeter sanırım.

NEŞELİ ve HUZURLU GÜNLER

İzmir'li Türkler de, tarihin derinliklerinden gelen dedelerinin yaşayışlarını devam ettirmeyi severlerdi. Ben burada, bilhassa Türklerin çoğunlukla bulundukları Eşrefpaşa, Dağ Mahallesi, İngiliz Yokuşları filân gibi semtlerde itina ile yetiştirilmiş bahçeleri gül, karanfil, yasemin kokuları içinde ve cirit oyunları seyrederek büyüdüm. İzmir'in köyden şehre ve şehirden köye akıp giden eski geleneksel hayatında sadece refah ve neşe vardı. Evlerimizin kapıları açıktı, misafirler gelir, yerler içerler, biz ev sahipleri onlardan sonra sofraya otururduk. O devirde içki yoktu, ayranla limonatadan başka şey içilmezdi. Sarhoşluk, melânet sayılırdı.

Düğünlerde bile, gelsin ayran, gitsin limonata... Ve, sadece neşe... Ben, bir tek düğünde dahi, cinayet minayet şöyle dursun, ağız kavgası olduğunu bile görmedim. Herkes, Rum, Ermeni, Yahudi ayırt etmeden birbirini sever sayardı.

Konu komşu Rum'lar, Ermeni'ler, bağlarına giderken, çolukları çocuklarını Türklere emanet ederler, Türkler de keza ayni suretle hareket ederlerdi. Irz, namus, para gibi kıymetli emanetlerin vedia olarak birbirlerine bırakılmasile tam bir dostluk, kardeşlik havası sağlanırdı. Nüfus sekiz yüz bindi... İşsizlik diye bir şey yoktu. Herkesin yüzü güler, herkes yarına emniyetle bakmanın huzurunu duyardı.

TİCARİ MÜNASEBETLER

İzmir, hakikaten Akdenizin incisi idi. Öylesine önemli bir ticaret merkezi idi ki, verimli hinterlandının çeşitli mahsulleri yetmiş seksen kalem tutardı. Hepsi de para ederdi. Yer mahsulleri, hayvanlar, madenler, normal zamanlarda dört bir taraftan İzmir'e adetâ oluk oluk akar ve liman bu envaı türlü mallarla tıka basa dolar, taşardı. O sıralarda burada bulunmuş olsaydınız, Kordon Boyuna dağlar gibi tınazlar teşkil eden çuval, denk, sandık, küfe yığınlarından yol bulup geçemezdiniz. Otuz kırk vapur bunları yüklemekle meşgul olur, yayalar İkinci Kordondan geçmek zorunda kalırlardı.

Bütün bu işlerin alım ve satımları da, karşılıklı emniyet esaslarına dayanılarak yapılırdı. Kayıt kuyut, senet, kefil filân gibi şeyler yoktu. En büyük satışlar bu "aldım, verdim" demekle senetsiz sepetsiz, bir dudak peşrevile olup biterdi. Dudakların ucundaki kıpırdamalar çek ve poliçe mahiyetinde idi. Neydi o günler ya Rabbi... Faraza bir vagon kuru bakla satırdık, bu baklanın okkası yedi para... Bir de "para" nın onda birine kadar, yani sineğin yağı hesap edilirdi.

Bir vagon bakla satışından - tabi kâğıt para diye birşey bilinmezdi-iki altın kazanılırdı. Bunun bir tanesi kasaya konur, bir tanesi de cebe indirilir ve onunla en büyük neşe ve şetaret çevresi olan Kordon Boyundaki "Kramer" e gidilir, ahbap, yârân toplanır, körfezin pırıl pırıl mavi sularına karşı -felekten bildiği kadar çalınarak- zevkü safaya dalınırdı. Kadehlerimize varıncaya kadar, peçetelerimiz, çatal bıçaklarımız, adımızın baş harflerini taşırdı. Bunlar, fabrikalarından böyle ısmarlanarak getirtilirdi.

EĞLENCE ÂLEMLERİ

Herkesin bir köşesi vardı... En makbul içki, "Çanakkale rakısı" yanında envai türlü mezelerin başında, halis siyah havyar... Tabağı kaça biliyor musunuz? Yetmiş paraya...

İşte biz "Kremer" de böyle kazıklanırdık(!) Saatlerce yer, içer, eğlenirken, aklımıza esince de kalkar, çalgıları alır, arabalarla ahbab evlerine giderdik. Bu ahbablar zaten "Acaba bu gece gelirler mi?" diye tetiktedirler. Hepsi böyle idi ve bu bir âdetti. Gece gider, Arapların Sehere dedikleri *"Patinata"* eğlenceleri yapardık. Böyle bir eğlence ile ev sahibinin göğsü kabarır, hatta mahalle de bununla iftihar ederdi. Çünkü her evin seviyesi, itibarı "Patinata" ile tesbit olunurdu ve o evin kızları daha çabuk ve kolay evlenirdi. Bazen Patinata cünbüşü ortasında evin kızına münasip görülen delikanlı ile ara bulunur ve hemencecik orada en elverişli şekilde çöp de çatılıverirdi.

Bir borsa simsarı meşhur Varipiti vardı. Derdi ki: *"Karşıyaka'da yazlığımı*

geçirdiğim Uşşakî Sadık Beyin o harikulâde güzel manzaralı bahçesinde kızlarımın üçünü de drahomasız evlendirdim. Yemyeşil ağaçlarla çevrili o manzaranın ruhlar üzerindeki tesiri drahoma gibi maddî şeyleri unutturuyor." Biz, böyle eğlenceler yapar ve "Kramer" de otururduk amma, bazı kafadar arkadaşlarımız, meselâ şair Eşref, imkânı yok Kramer'e gelmez :

"— Burada rakı içilmez, aristokratlık taslanır," derdi. Eşref'le kafadarları Üçüncü Kordonda Kristal gazinosunun karşısındaki Mimiço'nun tavernasına giderlerdi. Burada yıllardan beri elden düşmiyen elli dirhemlik karafakiye doldurulan rakı, kâh yoğurt, kâh leblebi mezesile içilirdi.

EŞREF'İN CEVABI

Eşref ile gene birgün Mimiço'ya gitmişler.. Mahşer gibi kalabalık. Dede Remzi: *"— Amca demiş, pek kalabalık ne yapacağız?"* Eşref: *"— Nöbet bekleriz,"* cevabını vererek irticalen şöyle demiş :

İhtiyarız, Kordona çıkmaklığa yüz kalmadı,
Salhurda bir uşaktan farkımız yoktur bizim,
İnmeyiz meyhâneye, babında nöbet bekleriz,
At pazarında katırdan farkımız yoktur bizim.

Bu meraklı olduğu kadar intibah duygusu telkin eden hatıraların sahibi, rahmetli Hıfzı Nalbantoğlu, Ankara'nın ilk yıllarının sevilen ve sayılan simaları arasında idi. "İstanbul Kıraathanesi" nin, kendisine mahsus köşesine oturur, çevresine toplananlara eski günler'i tatlı tatlı anlatırdı...

İzmir'de bugünkü "Ankara Palas" otelinde 1890 da yazıhaneler vardı. Altı da askerî kıraathane idi. Bu yazıhanelerin birinde, hürriyet babalarından İzmir'in meşhur siması avukat Tevfik Nevzat vardı ki, aynı zamanda bizim idadide (lisede) edebiyat öğretmenimizdi. Liseyi bitirince şair Hüseyin Rifat ve diğer bir kaç arkadaşla Tevfik Nevzad'ın yazıhanesine gittik. Orada gene öğretmenimiz olan Uşşakî Zade Halid Ziya, Seydişehirli Mahmud Esat, Dr. Mustafa Enver, Ruscuklu Hayri Beyler de vardı. Eşreften bahsediliyordu. Tevfik Nevzad Bey, yeni yaptırdığı bir ev için Eşref'ten bir miktar borç almış.. Şimdi Eşref, böyle yeni ev yaptıranların vermeleri âdet olan ziyafetle, alacağı olan parayı bekliyormuş.. Tevfik Nevzad ise, ne ziyafeti, ne de parayı veriyormuş.. Nihayet Eşref kızmış ve ver yansın etmiş :

Mir-i Nevzat her nasılsa iktifa-i eser-i şeddat eyledi,
Yıktığı bin haneden, bir hane bünyat eyledi.

Bu uzun tercii bent gibi bir şeymiş. Tevfik Nevzat bunu alır almaz, zaten maksadı Eşref'i kızdırıp söyletmekten ibaret olduğu için, ziyafeti veriyor. Ziyafette Evkaf başkâtibi Hüseyin Bey de, keman çalıyor... Eşref durur mu?

Geldi çöktü meclise vali gibi
Bârek Allah çaldı emsali gibi
Gerçi her telden çalar amma, fakat
Daire öz ceddinin malı gibi.

"DİL" İNDEN ÇEKTİKLERİ

Eşref bir ara açıkta kaldı, eldekini avuçtakini yedi, bitirdi. Artık Üçüncü Kordonda bile görünmüyordu. *"— İlâhi Eşref, gadre uğradığını valiye bir anlatmak yok mu? Ne duruyorsun?"* diyen dostlarına: *"— Duran kim? Çoktan o terese de arz-ı hal ettik"* diye şöyle mırıldanırdı :

Cep delik, yok metelik,
Kese bakırdan hâli
Sayenizde olalı kaymakam istibdalı.

Bunun üzerine çok geçmeden Eşref'i Kula'ya kaymakam yaptılar. İzmir'deki

1900 yılında, İzmir'in genel görünüşü. Bu serinin arkasında Rumca izahat var. Fransızca ve Rumca... Osmanlıca'dan eser yok!..

arkadaşlarına Mimiço'da -bu sefer "çipura" lı- bir rakı ziyafetile veda edip Kula'ya giden Eşref, orada da rahat durmadı, daha doğrusu çenesini tutup, keskin hicvini yumuşatmadı. Kulada ken dilerine toprak verilen doksan üç göçmenlerile yerli halk arasında sürüp giden arazi anlaşmazlığı birdenbire büyümüş, Manisa mutasarrıfı Cavit Bey de gece yarısı Eşref'e bir telgraf çekerek: *"Ahali ile muhacirler arasındaki ihtilâfın had bir devreye girdiği haber alınmıştır, Mütelâalarının ilâvesile vaziyetin serian inbası"* diyor. Eşref hemen telgrafhaneye giderek kaleme kâğıda sarılıyor ve şu cevabı veriyor :

Ne ahali, ne muhacirde hamiyet kaldı
Cümlenin iyilik üzre değil efkârı
Hepimiz bar-ı belâyız vatanın sırtında
Öyle hicret edenin böyle olur encamı.

Eşref bu çeşit ataklıkları yüzünden çok çekmiştir. Devir, istibdad devri idi. Ben bir ara İstanbul'a gidip, oradaki matbuat âlemile temastan sonra, İzmir'e dönünce, bu sefer Eşref'le beraber İstanbul'un tumturaklı yazarlarına karşı bom bardımanlara başladık. Eşref bayılırdı bu çekişmiye. En büyük muarızımız - sonraları Beyrut mektupçusu olan - Abdülgânî Senî Beydi. Onun gibi serapa arapça ve farsça karışımı bir dili, Türkçedir diye tutturup gidenlere :

Soğan bizim soğan iken tutar ona "basal" deriz
Bu Türkün "ağzı" yok mudur bu "fem" nedir, "dehen" nedir?
Ak "süt" bizim iken tutar ona "leben" deriz.

İşte böyle karşılık verirdik. Şimdi artık tarih olan eski şen günleri yad ederken, gözlerimin önüne gelen pek kıymetli arkadaşlarımın unutamıyacağım bir sohbetlerini de anlatmakla sözümü bitirmek isterim.

KARAGÖZ'ÜN HELVA HİKÂYEŞİ

Tevfik Nevzat'la şair Eşref bir öğle vakti Ispartalı'nın lokantasında yemek yerlerken, Nevzat durmaksızın İzmir'in imarı işinden bahseder: *"Bu günkü rıhtım her taraftan gelen mallarla dolup taşıyor. Bu işe bir çare bulmak için, Halkapınar'dan Hükûmet Konağına elli metre genişliğinde bir kanal açıp ve kanalın iki tarafına rıhtım yapmak elzemdir."* dermiş. Eşref dayanamamış: *"— Dur*

ben sana bir Karagöz Hacivat muhaveresi anlatayım" demiş ve devam etmiş :

"Birbirlerini epeydir görmemiş olan kafadarlar, birgün karşılaşmışlar. Hacivat, Karagöze geceleri nasıl vakit geçirdiğini sormuş. Karagöz de : "Efendim, demiş sıra davetleri yapıyor, toplanıp oturuyoruz. Helva sohbeti yapmak için evvelâ helva yapılmak lâzım geldiğine göre, biz de bu meseleyi ele alıyor, helvayı iri irmikten mi, ince irmikten mi yapalım, yörük yağı mı, Halep yağı mı koyalım? Sütlü mü, kaymaklı mı olsun? İçine badem mi, yoksa fıstık mı koyalım diye konuşurken sohbete dalıyor, bir de bakıyoruz ki, gece yarısı olmuş.. dağılıyoruz."

Eşref bunu anlattıktan sonra, Tevfik Nevzat'a gevrek bir kahkaha atarak şöyle der :

"— Senin imar plânın da işte Karagöz'ün bu helva hikâyesinden farksız. Ayol Jön Türkleri nasıl avlayacağım diye uykularını kaçıran Yıldızdaki bunak, bu dert ile bunalır dururken, senin İzmir'ini düşünebilir mi?"

Filhakika saltanat devrinde İzmir çok ihmale uğramış, unutulmuştu. Arap memleketlerine demiryollar, çarşılar, elektrikli tramvaylar, tıbbiye mektepleri vesaire yapılır ve kurulurken, İzmir kaale bile alınmamıştır. Yalnız valiliği zamanında Mithat Paşa İzmir'de hâlâ adını saygı ve rahmetle andıran eserler bırakmıştır. İzmir'i unutmayan bu büyük adamı İzmir hiçbir zaman unutamaz."

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, tarihlerimizin kısaca 1293 seferi dedikleri 1877 - 1878 Osmanlı - Moskof savaşında, Anadolu cephesi umum kumandanı idi, ve düşmana karşı elindeki yetersiz kuvvetlerle başarılı neticeler aldı. Harbden sonra, ifa ettiği muhtelif hizmetler arasında, Mısır fevkalâde komiserliği de vardır. Aşağıda okuyacağımız dikkatdeğer yazı, Gazi Ahmet Muhtar Paşanın, Rus siyaseti ve bu politikaya karşı Avrupa devletlerinin tutumu hakkında açık ve sarih fikirlere sahip olduğunu isbat ediyor. Gazi Muhtar Paşanın görüşü, imparatorluğun mukadderatına hâkim birçok tanınmış şahsiyetlerin düşüncesine intibak etmemekte olmasına rağmen, hadiseler, kendisine hak verdirmiştir.

Bugün, Rus yayılışına karşı Türkiyenin bir sed teşkil edebilmesi düşüncesi de, dünya siyasetinin temel noktalarından başlıcasını teşkil etmiyor mu ?

Rusya'nın Akdenize inmesini önleyici bir "Avrupa plânı,, ve Gazi Ahmet Muhtar Paşanın Said Paşaya (mahrem) mektubu

YAZAN : TEVFİK NEVZAT ÇAĞDAŞ

Osmanlı devletini içinden yıkmak kararında olan Rusya, 1877 - 1878 muharabesinden sonra, 1897 de Yunan'lıları şımartarak üzerimize saldırtmış ve Avrupanın büyük devletlerinin bu harb sırasında, Yunan'lılara yardımını esirgemiyeceğini ummuştu. Hadiseler, Petersburg'un tahmin ettiği gibi olmadı. Orta Şarkın sükununu menfeatlerinin temeli sayan İngiltere, Fransa ve Avusturya - Macaristan, savaşın bir ân önce bitirilmesi bahsinde Bab-ı Âliyi olduğu kadar Atina'yı da tazyik ettiler. Zaten, Gazi Ethem Paşa kumandasındaki Tesalya ordumuz, Yunan'lıları daha ilk ânda bozmuş ve Golos - Dökeme çift meydan savaşı ile Atina yolu açılmıştı. Ne hazindir ki, Avrupanın baskısına dayanamamış, bu şımarık dünkü tebeamıza, çoktan hakkettiği dersi vermekten alıkonulmuştuk. Hatta öyle elemli sonuçlarla karşılaştık ki, galip olarak oturduğumuz sulh masasından, Yunan'lılara Narda havalisini terkederek kalktık!..

Rusya, devletimizi gailesiz bırakmamak için başka çarelere başvurdu ve bu sefer, daha uzun plâna bağladığı bir başka iğtişaş ve kargaşalık sebebinin ü-

zerine eğildi: Doğu'daki Ermeni vatandaşlarımızın...

Osmanlı otoritelerinin kendilerine "millet-i sadıka" dediği ve hakikaten, asırlarca tam bir huzur ve sükûn unsuru olan Ermeniler, Moskofların devamlı tahrikleriyle ayrılış hareketlerine kalkışmışlar ve bu arzularını çok kanlı, sert, haşin yollara başvurarak gerçekleştirmiye koyulmuşlardı. O zamanlar "vilâyat-ı Sitte" denilen ve bugünkü dokuz, o günkü yedi vilâyetimizi ihtiva eden bölgedeki Ermeniler için âdeta muhtariyet istiyen "ıslâhat" taleplerini, Sultan Hamid, kendisine hâs usullerle idare ediyordu. 1898 - 1899 senelerinde Bitlis, Muş, Kaloru çevresinde kanlı kargaşalıklar oldu. Ermeniler, iyi silâhlanmış olarak, kardeşçe geçindikleri Türkler ve Kürdler üzerine saldırdılar. Çok kan döküldü. Hükümetlerinden hiç bir esaslı yardım göremiyen ve Ermenilere göre hazırlıksız ve silâhsız olan Müslüman halk, kendisini müdafaaya mecbur kaldılar. Tarafsız olan müşahitlerin tesbitlerine göre, bu korunma, asla müdafaa sınırını aşmamıştı. Fakat Sultan Hamid idaresinin içe karşı sert ve haşin, dış'a karşı korkak ve daima tâviz vermiye hazır siyasetini bilen Avrupa devletleri, bu meşru müdafaanın çevresinde malûm ve artık alışılmış patırdılarından birisini daha kopardılar: Türkler, ekalliyetlere yine zulüm yapıyorlardı!.. Bütün Batı Basını ayaklanmıştı: Çoğu hayalî resimler sütunları dolduruyor, *Türklerin yeni zulümleri* feryadı Parlâmentolara kadar aksediyordu. Bab-ı Âliden kesin tedbirler alması istendi. Hükümet, aralarında Rum, Ermeni, Lövanten şahsiyetler bulunan tahkik heyetleri göndererek, iftirayı hududlamak ve fiilen cevaplamak istedi. Bu arada, Dördüncü Ordu Müşirliğine de, iğtişaş havzasına asker sevketmesi irade edildi.

İFTİRANIN YENİ ŞEKLİ

Fakat, Bab-ı Âlinin, egemenliğe sahip müstakil bir devletin kendi sınırları içindeki huzur ve sükûnu sağlamak gibi temel vazifesini başarma gayretleri de, yeni bir iftira ile cevaplandırıldı: Osmanlı ordusu zulme iştirak ediyor, huzur ve sükûnu temin için gittiği yerlerde sivil halkla elele vererek kargaşalık çıkarıldığı bahanesiyle, Türk ve Müslüman olmıyan halkı kitle halinde öldürüyordu. Tarihte, Türk asıllı hiç bir askere isnad edilmemiş olan bu adî iftirayı takip eden günlerde, İngiltere - Fransa - Avusturya, Macaristan - Rusya sefirleri müştereken harekete geçerek bizzat Sultan Hamid'i hedef tutan müracaatta bulundular: Islâhat için yeni çâreler ve tedbirler istediler.

Bu arada, büyük bir dikkatle saklanan iç arzuları ortaya koyan bazı vak' alar oldu: Aynı safta gözüken müttefiklerin birbirlerinden tamamen farklı ve kendi gizli gayelerine hizmet eden emellerini gün ışığına çıkartan ve bugünkü olaylara da yön veren ifşayı, yine bir Osmanlı vezir ve kumandanı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır'dan yaptı: Batı Demokrasileri, Rusyanın Akdenize inmesini önleyici kuvvet olarak Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmamasını arzuluyorlar, fakat, bu muvazene unsuru olabilme vasfından ümid kesmiş olarak, kendileri hadiseye bizzat müdahale etmek kararında bulunuyorlardı. Gazi Ahmet Muhtar Paşanın sadrıazam Said Paşanın şahsına ve mahrem kaydıyle gönderdiği mektup, hâlen, Başvekâlet arşivindedir ve ilk defa mecmuanızda neşredilerek, iki umumî zan ve kanaatın yanlış mahiyetini ortaya koymaktadır :

1) O senelerde, Orta - Avrupanın en güçlü devletlerinden olan ve Habusburg' lar Monarşisini temsil eden Avusturya - Macaristan'ın, Bosna - Hersek'i işgal ederek, Pan - Slavizm'in öncülüğünü yapan Sırp Nasyonalizmini kendi dar sınırları içine hapsetmek ve Osmanlı devletinin üzerinde hâkimiyet ve kudreti gerçekte kalmamış bu stratejik değeri büyük sahayı Rus hâkimiyetinden kurtarmak, böylelikle Rusları Dalmaçya kıyılarının gerisinde tutmak,

2) Moskofların "sıcak su" hasretini asırlarca önlemiş Osmanlı devletinin, Sultan Aziz'in zamanında Akdenizin İkinci Deniz kuvveti olan donanmasının, çeyrek yüz yıl, Haliç'te zincirlenerek çürümiye mahkûm edilme hatası dolayısiyle, bir deniz ülkesi olma hasletini kaybetmiş bulunmasının hakikati önünde, askerî ve idarî tezebzübünün yarattığı hazin tablonun ışığı altında *HASTA ADAM*'ın şifasızlığına dair kesin hüküm-

UNUTULMAZ HATIRALAR

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Kahire'den Sadrazam Said Paşayı ikaz ederken, hafızasında maziye ait hadiselerin derin intibaı vardı: Kendisi, şeklen en elverişsiz şartlar içinde Moskoflarla çarpışmış ve onları birçok defalar bozguna uğratmıştı. Rusların Osmanlı Türklerine karşı değişmez siyasetlerini sert gerçekleriyle biliyordu. Yukarıdaki klişede Gazi Ahmet Muhtar Paşayı 1877 - 1878 Türk - Rus savaşı sırasında, Başkumandanı bulunduğu Anadolu cephesinde kurmayları ve bir aşiret reisi ile görüyoruz.

lerin tesiriyle, Batı Türklerinin tarihte kurdukları en muhteşem devletin sonu geldiğine inanarak ona göre tedbirlerini tamamen almış bulunmak... Bu gerçek de, Osmanlı İmparatorluğunun: *"— İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra ve İttihad ve Terakkinin hataları yüzünden..."* göçtüğü yolundaki sert ve haşin iddia üzerinde hakikat payının derecesini araştırmak ve tesbit etmek...

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞANIN MAHREM MEKTUBU

Gazi Ahmet Muhtar Paşanın Mısır'da fevkalâde komserlik vazifesini ifa ettiği sırada, sadrıazam Said Paşaya gönderdiği "hususî ve mahrem mektup" un metni -bazı tâbirlerin bugünkü dilimizle ifadesiyle- şuydu :

Huzur-u Fâhîmâmelerine

(Hususî ve zâtidir.)

"Bazı haberlere ve işittiklerime göre, Avusturya - Macaristan hükümeti, lüzumu halinde Bosna ve Hersek'ten Selânik'e doğru sarkmak hazırlığında bulunuyor. Bu vazifeyi ona verenler de İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya hükümetleri oluyor. Bu düşüncenin tatbik zamanına gelince, Allah göstermesin, oraları hükümetimizin elinden çıkmak istidadı gösterdiği zaman olsa gerektir. Bu kararın ittihaz olunması sebebi ise, Osmanlı hükümeti kendi ülkelerinde Avrupalıların arzusu dairesinde tatminkâr bir idare tesis edemiyeceğine mezkûr devletlerin kanaat getirmiş olmaları ve bu hâlin devamı ise, oralarının, ergeç, Rusya'nın peyki olan Bulgarlar ve Sırp-

ların eline düşeceği endişesidir. Bu endişenin asıl sebebi de, Rusya'nın bu Slav halkının değişmez lideri ve hâmisi olarak, onların hemen ardından Akdenize fiilen inmiş olacağı hakikatıdır. Unutmamak ve daima hatırlamak lazımdır ki, üç devlet, bu kararı kerhen his ve düşüncelerinin hilâfına vermişlerdir. Şurasını daima derpîş etmeliyiz ki, Garp âleminin dünya siyaset ve mevcudiyeti üzerinde hâkim ve nâfiz olan devletleri, Osmanlı İmparatorluğunu mücerred yıkmak davasında ve gayesinde değillerdir. Diğer bir ifade ile bütün bu tedbirlerin asıl ve yegâne sebebi, devletimizin maazallah hayat sahnesinden ebediyen uzaklaşmasına sebep olmak değil, bilâkis, devletimizden beklenen ve üzerinde yaşadığımız toprakların sevkülceyşî ehemmiyeti dolayısiyle cihan muvazenesine ister istemez tesir eden asayiş, beynelmilel huzur ve hükümran bir devletin mevcudiyetinin ilk isbatı olan sükûnu kendi öz imkân ve vasıtalarımızla temin edememenin yaratacağı boşluktan, ebedî hasmımız Moskofların sırf kendi maksad ve gayeleri için istifade ederek dünya muvazenesini kendi lehlerine tebdil ve tağyir etme hususundaki malum emellerine, bizim aczimiz dolayısiyle vasıl olabilmeleri endişesidir. Eğer biz, bunca ibretli hadiselerden ilham alıp intibaha erebilmiş ve kuvvetli bir hükümet, medenî ve mütemeddin bir ülke mertebesine vasıl olabilmiş olsa idik. böyle emrivâkilerle karşılaşmıyacağımız bütün insaf ve idrâk erbabının tasdikindedir. Basiret ve mantık erbabınca, aleyhimize de olsa kabul ve itiraf edilmesi şart olan hakikatın, işte bugün, elîm bir tecellisi karşısında daha bulunuyoruz.

Mısır hükümeti nezdinde Büyük Britanya'nın umumî mümessili L o r d Grammer, her seneki gibi yaz aylarını geçirmek üzere memleketine giderken, yakın bir dostuna şunları söylemiştir :

"— Anadolu ıslâhatı hakkında İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri tarafından Bab-ı Âliye verilen nota, pek hafif teklifleri hâvidir. Osmanlı hükümeti şayed bunları kabul etmezse, kendisine fenalık etmiş olur. Bu arada asıl temenniye şayân olan, bu tekliflerin neden yapıldığını idrâk etmesi ve ilk kademe olduğu için şayan-ı kabul olan teklifleri kabul ederek zaman kazanması, bu zaman içinde de asıl ve hakikî ıslâhata girişilmesidir. Çünkü Rusya'nın bu fırsat üzerinde ısrar ve inad ederek, Akdenize inmek yolundaki tarihî ihtirasını tatmin için hatta icap ederse yeni bir harbi göze alacağı söylenebilir. Balkanlarda da Slav tahriki azamî haddi bulmuştur. Zannediyorum ki, çok yakında Balkanlarda yeni hadiselere şâhid olacağız."

VİCDANIMI TATMİN İÇİN...

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Lord Grammer'in "yakın bir dostuna" söylediği bu uyarıcı ihtar üzerinde, şahsî düşüncesini sadrazama şöyle ifade ediyordu :

"— Zat-ı fahîmânelerinin bu acı hakikatleri mutlak selâhiyetle bildiklerinden asla şüphem yoktur. Lord Grammer' in, çok itimad ettiği ve bizim için hayirhahlık vasfı nezd-ı âcizanemde mutlak olan menbadan bendenize intikal eden sözleri, olduğu gibi arzetmeyi, canımdan çok sevdiğim vatanımın menfaat ve hakları için borç bildim. Vicdanımı tatmin için bu müellim hadisat ve ihtimalâtı tetkik ve ıttılâınıza iblağ ediyorum."

İskenderiyye, 18 safer 1312, 28 temmuz 1894 tarihini taşıyan bu satırları alınca, sadrazam Said Paşanın ne yaptığı elbette meraka değer: Sultan Hamid'e SEKİZ DEFA sadrazamlık yapmış olarak, Padişahın vehmini ve hususiyetlerini yakından bilen, bu bilgisi, Mabeyn Başkâtipliği ile başkalarında mevcud olmıyan kıdeme sahip Said Paşa, Gazi Muhtar Paşanın *"mahrem ve şahsî"* olan mektubunu, 12 ağustos 1311 tarihinde, sadaret makamının 537 numaralı tezkeresiyle Mabeyn'e, yâni Padişaha takdim etmiştir!..

Gazi Ahmet Muhtar Paşanın satırlarında, bugünkü politikamızın ve Türkiyenin niçin ve neden, hangi maksadları takip edenler tarafından müttefik sayıldığının da tipik bir izahı vardır. Zaten tarih, ancak böyle ibretleri temsil edebildiği zaman masal olmaktan çıkar.

Ne mutlu olmuş olanlardan, olacak olanlar için ders alabilen devlet adamlarına sahip milletlere...

25 yıl önce şehit düşen : REFAH KAHRAMANLARINA

Çiçekli bahar tozlarının yazın kucağına atıldığı günlerden biri, 23 Haziran 1941. Mersin tarihî günün heyecanını yaşar.. Deniz Harb Okulu, Deniz Lisesi ve Deniz Astsubay Orta Okulundan günün neşesi taşar. Ve Mersin'i gemi almağa, pilot olmağa gideceklerin sevinci sarar.

Dünya savaşının ateşleri yayılırken cihana, sıçramamış Vatana.. Türkiye'nin kaygusu, yurdu savunmak muhtemel düşmana... Mutluluk dillenir, gelecek ümitle izlenir Türkiye'de..

Gün belini bükerken yarına, saatler gelir onaltıya. 150 Denizci, 21 Havacı yolculuğa hazır olur. Mersin'in genci yaşlısı, kadını erkeği üşüşür iskeleye. Baharı müjdeleyen papatya tarlasını andırır iskeleye yer yer dizilen bembeyaz üniformalı genç kuşaklar... Komutlar duyulur, bando şenlikle çalar. Eller sallanır, mendiller dalgalanır...

Refah ağır ağır demir alır derinden, savaş rüzgârları eserken acı acı enginden. Refah yollanır, her dalgasında Türk'ün bir destanı şahlanan, başında efsaneleşen zaferlerimizin taçı duran Akdenize..

Gönüllere sevinç dokunur, saatlerde onaltı otuz okunur. İşte böyle, eteklerini öperken Akdeniz, 200 seçkin Türk'ü yolcu eder Mersinimiz.

Refah tarafsız Bayrağının altında bir dalgadan bir dalgaya seke seke Mısır'a yönelir. İngiltere'ye gidecekler, evvelâ Mısır'a inecekler. Beş saat geçer aradan, Refah gecenin sessiz, sakin koynundadır artık. İngiltere'ye gidenler dalgaların ninnisine dalarlar. Hülyalar, rüyalara katıktır artık.

Gecenin sessizliğini infilâk sesleri bozar.. Kalleş düşmanın torpilleri peş peşe Refah'a dalar. Gemi personeli, denizciler, havacılar anında ayaklanır.. Hayat kaygusuna düşenlerin hâlâ birbirine yardımı sayıklanır. Refah'da Ana Baba gününün perişanlığı görülmez.

Vefakâr, fedakârdır herbiri. Mertlik, erkeklik abidesidir herbiri.

Kimi, askerlerini kurtarmak için yara almış ambarlara dalar.. Kimi, cankurtaran simidini ikramın ağırlığını hissettirmeyen cömertlikle arkadaşına atar. Ve kimi, birlikte ölürüm subaylarımla diye denize atlamamakta direnir.

Akdenizi göl yapanlarla, üç kıt'ada at oynatanlarla soyludur Onlar .

Bir Milleti yücelten asil heyecanlarla doludur Onlar.

Barbarosların, Turgutların, Piyalelerin torunları; Nurilerin, Fethilerin, Eribelerin kardeşleridir Onlar.

İdealin alev alev yanan meş'aleleri, geceleri bile parıldıyan abideleridir Onlar.

Çalışan çabalayan, Türkiye'nin mutlu yarınlarında görev almıya koşanlardır Onlar.

İmanlı gönülleriyle inanç yollarına renk ve ışık verenlerdir Onlar...

Heyhat!.. Kaderleri zalimdir, kalleştir Onların.. ümit baharında, sevinç yolunda kahpelik eder Onlara. Türk Deniz ve Hava kahramanlığının bir sembolü de Onlar, cesaretin ölümsüz kefareti de Onlar olurlar. Erkekçe, mertçe savaşmadan, savaş türküleri yarım kalır suya dalmadan. Kanarlar köpüren dalgaların ilâhisine ve dalarlar Akdenize... Şafak renkli Sancağı asırlarca dalgalarına örten Akdenize... Dövüşmeden giderler, yaşasın sağ olsun Vatan derler.

Gece, Tanrının Refah yolcularına örttüğü ay yıldızlı sancaktır. Sabah, ilk ışıklariyle bu sancağı aralar, Denizcilerimizle Havacılarımızı koyun koyuna Akdeniz'in derinliklerinde bulur.

Faciadan otuz altı saat sonra bir avuç insan aç susuz varır Karataş'a... Felâketin acısı yayılır Vatan'a...

Yirmi beş yıl geçti aradan, o tarihten beri Milletçe kahpe acıyı çektik sineye, veda etmeden gittiler diye...

Anınızla yeşerdi acımız, anlatmıya yetersiz kelâm.. Büyük Türk Milleti'nden Sizlere, Melekler götürsün selâm.

Lâtif Orhan Karaşin

Ahmet Cevdet Paşa İlmiye kıyafeti ile

Mazimizi anlatan aydın çehreler:

Ahmet Cevdet Paşa

Yazan : **Ali Rıza ALP**

Ahmet Cevdet Paşa 19 uncu asır Türk Maarifine dev hizmetler yapmış bir ilim adamıdır. Kısas-ül-Enbiya müellifi sadece halkın anlayacağı basit dille yazan bir tarihçi değildir. Mecelle'nin o müsecca ve müstesnâ metni Cevdet Paşanın kaleminden çıkmıştır. Türk gramerini en mükemmel şekilde yazanların başında yine Paşa merhum vardır. Bir divançe tertip edecek kadar şiir yazmıştır. Bütün faaliyetleri Nazırlık seviyesine kadar işgal ettiği çeşitli sorumluluk mevkilerindeki zamanlarının dışında yapılmış şeylerdir.

Cevdet Paşa Bulgaristan'ın Lofça kasabasında 1822 yılında hayata gözlerini açmıştı. Ailesi Kırklareli'nden Lofça'ya nakletmiş eski bir Türk ailesidir. Yine Cevdet Paşanın verdiği malûmata dayanılarak tesbit edilen ilk dedesi 1711 harbine iştirâk etmiş olan Pulatkıran Ahmed Ağa'dır. Cevdet Paşa Pulatkıran Ahmet Ağanın torunu İsmail Ağa ile Topuzoğullarından Ayşe Sünbül Hanımdan doğdu. İlk öğretimini kasabasında yapan Ahmet Cevdet 17 yaşına bastığı 1839 yılında tahsilini ilerletmek için İstanbula geldi. Çarşamba pazarında bir medresede ikametle Fatih camiinde derslere devam etmeğe başladı. Maddî bakımdan hiçbir sıkıntı duymayacak kadar müreffeh bir talebelik hayatı geçiriyordu.

TALEBELİK YILLARI

İstanbul'da 7-8 yıl kadar süren talebeliği esnasında yaşadığı hayatı tafsilâtıyla "Tezâkir-i Cevdet" de anlatır. Ancak eserlerinde görülen çeşitli yön, Cevdet Paşanın tek cihetli bir medrese tahsili ile iktifa etmediğini

ortaya koymaktadır. Bu hususu Tezâkir-i Cevdet'de şu cümlelerle ifâde eder.

"Hendesehane-i Berrîye hocası Miralay Nuri Beye "Muhtasar" "Meânî" ve "Kadı Mir" gibi kitaplar okuttum. Bilmukabele ben dahi ondan hesap, cebir ve logaritma ve usûl-i hendese ve "Mecmuat-ül-mühendisîn" ve "Oktant" risalesi ve İshak Efendinin ulûm-i riyâziyesi gibi usûl-i cedîde üzere ulûm-i riyâziye tâlim ettim."

Ahmet Cevdet Paşa henüz talebelik yıllarından başlayarak şark ve garbın mukayesesini yapabilmiş, iki ayrı dünyanın ilim ve felsefesinden yararlanma imkânını kendi kendine var etmiştir. Ayrıca tatil günlerinde dinlenmek için gittiği Murat Molla medresesinde de boş durmamış, bizzat Murat Molla'dan Mesnevî okuyarak, Mesnevi-i şerif icâzeti aldı. Böylece bir yandan şarkla - garbı birleştirirken, diğer yandan şarkta iki düşman kutup haline gelmiş olan Medrese ve Tekke ilim ve irfânını da nefsinde birleştiriyordu.

Murat Molla medresesi devrin şair, edip ve kibarlarının toplantı yeri olduğu için, Ahmet Cevdet burada sosyal temaslarını artırabildi. Devrin ekser ricâl ve kibârı, şâir ve âlimleri ile tanıştı. Mubâhese ve münakaşalara girerek; zekâsı, mantık ve muhakemesi ile kendisini etrafa kabul ettirmeğe başladı. Paşa, eskileri takliden şiir yazmak hevesine orada kapıldığını söyler. Fakat ilk şiirini Sefine-ül-Şuerâ sahibi Fehîm Bey'in konağında üdebâ ve şuerâya takdim etmiştir. Asıl adı Ahmed olan şairimize Cevdet lâkabı işte bu sırada ve bizzat Fehîm Bey tarafından verilmiştir.

MUSTAFA REŞİT PAŞA İLE GEÇEN GÜNLER

Cevdet Paşanın tarihi görüşlerinde İbni Haldun'un büyük bir tesiri olduğu inkâr edilemez. Ancak Cevdet Paşa'nın İbni Haldun'la yetindiğini de iddia etmek yersizdir. Fransızcayı anlıyacak kadar öğrendiği söylenmektedir. Garp tarihçilerinden Michelet, A. Taine, Osmanlı Tarihi Müellifi Hammer ve İngiliz Medeniyeti Tarihi Müellifi Buckle, ve yine İngiliz müverrihi Macaulay'dan faydalandığı görülmektedir. Cevdet Paşanın bu müelliflerden doğrudan doğruya faydalanabilecek kadar herhangi bir garp dilini bildiğine dair bir kayda tesadüf edemiyoruz. Pekaz Fransızca ile bu iş başarılamaz. Fakat çocuklarına hocalık yapmış olan Hukuk-i Düvel muallimi Ali Şahbaz Efendi vasıtasıyla dilediği eseri tercüme ettirdiğine ve böylece garp tarih ve hukukundan istifade ettiğine şüphe yoktur.

Cevdet Paşanın hangi tarihte icâzet aldığı malûm değildir. Yalnız tarîk-i kazâ'ya intisab ile Güney Macaristan'da bir şehir olan Çanat pâyesi ile Premidi kazası kendisine tevcih edilerek 150 kuruş maaş almıştır. 1845 yılında İstanbul rüusu alarak müderris pâyesine yükselmiştir.

İşte bu yıllarda tarihimizde bir dönüm noktası olan Tanzimat hareketi gerçekleşiyor ve kafalar Batıya doğru yöneliyordu. Mustafa Reşit Paşa ilk sadarete geldiği zaman Tanzimat hareketlerini formüle eden bazı nizamname ve tâlimatnâmelerin hazırlanması için Doğu ve Batı kültürüne vâkıf gençler aramağa başlamıştı. Tanzimat hareketinin İslâm dini ile çelişmeye düşmemesini temin için şer'i malûmatına müracaat edilebilecek

açık fikirli genç bir âlim olan Ahmet Cevdet Efendiyi, Tanzimatın büyük vezirine salık vermişlerdi. Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Efendi ile tanıştıktan sonra, onu yanından ayırmadı. Konağında kendisine bir daire tahsis ederek, çocuklarına hoca yaptı. Ahmet Cevdet Efendi böylece yeni bir hayata girmiş oluyordu. Âli ve Fuad Paşalarla, Reşit Paşa konağında tanışarak arkadaşlık kurdu.

Reşit Paşanın tesiri ile yavaş yavaş gayeden uzaklaşmağa başlamıştı. Çünkü gayesi "kendi tarîkinde, derece-i kâfiyede maaşa erişerek neşr-i ulûm" olduğu halde, idarî işlere doğru kaymağa başlamıştı.

GAYEYE DÖNÜŞ

1850 yılında Meclis-i Maarif azâlığı ile Dârülmuallimîn müdürlüğüne tâyin edildi. Fakat vazifeye başlamadan evvel Fuat Paşa ile bir ay müddetle Bursaya gitti. İşte "Kavâid-i Osmaniye" adlı kitabı ile Şirket-i Hayriyenin kuruluşuna ait projeler bu bir aylık seyahatin mahsûlleridir. Cevdet Paşa Darülmuallimîn müdürlüğüne tâyin edildiği günlere ait hatırasını şöyle anlatır :

"İşte ol gün şebîke-i âmâle tutuldum. Çabaladıkça dolaştım. Ağdan bağdan kurtulayım dedikçe envâ-ı kuyûd içine düştüm. Mukaddema bir hizmetkârım var iken at, seyis, kayık ve kayıkçı tedârikine dahi mecbur oldum (1)".

Cevdet Paşa Darülmuallimîn müdürlüğüne geniş bir ıslâhat programı ile geldi. Medrese sisteminde iki yıl evvel kurulmuş olan mektebe modern tedris sistemi getirdi. Talebenin ders saatlerini yarı yarıya azaltan cerre çıkma usûlünü kaldırdı. Talebenin tahsisatını arttırdı. Bir nizamnâme ile mektebe alınacak öğrencilerin kabul şartlarını, imtihan usullerini tesbit etti. Cevdet Paşa Darülmuallimîn müdürlüğünden ikinci hizmet yılını doldurmadan ve hâlen meçhul bulunan sebebler dolayısı ile ayrıldı.

Meclis-i Maarif Encümeninde "Başkâtip" lik yapıyordu. Bu sebepten Encümen-i Dâniş'in teşekkülüne ait gerekçe, Takvim-i Vekâyi'deki beyânnâme, encümenin açılış töreninde Hayrullah Efendinin yaptığı açış konuşması onun kaleminden çıkmıştır. Merasimde padişah Abdülmecit kendisine takdim edilen "Kavâid-i Osmaniye" nin Encümenin ilk eseri olarak basılmasını irâde etti. Encümenin hazırlamağa başladığı Osmanlı tarihinden, Cevdet Paşa hissesine düşen kısmı yazdı. İlk üç cildi 1855 de tamamlayarak padişaha takdim edince "Rüus" derecesi, "Süleymaniye" ye yükseltildi ve bir müddet sonra da Vak'anüvis nasbedildi. Yine ayni yıl "Metn-i Metin" komisyonuna geçti. Fıkhın muamelât kısmında "Kitab-ül-buyu',, u yazmağa başladı. 1856 da Galata Mollası oldu. 1857 de Mekke Pâyesi aldı. O zamana kadar Meclis-i Âli-i Tanzimattaki özel şekilde devam eden vazifesi asli azâlık oldu ve burada Cezâ Kanunnamesinin hazırlanması geniş çapta uhdesine tevdi edildi.

DOSTLARININ KISKANÇLIKLARI ŞEYHÜLİSLÂMLIĞINI ÖNLÜYOR

Tarihçimizin bundan sonraki hayatı daha fazla hareket kazanır. 1859'da

(1) **Tezakir-i Cevdet. 40. Tez. s. 23.**

Kıbrıslı Mehmet Paşanın Rumeli Müfettişliği sırasında, onunla gönderilir. Adetâ paşanın müsteşarıdır ve paşanın hareketinden Bâbiali Paşanın yerine kendisini sorumlu tutacağını bildirir. 1861 de İstanbul pâyesi alır ve Meclis-i Vâlâ'ya âzâ olur. Arkasından İşkodra fevkalâde komiseri tâyin edilir. Abdülaziz'in Mısır seyâhatından sonra Rumeliye gönderilen müfettişlerin Bâb-ı Âliye yaptıkları tavsiyeleri tedkike memur hey'etin başına getirilir. Ayni yıl Bosna - Hersek müfettişi olur. 1865 de Kozan ıslâhatına memur edilir. Ayni yıl Meclis-i Hazâine âzâ olur. Bir ara nikbete uğrar. Halep vilâyeti valiliğine sürülür. İki defa Şeyhülislâmlığı söylenen hatta son defasında Abdülâzîz tarafından bilhassa arzulanan Cevdet Paşayı, artacak nüfuzundan dolayı eski dostları kıskanır ve böylece Ahmet Cevdet, ilmiye meslekinden ayrılarak vezâret rütbesiyle "paşa" olur.

1867 de Meclis-i Vâlâ, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şurâ-i Devlet adlarıyla ikiye ayrılınca Cevdet Paşa Divân-ı Ahkâm-ı Adliye reisliğine getirilir. Bilâhare bu vazifesi Nezaret olur. Cevdet Paşa, Fuad ve Şirvanîzade Rüştü Paşaların yardımlarıyla fıkhın esaslarına göre Mecelle tertibini üzerine alır. Yirmi yıl kadar sürecek olan bu çalışma Paşanın asıl şöhretini yapar. 1870 nisanında azlolunan Paşa, Bursa Valiliğine tâyin edilirse de, o vazife de elinden alınarak boşta bırakılır. 1871'de Şurâ-i Devlet Tanzimat Dairesi Reisliği ve Âli Paşanın ölümünden sonra da Islahat Komisyonu azalığına tâyin edilir. Böylece bir ara duraklayan Mecelle çalışmaları yeniden hızlanır. Cevdet Paşanın bulunmadığı zaman hazırlanan Mecelle'nin 6 kısmı imhâ edilir ve tekrar yazılarak basılır.

Müteakıp yıllarda Maraş valiliğine tâyin edilirse de gitmez. Ahkâm-ı Adliye reisi olur, Şurâ-i Devlet azalığına geçer. Evkaf nazırı, Maarif-i Umumiye nazırı olur. İlköğretim mes'elelerini ve idâdileri islâh eder. İdadiler için "Kavaid-i Türkiye" yi ve "Miyar-ı Sedat" ı neşreder. "Kısas-ı Enbiya" ya başlar. Hukuk derslerini umuma açar, Galatasaraya hukuk dersleri koyar.

Yine çeşitli memuriyetlerden sonra Suriye valiliğine tâyin edilir. Rüştü Paşanın sedareti sırasında İstanbul'a çağırılır, Evkaf nazırı olur. Dahiliye nazırlığına nakledilir. Tekrar Suriye valiliğine gönderilir, akabinde Ticaret Nazırlığına çağrılır. 15 gün Vekiller Meclisine riyaset eder 1879 da Adliye Nazırı olur. Bu sırada Mekteb-i Hukuku açar. Mithat Paşa dâvâsında Abdülhamide âlet olduğu iddia edilen Cevdet Paşa, bir müddet Abdülhamid tarafından unutulur. 1886 da Tekrar Adliye Nazırı olur. Ömrünün sonuna yaklaştığı bu yıllarda "Hülâsat-ül-Beyan fi Te'lif-i Kur'an", "Hilye-i Saadet" ile "Kısas-ül-Enbiya" nın 6 - 7 nci cüzlerini yazar. 1890 da azledilir. 1895 de Bebek'teki yalısında vefat eder.

ESERLERİ

Kafkasya ve Kırım, İşkodra Havalisi için yazdığı araştırma eserleri yanında Ermeniler ve Ermeni dini hakkında yazdığı monografiler, muhtelif takrizleri, lâyihaları, başta Şirket-i Hayriye nizamnâmesi olmak üzere kaleme aldığı eserler insanı şaşırtacak kadar çok ve mükemmelken bunlardan nasıl zaman ayırarak dev eserlerini verebilmiştir ?

Tarih-i Cevdet, İbn-i Haldun Tercümesi, Miyâr-ı Sedat, Belagat-i Osmaniye, Kısas'ül - Enbiya, Kırım ve Kafkasya, Takvim-ül-edvar, Mecelle ve daha sayılamıyacak sayıda eser!..

Cevdet Paşa bir ömre bu kadar eseri nasıl sığdırabilmiştir. Fıkıhla ciddî şekilde uğraşmadığını söyliyen Cevdet Paşa Mecelle'ye başladığının birinci senesi fıkıh ilminin en büyük âlimi olur.

Muhterem Hocam Merhum Ahmet Hamdi Tanpınar Cevdet Paşa için diyor ki :

"İyi mânâsında skolastiğin verdiği o mantık terbiyesi, tefekkür mümaresesi, edebiyata olan sevgisi, başladığı işi behemehal başarmak hırsı - kalemi mürekkebe batırdığı andan itibaren kendisini ölümüne kadar o işe bağlamış sananlardandır - kavrayıcı zekâsı, öğrenmek iştihası ve öğretici insiyakı, nihayet bu tip adamlarda daima görülen ve hususî bir metoda pek benzeyen zamana sahip olma şekli - Cevdet Paşa için zaman darlığı yoktur. Bu demektir ki, zamanı israf etmez - işe koyulduğu zaman mücehhez olduğu asıl vasıflardır. Bunun dışında kalan herşey, başta o geniş tebahhuru olmak şartiyle işbaşında ve çalışırken kazanılmıştır .(2)"

Tarih-i Cevdet, Hammeri tamamlamak üzere Encümen-i Dâniş tarafından kendisine yazdırılmıştı. Cevdet Paşa bu eserinde müdekkik bir vesikacı olduğunu göstermiş, Hammer kadar yabancı dil bilmemesine rağmen olayları değerlendirmesi bakımından Hammer'den çok ileriye varmıştı. Cevdet Paşa vuzuh adamıdır. Yazdığı tarihlerde okuyucu için herhangi kapalı bir cihet bırakmaz. Müphemiyetten nefret eder. Hele cemiyetimizi garplılaşmaya götüren hareketleri onun kadar derin bir görüşle tahlil eden bir başka tarihçimiz yoktur. Bu bakımdan Tarih-i Cevdet'in eksikliği belki iddia edilebilir. Her geçen gün bir yeni vesika o eksiği kapatabilir. Fakat Tarih-i Cevdet'in yanlışlığı iddia edilemez ve bugüne kadar da esâsen böyle bir iddia ortaya atılmamıştır.

Tarih-i Cevdet'te vesikacı olan paşamız, Tezâkir-i Cevdet ve Mâruzat'ta çok tatlı üslûbu olan bir hatıra yazarı hüviyeti ile Türkçesinin zenginliğini göstermiştir.

Kısas-ı Enbiyâda dil, eskilerin varabileceği sâdeliğin en yüksek noktasına vardığı için popüler bir tarih olmuş, defalarca basılmış ve basılacaktır.

Türk nesrinin tarihinde başlıbaşına bir hâdise sayılacak olay Cevdet Paşa'nın Arapçadan tercüme ettiği ve "Metn-i metin" dediği yüz mantık kaidesinin vecize kuvvetidir. Daha sonra bu vecize kuvveti Mecelle'de şahikasına varacaktır. Mecelle bugün hukukî bakımdan rafa kaldırılmış bir eser olmakla beraber hükümleri darbımesel halinde daha çok zaman ağızdan ağıza dolaşacak ve bir vecize mecmuası halinde daima lezzetle okunacaktır.

Cevdet Paşayı bir makalenin dar hudutları içinde hapsetmek günâha girmektir. Tanrı girdiğim bu günahtan dolayı beni af, paşamızın kabrini nûr etsin!..

---

(2) XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi S : 140

Menemen hadisesi sanıklarını muhakeme eden Merhum Mustafa Paşa (Muğlalı) başkanlığındaki heyet, Örfî Harb Divanı riyaset kürsüsünde.

MENEMEN İRTİCAI adı altındaki cinayetin esrar dolu iç yüzü

— 2 —

Derleyen :
A. CEMALETTİN SARACOĞLU

Diğer taraftan Şeyh Esad Efendinin faaliyeti yalnız tekkelerin kapanmasından sonra değil, daha ikinci Abdülhamid'in istibdad devrinde bile dikkat nazarını üzerine çekmiş ve âyin, zikir gibi tarikat merasimlerinin yasak değil, bilâkis mubah, hatta makbul sayıldığı bir zamanda dahi şeyhi İstanbul'dan sürmek mecburiyeti hasıl olmuştur ki, gerçekten üzerinde ibret ve teemmülle durulacak bir noktadır. Demek oluyor ki, seksenlik Şeyh Efendi gerçekten ürkülecek korkunç bir tarikatcı, dinî telkinlerini dünya nimetleri sağlamak hususunda şaşılacak bir maharet ve meleke ile kullanmayı pek iyi bilen ince bir politikacı imiş.

★ ★ ★

Yine İstanbul emniyet müdürlüğünün yukarıdaki raporundan bir hakikat daha meydana çıkmaktadır: Dikkat edilirse, polis müdürlüğünün raporu, İstanbul savcılığına 9 şubat 1931 tarihinde verilmiştir. Menemen harb divanı müdde-i umumiliğin karar hâkimliğine karşı yaptığı mutalaanamenin tarihi ise 13 ocaktadır. Yani divan-ı harb savcılığı Şeyh Esad Efendi ile halifesi eski Manisa askerî imamı Lâz İbrahim Hoca hakkındaki ittihamlarını yaparken İstanbul polis müdürlüğünün bu raporundan haberdar değildi.

Şu halde Şeyh Esad Efendi ile bütün Manisa ve Menemen havalisinde kanunun yasağına rağmen Nakşibendî tarikatı propogandası yapan Lâz İbrahim Hocanın faaliyeti yalnız İstanbul zabıtasınca değil, İzmir ve havalisi emniyet teşkilâtınca da malûmdu manasını çıkarmak makul olur. Mademki Dahiliye Vekâleti işten haberdardı, birgün tehlikeli bir şekil alması ihtimali karşısında keyfiyeti ehemmiyetli merkezlerin teşkilâtına bildirmesi icap ederdi.

İstanbul zabıtası, Erenköyünde beyaz köşkte oturan Şeyh Esad Efendinin kanunun müdahalesini celbedecek gizli bir faaliyetine şahid olmadı da ses çıkarmadı diyelim, bütün İzmir, Manisa

ve Menemen havalisindeki köyleri birer birer dolaşıp halkı Nakşibendî tarikatına sokan, hatta bir köyde, bir cami bile inşa ettirip tarikat propagandası yapan İbrahim Hoca'nın kanuna aykırı bu faaliyetinin nasıl devam edebildiği üstünde hayretle durulacak bir olaydır.

FACİA NASIL TERTİBLENDİ ?

Şimdi bu tüyler ürpertici irtica' olayının nasıl hazırlanmış, tertiblenmiş olduğunu divan-ı harp savcısının ağzından dinleyelim. Savcı Hidayet Bey, *"Devlet kuvvetleri aleyhine suç işlemekten ve tekkelerle zaviyelerin kapatılmaları kanunlarına karşı gelmekten"* sanık kişilerin adlarını birer birer sayıp suç derecelerini de ayrı ayrı belirttikden sonra, isyanın dört fiilî elebaşıları olan, Manisa ahalisinden Girid'li Mehmed'le (ki, dört Mehmed'lerden bu Girid'li Mehmed kendisine Mehdi süsü veren ve yaralı Kubilây'ın başını bağ bıçağiyle, bağırta, çağırta kesen yobazdır) Sütçü Mehmed, Şam'dan Mehmed ve Emrullah oğlu Mehmed'in Manisa'da dört günden beri toplantı yaptıkları, tatlıcı Mutaf Hüseyin'in evinde 1930 aralık ayının altıncı cumartesi akşamı son toplantılarını yaptıkdan sonra, bu toplantıda hazır bulunan Topçu Çavuşu Hüseyin, kahveci çırağı Mustafa, Keçilli Himmet oğlu Süleyman Çavuş, Eskici Hüseyin oğlu Ali' nin yardımlariyle evvela Paşaköyüne gittiklerini ve orada silâhlanıp erzaklarını aldıklarını, karınlarının doyurulduklarını en ince teferruatına kadar izah ettikden ve Manisa'dan Giridli İsmail ile Bıçakcı Mustafa'nın çuval içinde getirdikleri silâhları da alarak Kâhya İsmail'in arabasiyle yola çıktıklarını da açıkladıktan sonra dört Mehmed'lerin yanlarına "Kıtmir" adını verdikleri bir de köpek alarak, hep birlikte gece yarısı Paşaköy'den çıktıklarını, bu sefer yaya olarak iki saatte Bozalan köyüne geldiklerini, sütçü Mehmed'in köyü olan bu köyde hoca Mustafa'nın kendilerini karşılayarak boş bir odaya alıp misafir ettiğini, Giridli Mehmed'in bu köyde Mehdiliğini nasıl ilân etmiş olduğunu, bu köyde bir hafta kalan Giridli Mehmed'in durumundan hükümetin haberdar olup olmadığını anlamak için kardeşi Hacı İsmail'in hemşiresinin kızı Fatma'yı ve Hacı oğlu Mustafa'yı güya çeyiz tedariki bahanesiyle Manisa'ya gönderdiğini belirtiyor ve şöyle devam ediyor :

"Bu dişili erkekli casus heyetinin getirdiği haber kötüdür: Mehdilik dedikodusu Manisa'da duyulmuştur. İşte hükümetin keyfiyetten haberdar olduğu işitilince Giridli Mehmed'in emriyle köy yakınındaki çamlıkta Mehmed'in kardeşi Hacı İsmail ile Hoca Mustafa tarafından bir kulübe inşa ediliyor. Bu kulübede tam bir hafta esrar içilmek suretiyle zikre (1) devam eden sanıklar 1930 yılı aralık ayının 23 ncü salı günü Menemen'e gitmek üzere yola çıkmayı kararlaştırıyorlar."

MENEMEN YOLUNDA

"Salı gecesi esrarkeş Mehdi, başta "Kıtmir" adını verdikleri köpek de dahil, hep beraber yola çıkıyorlar. Evvel-

Manisa'da yakalanan tabur imamı ve arkadaşları.

(1) "Zikr" tekkeler kapatılmadan evvel buralarda, haftanın belirli günlerinde o tekkenin müridleri ve dervişleri tarafından, şeyhleri başta olmak üzere yaptıkları âyinlerdi. Her tekkenin kendine göre bir zikir şekli vardı. "Zikir" lûgat manasıyla "anma" demektir ve bu âyinlere "anma törenleri" denilebilir ki, zamanla çığrından çıkmış ve bir nevi halkı ve cahilleri aldatma amaciyle yapılan kara taassup şekline bürünmüştü ve islâmlıkta yeri olmayan bir hal almıştı.

den haberdar edildiği için, "Görece" köyünün berisindeki kömür ocağında, Hacı İsmail oğlu Hüseyin (tam babasiyle birlikte asılacağı sırada sehpanın yanından kaçıp dağa çıkan, sonra yakalanıp Menemen'e getirilerek hakkındaki idam cezası infaz olunan şahıstır) tarafından yakılan ateşte ısındıktan ve oraya, yine evvelden haberdar olduğu için Görece'li Mustafa oğlu Abdülkerim'in (bu sanık muhakemesi sırasında ağır hastalanıp İzmir Memleket Hastahanesinde tedavi altına alınmış iken eceli ile öldüğünden hakkında verilen ölüm cezası yerine getirilememiş ve sukut etmiştir) getirdiği yemek de yenildikten sonra bunların yol göstericiliği ile Menemen yolunu tutuyorlar.

Kafile "Hasanlar" geçicidine varınca, Kayıkçı Mehmed'in kayığı ile beri tarafa geçiyorlar. Sanıklar Menemen kenarına geldiklerinde, Zeytinlik'te biraz durup dinlendikten sonra Giridli Mehmed, avenesinin hepsine çifte çifte esrarlı sigara dağıtıp veriyor, hepsi dumanlı ve sarhoş kafalarla Menemen'e giriyorlar ve saat altıyı yirmi geçe "Müftü Camii" ne gidiyorlar.

Bu cami'de Nalıncı Hasan "İnnâ Fetehnâleke" suresini okuyarak mihrabdaki bayrağı alıyor. (Bu sanık ölüm cezasına çarptırılmışsa da yaşının küçüklüğü sebebiyle idamdan kurtulmuş ve cezası 24 yıl ağır hapse çevrilmiştir), hep birlikte cami' içinde bekliyorlar ve cami'e gelenleri Mehdi (yani Giridli Mehmed) dine davet ediyor ve Mehdi olduğuna dair bunun nişanesi olan Kıtmir dedikleri köpeğini kendilerine gösteriyor."

MİNAREDEN ATILAN SİLÂH

"Namaz kılındıktan sonra sahte Mehdi cemaati bayrak altına davet etmeğe başlıyor ve bu davete icabet eden, isimleri meçhul bazı şahıslar bunlarla birlikte Belediye Meydanlığına doğru ilerliyorlar. İçlerinden Abdullah oğlu Müezzin Hafız Ahmed (idama mahkûm edilip asılmıştır), sanıkların cami'e geldiklerini görmüş, vak'ayı hükümete haber vermeyi hatırına bile getirmiyerek sanıklar cami'den çıktıktan sonra minareye çıkmış, minareden silâh atmış ve kendi ifadesine göre, etraftan gelecek "70.000" kişiyi beklemeye başlamıştır."

Kubilây'ı öldürdükten sonra Mehdi Mehmet ve arkadaşlarının camiye çektikleri yeşil bayrak.

Örfî Harp Divanı Savcısı, bundan sonra kafilenin belediye meydanlığına gelirken yolda, esrarkeş Mehdi'nin halkı kendilerine katılmalarını sağlamak için şehri dolaşmaya başladığını, rast geldiklerine :

"— Müslüman mısınız?.. İtikadınız var mı?" diye sorduklarını, kendilerine katılmıyanların kılıçtan geçirileceklerini, ortada hükümet olmadığını, herkesin dükkân ve mağazalarını kapatıp kendilerine katılmalarını, arkalarından 70 bin kişinin gelmekte olduğunu, top, tüfek bütün kuvvetin Mehdi'nin karşısında duramıyacağını, bağırarak mahalleleri dolaştıklarını anlatıyor, bu arada kafilenin Hoca Safvet Efendi adında, gerçekten âlim bir din adamının evinin önünde durup kendisini selâmladıklarını, kendilerine katılmaya davet ettiklerini, fakat Safvet Efendinin bu yobazlara yüz vermeyip iltifat etmediğini de belirttikten sonra kafilenin tekrar belediye meydanına döndüğünü ve

ellerinde silâh, camiden aldıkları sancak etrafında dönmeğe başladıklarını söylüyor ve asıl faciayı şöyle anlatıyor:

BANA KURŞUN İŞLEMEZ

"Müftü camiinden alınan bayrak, burada Menemen'lilerden Arabacı Hüseyin (idama mahkûm edilmiş ve asılmıştır) tarafından meydanlığa açılan bir çukura dikiliyor. Sanıklar tekbirlerle bu bayrağın etrafında dönerlerken, Jandarma Yazıcısı Ali Efendi, olaydan haberdar edildiğinden arkadaşları dört nefer jandarmaya silâhlarını almalarını tenbih etmiş ve kendilerini beklemeden doğruca Giridli Mehmed'in yanına giderek ne istediklerini sormuş, Mehdi Giridli Mehmed de bu jandarma yazıcısına hitaben :

"— Git, kumandanına haber ver de o gelsin! Bana top, kurşun işlemez!.." demiştir. Bunun üzerine geri dönen Ali Efendi, durumdan Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Beyi haberdar etmiştir. Vak'adan haberdar edilen Fahri Bey doğruca âsilerin yanına giderek tam bir asker tavriyle Mehdi'ye hitaben :

"— Ne istiyorsunuz? Buradan derhal dağılın!" diyor. Buna Giridli Mehmed de:

"— Ben Mehdiyim! Şeriatı ilân ediyorum. Bana kimse mukavemet edemez. Çekil karşımdan!" cevabını veriyor. Bu söz üzerine âsiler orada toplanan seyirci Menemen halkı tarafından el çırpmak suretiyle alkışlanıyorlar".

Durumun vehametini anlayan Jandarma Bölük Kumandanı Fahri Bey, tedbir almak üzere oradan hükümete gelip bu gibi hallerde kanunun icablarına uyarak alaydan asker ve kuvvet istiyor ve telefon başında, askerle yola çıkan Kubilay Bey adındaki ihtiyat subay vekilinin gelmesini beklemeye başlıyor.

KUBİLAY NASIL ŞEHİT EDİLDİ ?

"İhtiyat Zabit Vekili Kubilây Bey süngü takmış askerini, belediye meydanlığındaki kahve önünde bırakdıktan sonra, kendisi öne atılan âsilere dağılmalarını söylüyor ve Mehdilik taslayan Giritli Mehmed'i kolundan tutarak çekiyor. Buna Giridli Mehmed silâh atmak suretiyle mukabele ediyor ve Kubilây beyi ağır surette yaralıyor.

Yaralanan Kubilay yine tam bir metin asker tavriyle oradan ayrılıyor, arkasından ikinci defa atılan kurşun kendisine isabet etmeden, hükümetin arkasındaki avluya kendini atıyorsa da aldığı birinci kurşun yarasından bitap düştüğü için uzaklaşamıyor, oraya yığılıyor. Yaralı Kubilay Beyin oraya düştüğünü her nasılsa haber alan Mehdi Giritli Mehmed, askerin kaçmasından ve halkın el çırpmasından ve bu suretle kendisine gösterilen müzaheretten cüret alarak ortalığa bir dehşet havası salmak için bu anda cinaî bir rol yapmak istiyor, sanıklardan Ali oğlu Hasan'ın torbası içindeki bağ bıçağını derhal aldıktan sonra Şamdan Mehmed'le birlikte yaralı Kubilây Beyin yanına gidiyor, bıçağı ile bu vazife kurbanı Türk delikanlısını, bir koyun boğazlar gibi, boynundan keserek kellesini alıyor ve Türk ordusunun genç bir subayı ve asil bir Türk evlâdı, tam bir canavarca hisle şehid ediliyor. Bununla da kanmayan Mehdi, kesik kafayı, saçlarından tutarak orada bulunan üstüvane şeklindeki taşa vuruyor ve etrafını, elinde kesik kafa ile biraz gezdikten sonra, kesik kelleyi meydanlığa getirip dikili bayrağın üzerine takıyor ve bu kanlı facia karşısında hissiz kalan Menemen halkı tarafından ikinci bir alkış tufanı başlıyor. Bu arada bayrağın tepesinden yere düşen kesik başın, bayrak üzerinde durmasını sağlamak için elektrik direğine bayrağı bağlamak isteyen Yusuf oğlu Kâmil (idam edilmiştir) tarafından koşarak ip getiriliyor ve kanlı sancak ihtimamla elektrik direğine bağlanıyor."

CEZA SAATİ NİHAYET ÇALIYOR

"Bu sıralarda alaydan yetişen diğer müfrezeler ve aynı zamanda hamiyetli ve namuslu iki bekçi ile âsiler arasında başlayan çarpışmada, Mehdi Giridli Mehmed, Şamdan Mehmed, Sütçü Mehmed vurulup ölüyorlar, Emrullah oğlu Mehmed Emin yaralanıyor. Bu meyanda âsilerle çarpışan iki bekçi de şehid düşüyorlar. Âsilerden Nalıncı Hasan ile Ali oğlu Hasan da halk arasından ka-

çıp sıvışıyorlarsa da Manisa'da yakayı ele veriyorlar."

★ ★ ★

Örfî Harp Divanı Savcısı, bundan sonra bu tüyler ürpertici faciayı hazırlamakta perde arkasında rol oynamış din bezirgânlarının gizli faaliyetlerini, suçlarının derecelerini birer birer ve uzun uzadıya izah ederek haklarında tatbikini istediği kanunî cezaları taleb ediyor.

Her sanığın suç derecesini belirten bu uzun iddianameyi, yazı serisinin fazlaca uzamasına yer vermemek için, aynen iktibas etmekden ise, Örfî Harp Divanının vermiş olduğu kararları ve cezaları bir liste halinde hülasa olarak sunmayı tercih ettik. Şu kadar var ki, ileride bu tüyler ürpertici kanlı facia, bir kitap şeklinde yayınlanacak olursa, bundan olayları en ince teferruatına kadar anlatan bu tarihî iddianamenin de geleceğin tarih yazarına ışık tutacak bu eserde yer almış bulunması elzemdir. Zira olayları titizlikle incelemekte ve adeta didiklemektedir.

Örfî Harp Divanının idama mahkûm ettiği Laz İbrahim Hoca hapishane merdivenlerinde

HARP DİVANININ KARARI

Bu noktayı da böylece belirttikten sonra yine vesikaların tetkikine geçelim :

Muğla'lı Mustafa merhumun başkanlığındaki Örfî Harp Divanı sanıkları birer birer sorguya çekdikten sonra 25 ocak 1931 günü bu kanlı irtica' vakasiyle uzakdan yakından alâkalılar hakkındaki kararını verdi.

Bu karara göre sanıklardan: 1 — Çıtaklı Molla Hüseyin, 2 — Kahveci çırağı Mustafa, 3 — Topcu Çavuşu Hüseyin, 4 — Tatlıcı Mutaf Hüseyin, 5 — Eskici Hüseyin Ali, 6 — Keçilli Himmet oğlu Süleyman, 7 — Emrullah oğlu Mehmed Emin, 8 — Mutaf Süleyman, 9 — Manifaturacı Osman, 10 — Hatib Hafız Cemal, 11 — Tabur İmamı İlyas Hoca, 12 — Ali Paşa oğlu Ragıb, 13 — Şeyh Hafız Ahmed, 14 — İbrahim oğlu İsmail, 15 — Laz İbrahim Hoca, 16 — Şeyh Ahmed Muhtar, 17 — Koca Mustafa, 18 — Hacı İsmail, 19 — Hacı İsmail oğlu Hüseyin, 20 — Cumabâlâ'lı Ramiz, 21 — Yahya oğlu Hüseyin, 22 — Çingene Mehmed oğlu Ali, 23 — Hayim oğlu Jozef, 24 — Ali Osman oğlu Mehmed, 25 — Yusuf oğlu Kâmil, 26 — Kerim oğlu İbrahim, 27 — Salim oğlu Boşnak Abbas, 28 — Erbil'li Şeyh Esad, 29 — Şeyh Esad oğlu Mehmed Ali, 30 — Mustafa oğlu Abdülkerim, 31 — Nalıncı Hasan, 32 — Küçük Hasan, 33 — Kahya Ahmed oğlu İsmail, 34 — Terzi Talât, 35 — İzmir'li Hacı Mehmed Ali, 36 — Harput'lu Mehmed, 37 — Manisa'lı Hüseyin Çakır oğlu Ramazan idama mahkûm edildiler.

Bunlardan Şeyh Esad yaşının ilerlemiş ve seksene varmış bulunması yüzünden yakasını idam sehpasından kurtarmaya muvaffak oldu ise de muhakemesi sırasında hastalandı, tedavi edildiği askerî hastahanede öldü.

Gelecek sayıda :

- **— BERAAT EDENLER VE HAPİS CEZASINA ÇARPTIRILANLAR.**
- **— VE, DİĞER MES'ULLER.**

BASIN
İLÂN KURUMU

YURT İÇİ VE YURT DIŞI REKLÂMLARINIZ İÇİN
HİZMETİNİZDEDİR.

Genel Müdürlük :
Cağaloğlu, Türkocağı Caddesi No. 1
İstanbul
Telefon : 27 66 00 - 27 66 01
Telgraf adresi : BASINKURUMU

ŞİMDİ Akfil ALAN

OTOMOBİL KAZANIYOR

8

TALİHLİYE
OTOMOBİL

400

TALİHLİYE
AKFİL KUMAŞI

AKFİL kumaşı veya AKFİL'den mamul eşya alırken Satıcıdan ikramiye kuponunu isteyiniz. Kuponun yeşil tarafını doldurup "Akfil İkramiye Servisi, Bakırköy-İstanbul" adresine postalayınız. *(Not: İsteyenlere, müracaatı üzerine tam izahname gönderilir.)*

Hakiki AKFİL kumaşlarının kenarlarında AKFİL markası basılıdır

TARİH Konuşuyor

CİLT : 5
SAYI : 29
HAZİRAN 1966
250 KURUŞ

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

Sarihten Fıkralar

İSTANBUL'UN EN ESKİ YERLİSİ

Sirkecide, Vezir iskelesindeki kahvecinin bir köpeği vardı. Âli Paşa Babıâliye gitmek üzere iskeleye çıktıkça köpek susta durmak suretile kendini selâmlar, Paşa da adamı vasıtasile köpeğe bir simit attırırdı.

Bir Amerikalı İstanbul'da dolaşırken sokaklardaki köpekler nazarı dikkatini celbeder. Âli Paşaya müracaatla derilerini yüzdürme masrafı kendisine ait olmak üzere köpeklerin 6000 lira mukabilinde kendisine satılmasını teklif eder. O sırada hükûmetin para sıkıntısı bulunduğu için sadrıazam da muvafakat eder.

Bir ecnebinin köpekleri satın alacağı havadisi şayi olunca Vezir iskelesindeki kahveci, köpeklerin lisanından bir arzuhal yazdırır, bir kurdele ile köpeğin boynuna asar.

Âli Paşa mutadı üzere iskeleye çıkıp da susta duran köpeğin boynunda kurdelâya bağlı kâğıdı görünce, bunun bir maksadı olduğunu anlar, kâğıdın alınmasını emreder. Kâğıtta : "Biz İstanbul'un en eski yerlisiyiz. Temizlik işlerine bakarız. Yangını haber veririrz. Siz ise şuradan buradan gelmiş insanlarla bizi yok etmeğe çalışırsınız. Bu hareket bize karşı reva mı?" *diye yazılı olduğunu görünce, köpekleri satmaktan vazgeçer.*

CENGİZ VE İSLÂMİYET

Cengiz kuvvetli orduları ile Harzem Şahını yer yer mağlûp etmişti. 10 nisan 1220 de de BUHARA'ya giren Cengiz, atı ile Büyük cami'e girerek hocalara :

"— Burası Sultan Mehmed'in evi mi?" *diye sormuş :*

"— Tanrının evidir! Sultan Mehmed'in değil! *cevabını almış ve Müslüman olmadığı halde asla dinî bir taassub göstermemişti. Hocalara :*

"— Müslüman, Müslümanlık nedir?" *diye sordu :*

"— Müslümanlar eşsiz bir Tanrının kuludurlar."

"— Böyle bir Tanrı benim de aklıma uygun geliyor, sonra.."

"— Peygamber Tanrının elçisidir! Onun emrini kullara bildirir."

"— Olabilir."

"— Günde beş vakit namaz kılar, Tanrıya kulluk ederiz."

"— Fenâ değil!"

"— Yılda bir ay oruç tutarız."

"— Bu da yahşi."

"— Mekke'de Tanrının KÂBE adlı bir evi var, paramız olursa ziyarete gideriz."

"— Yanlış! Bütün dünya Tanrının yurdudur. Bir yeri tahsis etmek saçmadır!" diye cevap vermişti.

ESİR PAZARINDAN

On yedinci asrın ortalarında bir aralık bütün vezirler kölelikten yetişme kimselerdi.

Anadolu muhasebecisi Sarı Kâtip, bir gün divandan döndüğü sırada yeniçeri ocağının ileri gelenlerinden biri sordu :

"— Sarı Kâtip nereden geliyorsun?"

Muhasebeci şu cevabı verdi :

"— Esir pazarından!"

SENELERİ SAYMIYORUM

Tıbbiye Nazırlığında ölen meşhur doktor Marko Paşaya biri sordu :

"— Paşa, kaç yaşındasınız?"

"— Elli, elli beş... Belki de altmış."

"— Nasıl? Yaşınızı bilmiyor musunuz? Olur mu bu?"

Marko Paşa :

"— Ben, dedi paramı, malımı, gelirimi sayarım. Çünkü bunların çalınmak ihtimali vardır. Fakat senelelerime kimsenin dokunmıyacağını bildiğim için, onları saymak külfetini ihtiyar etmedim."